

Eesti Ökoturismi Ühendus

Ökoturism

**Mõtteviis, majandusharu, heaolu tõstja,
loodus- ja kultuuripärandi kaitse tõhustaja.**

Koostaja Mart Reimann

Sisukord

Sissejuhatus.....	4
1. Ökoturismi olemus. Mart Reimann.....	6
1.1. Ökoturismi eri käsitusi.....	6
1.1.1. Ökoturism Euroopas.....	7
1.1.2. Ökoturism Põhja-Ameerikas.....	9
1.2. Ökoturismi kriteeriumid.....	10
1.3. Ökoturismi seos teiste mõistetega.....	13
2. Ökoturismi turg ja struktuur. Mart Reimann.....	19
2.1. Ökoturismi uuringud.....	19
2.2. Ökoturismi struktuur.....	20
2.3. Trendid ökoturismitoodete tarneahelas.....	20
2.4. Eesti ökoturismisektor.....	22
3. Eesti võimalused ökoturismiks.....	26
3.1. Eesti looduslik potentsiaal. Rein Kuresoo.....	26
NÄIDE 1. Turism Võrtsjärve piirkonnas.....	38
3.2. Eesti kultuuriline potentsiaal. Marju Kõivupuu, Aivar Ruukel.....	46
4. Ökoturisti iseloomustus. Mart Reimann, Rein Kuresoo.....	63
4.1. Ökoturistide jagunemine psühhograafiliste tunnuste alusel.....	63
4.2. Ökoturistide jagunemine geograafilise päritolu järgi.....	64
4.3. Ökoturistide jagunemine demograafiliste tunnuste alusel.....	65
4.4. Trendijärgijatest ökoturistid.....	65
4.5. Ökoturistide jaotus tegevuse järgi.....	65
NÄIDE 2. Eesti peamistel linnualadel linnuturistide kohta tehtud uuring.....	66
5. Ökoturismi majanduslikud mõjud ja roll regionaalarengus. Mart Reimann.....	70
NÄIDE 3. Seto Käsitüü Kogo.....	75
6. Ökoturism kohaliku kultuuripärandi säilitajana ning kohalike elanike headolu tõstjana. Aivar Ruukel.....	78
6.1. Kultuuri seos kohaliku sotsiaalmajandusliku olustikuga.....	81
7. Keskkonnamõju vähendamine ja ökoloogilised tehnoloogiad. Peep Tobreluts.....	83
7.1. Keskkonnajuhtimine.....	83
7.2. Ökoloogilised tehnoloogiad.....	83
7.3. Tehniliste lahenduste mõju ja võimalused ökoturismis.....	84
8. Ökoturism looduspärandi säilitajana ning looduskaitse tõhustajana. Mart Reimann, Rein Kuresoo.....	93
NÄIDE 4. Eestimaa Looduse Fondi talgureisid.....	95
9. Ökoturism ja kaitsealad. Mart Reimann, Rein Kuresoo.....	99
9.1. Kaitsealade külastatavus.....	101
9.2. Kaitsealad kui turismiattraksioonid.....	101
9.3. Kaitsealad ja kohalik kogukond.....	102
NÄIDE 5. Turismi mõju kohalikule kogukonnale Eesti rahvusparkides.....	104
9.4. Külastuse mõjud kaitsealadel.....	106
9.5. Külastuskonfliktid.....	107

9.6. Infrastruktuur ja külastuse korraldamine kaitsealadel	109
9.7. Külastusuuringud kaitsealadel	109
NÄIDE 6. Külastusuuringute ja koormustaluvuse uuringute rakendamine RMK Peipsi põhjaranniku puhkealal.	111
10. Loodus- ja kultuuripärandi interpreteerimine ökoturismis. Asta Tuusti.....	115
NÄIDE 7. Giidi roll Eesti maine kujundamisel ja turismitoote täiendamisel.....	125
11. Ökoturismitoode, koostöö, pakettimine. Aivar Ruukel	129
11.1. Ökoturismi turundus, Aivar Ruukel, Mart Reimann.....	137
11.2. Olulisemad ökoturismi turundusmeetmed ja -kanalid	137
11.3. Ökoturismi ökomärgised.....	140
NÄIDE 8. Maailma edukamad ökoturismi märgistamisprogrammid Austraalias ja Rootsis.....	142
NÄIDE 9. EHE – Ehtne ja Huvitav Eesti	145

Sissejuhatus

Praeguseks on ökoturismist kuulnud enamik eestlasi, kuid vaevalt et me sellest ühtviisi aru saame. Üks osa ökoturistidest on erudeeritud idealistlikud looduse- ja kultuurihuvilised, kes põhimõtteliselt ei osta endale autot, vaid kasutavad ühistransporti, panevad telliskivi WC loputuskasti, et veekulusid vähendada, ostavad ökopoest mahetoitu ning mõtlevad ka turistina igal sammul, kuidas keskkonnamõjusid vähendada. Ühest küljest on ökoturism mõtteviis. Teisest küljest on turism majandusharu ning ettevõtjad ja poliitikud peavad need idealistlikud põhimõtted muutma reaalseteks reegliteks ja juhtnöörideks. Majandustegevus avaldab tahes-tahmata mõju nii loodusele kui ka kultuurile. Ökoturism on ettevõtlusvorm, mis teeb kõik selleks, et negatiivsed mõjud oleksid minimaalsed ja positiivsed mõjud maksimaalsed.

Nii mõnigi idealist kahtleb selles, kas majandustegevusel võib üldse olla positiivset mõju loodusele. Eestis saab selle kohta tuua siiski selgeid näiteid, nagu pärandkoosluste hooldamine, talguturism jne. Ökoturism on maailmas kõige kiiremini kasvav turismiharu ning termin ise on väga trendikas. Seetõttu üritavad öko- liidet oma tegevustega siduda paljud, kes sellest mõtteviisist tegelikult aru ei saa. Nii näiteks on esinenud arendusprojekte, milles on planeeritud kaitsealusele väikesaarele ehitada paarisajakohaline niinimetatud ökohotell. Arendaja ei näi mõistvat, kuidas see ehitis sellisesse keskkonda ei sobi tema meelest on see hotell ju palju väiksem kui linnahotellid. Seda küll, aga looduslikku ja asustamata keskkonda on see liiga suur rajatis. See, kust kohast läheb piir, on keeruline küsimus ning sõltub suurel määral konkreetse koha kultuurilisest ja looduslikust taustast. Käsiraamat ongi mõeldud selleks, et aidata paremini mõista ökoturismi põhimõtteid nii elustiilis, looduskaitstes kui ka majandustegevuses. Põhimõtete elluviimine eeldab kriteeriume ja juhiseid eri tegevusteks ning selliseid näpunäiteid käsiraamatus antaksegi.

Seda, mis on ökoturism Eesti tingimustes, saame öelda vaid meie eestlased ise, kuna meie teame kõige paremini, mis on just meile omane. Väliseksperdid ei pruugi alati tunnetada meile omaseid väärtusi, kuna nemad tulevad teisest loodus- ja kultuurikeskkonnast. Kuna me tahame siiski olla kaasatud globaalsetesse üleilmsetesse protsessidesse ja ootame siia ka välismaa turiste, siis on äärmiselt oluline teada, mida arvab ja kuidas tegutseb ülejäänud maailm (sellest tuleb juttu peatükkides 1 ja 2).

Oleme paljude rahvusvaheliste õigusaktide ja lepingute kaudu seotud teiste riikidega, mistõttu peame oma tegevuses arvestama maailmas valitsevaid põhimõtteid. Seejuures on oluline teada, kuidas võib ülejäänud maailm meie otsustele reageerida. Näiteks otsustasid rootslased oma ökoturismi märgistussüsteemi kaasata ka jahiturismitooted, sest nii kultuuriliselt kui ka looduslikult on jahiga tegeletud juba aastatuhandeid ja see on olnud igati jätkusuutlik ning keskkonnaressursse hoidev tegevus. Samas Põhja-Ameerika ökoturistide silmis, kes räägivad, et looduse materiaalsete väärtuste tarbijana võib isegi marjade korjamine ainult teatud reservatsioonidega olla ökoturism, devalveerib see kogu Rootsi kui ökoturismi sihtkoha mainet. **Ökoturismina ei saa reklaamida mitte ainult seda, mis kohalikku loodust ja kultuuri arvestades on ökoturism, vaid seda, mis**

tundub ökoturismina ka potentsiaalsetele sihtturgudele. Sellest lähtuvalt on tähtis teada ökoturistide eri tüüpe, nende harjumusi ja väärtushinnanguid (sellest tuleb juttu peatükis 3).

Kui põhjalikult analüüsida maailmas täheldatavaid suundumusi ning omada ettekujutust, mis on eurooplastel ja ameeriklastel endil kodumaal olemas, saame kriitiliselt analüüsida omaenda ressursse. Seda põhjalikult tehes võib järeldada, et turismimagneteid leida ei olegi nii lihtne ja nii mõnigi loodusemälestis või kultuurisündmus, mida peame Eesti auks ja uhkuseks, on tegelikult olemas ka teistes riikides. Eesti turismipotentsiaaliga loodus- ja kultuuriväärtusi tutvustab peatükk 4.

Ökoturism võib saada elutähtsaks maapiirkondade arengus, kus on olulisteks probleemideks tööpuudus ja elanike lahkumine piirkonnast. Ökoturism võib mõjuda regionaalse arengu edendajana, kui rikkamates piirkondades elavad inimesed toetavad mahajäänud piirkondi, viibides seal turistidena (peatükk 5). Peale majandusliku toe aitab ökoturism kaasa ka kohaliku kultuuri ja traditsioonide säilimisele. Turistidele pakuvad sageli huvi traditsioonilised laulud ja tantsud, mis kohapeal kipuvad unustusse vajuma. Tänu turistide huvile väärtustavad ka kohalikud oma pärandit enam ning nende huvi vaimse pärandi säilitamise vastu suureneb (peatükk 6).

Vaimse ja materiaalse pärandi säilitamise kõrval tuleb ökoturismi puhul silmas pidada ka ökoloogilisi põhimõtteid uute ehitiste rajamisel ja igapäevase elu korraldamisel. Ökoloogilistest tehnoloogiatest annab ülevaate peatükk 7. Suur osa loodusturismist keskendub ikkagi looduse nautimisele. Sellele aitavad kaasa kaitsealad oma infrastruktuuriga. Peale looduskaitsefunktsiooni on kaitsealadest kujunenud atraktiivsed looduse kaubamärgid (peatükk 9). Nii looduspärandi tutvustamisel kui ka kaitsealadel on järjest tähtsam roll ka kohaliku kogukonna elus, kes on nendes leidnud endale sageli olulise sissetulekuallika (peatükk 8).

Ökoturismitoodete aluseks on edukas ja põhjalik interpreteerimine (peatükk 9). Interpreteerimist hakati turismitoodetes aktiivsemalt kasutama 1980. aastatel, mil osa turistidest tahtis saada midagi enamat lihtsalt vaatamisväärsuste külastamisest. Praeguseks on paljud turismiettevõtjad aru saanud, et interpreteerimine aitab ligi meelitada haritumaid ja kõrgema maksevalmidusega turiste. Peale selle on interpreteerimine parim vahend turisti harimiseks ja enda toote eristamiseks teistest toodetest.

Kui ettevõtjad on kõiki eelmisi punkte arvestanud ja tooted välja töötanud, siis tuleb leida sobivad ökoturistid. Selleks, kuidas inimesed just neile sobivad turismiobjektid ja tooted leiavad ning kuidas ettevõtjad saavad pakkuda rohkem eri võimalusi, kasutatakse mitmesuguseid vahendeid (peatükid 11 ja 12). Peatükke illustreerivad praktilised näited ja uuringud Eestimaalt

Meeldivat lugemist!

1. Ökoturismi olemus. Mart Reimann

Ökoturismi mõiste võeti esimest korda kasutusele 1960ndatel, selle üle hakati ökoloogide ringkondades sügavamalt arutlema 1970ndatel, turismisektor võttis selle omaks 1980ndatel ning kõige kiiremini kasvavaks turismisektoriks tunnistati see 1990ndatel (Björk 2007). **Ökoturismi kontseptsiooni ja majandusharu areng on olnud väga kiire ning seetõttu on üldine arusaam ökoturismi olemusest visa tekkima.** Mõiste on osutunud nii tähelepanuväärseks, et paljud asjast huvitatud on seda üritanud enda kasuks kallutada. Eri piirkondades on käibel erinevaid mõisteid, mistõttu on tehtud lausa spetsiaalseid mõistete uuringuid. Näiteks analüüsis David Fenell (2001) 85 ökoturismi definitsiooni, mis olid kasutusel nii turismiäris kui ka akadeemilises kirjanduses. Kõige enam sisaldasid ökoturismi definitsioonid viidet toimumiskohale (näiteks looduspriirkonnad), teisel kohal oli looduskaitse, kolmandal kultuur, neljandal kohaliku kogukonna tulu ning viiendal haridus. **Ökoturismi mõiste arengut oluliselt mõjutanud faktoriteks on ökoturismi üleilmne levik ning ökoturismi kui kompleksse ja paljude huvigruppidega süsteemi tunnustamine.**

Algul oli ökoturismi mõiste kasutusel Kolmandas Maailmas, kuid nüüdseks on ökoturismist saanud globaalne fenomen. Samuti on suurenenud ökoturismi huvigruppide hulk. Need asjaolud koos faktiga, et ökoturismi põhimõtete üle vaidlevad endiselt nii akadeemikud kui ka praktikud, on tekitanud vajaduse üldiste standardite järele. Ükski teine turismivaldkond ei ole ökoturismiga sarnane. Seetõttu on rahvusvaheliselt kasutatavat definitsiooni raske leida, eriti veel, kui seda tuleb ka praktikas rakendada.

Peamiseks ökoturismi väljakutseks ei ole uue ja parema definitsiooni väljatöötamine, vaid ökoturismi definitsiooni tõlgendamine sobivateks praktilisteks kriteeriumiteks ja juhtnöörideks.

On küll hea öelda, et ökoturism peab olema vastutustundlik ja jätkusuutlik, kuid millised on praktilised juhtnöörid selle saavutamiseks? See on kahtlemata väga keeruline ülesanne, kuna ökoturismi iga piirkond on ainulaadne ning piirkondi võrrelda on keeruline. See, mis ühele piirkonnale on traditsiooniline, ei pruugi seda olla teisele piirkonnale. Näiteks on koerarakendiga sõit Põhja-Soomes või Põhja-Rootsis traditsiooniline, s.t ökoturism, kuid sama tegevust Eestis ökoturismi alla liigitada ei saa.

1.1. Ökoturismi eri käsitusi

Üldiselt mõistetakse ökoturismi kui keskkonnahoidlikku ja sotsiaalselt vastutustundlikku turismi, mis toetab nii kohalikku majandust kui ka looduskaitset kaitsealadel ning samas harib turisti kohaliku looduse ja kultuuri alal (Honey 1999, Fennell 2003, Buckley 2004, Diamantis 2004, Gössling ja Hultman 2006, Weaver ja Lawton 2007, Higham 2007).

Ökoturismi definitsioonid

- **Ökoturism** on keskkonnateadlik reisimine ja suhteliselt puutumatute looduspiirkondade külastamine looduse ja kultuuri nautimiseks ja austamiseks (Hector Ceballos-Lascurain 1987).
- **Ökoturism** on vastutustundlik reisimine looduspiirkondades, mis toetab looduskeskkonna kaitset ning kohalike elanike heaolu. (*Responsible travel to natural areas that promotes conservation and well being of local people.*) (TIES, Rahvusvahelise Ökoturismi Ühendus.)
- **Ökoturism** on vastutustundlik reisimine, mis toetab loodus- ja kultuuripärandi säilimist ning kohalike elanike heaolu (Eesti Ökoturismi Ühendus).

Lähtudes piirkondade eripäradest, on ka ökoturismi käsitlus eri piirkondades mõnevõrra erinev. Eespool esitati kolm ökoturismi definitsiooni. Esimene on ökoturismi algseid definitsioone, mille on sõnastanud mehhiklane Hector Ceballos-Lascurain. Teine on praegu maailmas kõige enam kasutatav mõiste, mille on sõnastanud Rahvusvahelise Ökoturismi Ühendus, ning kolmas on Eesti Ökoturismi Ühenduse kasutusele võetud mõiste. Neid mõisteid lähemalt uurides selgub, et Rahvusvahelise Ökoturismi Ühenduse mõistes puudub sõna “kultuur”. Selle üle, miks ei kasutata maailmas kõige laiemalt levinud mõistes sõna “kultuur”, on palju diskuteeritud. Olles läbi töötanud hulga kirjandust ja suhelnud isiklikult paljude siin tsiteeritud autoritega, tundub, et see on Uue Maailma probleem. Euroopas rõhutatakse kultuuri- ja looduspärandit. Uues Maailmas on prioriteetne loodus ning kultuuripärandiga tutvumise asemel eelistatakse rääkida kohalike elanike toetamisest.

Uues Maailmas on kultuuriline mitmekesisus suur, ja kui kultuuripärandist rääkida, siis tekib küsimus, millisest pärandist on jutt, kas räägitakse põlisrahvaste kultuurist või uusasukate kultuurist. Seetõttu on lihtsam rõhuda looduselamusele ja rääkida kohalikest elanikest. Kuna Euroopas on enamasti võimul põlisrahvad, siis kasutatakse “kultuuri” terminit tihedamini. Siingi ei tule paraku probleeme kaugelt otsida. Meile lähim “kultuuriprobleemidega” piirkond on Lapimaa, kus esineb ka teatavaid küsimusi, näiteks kuidas ja kus presenteerida põlisrahvaste saamide kultuuri ning kuidas ja kus soomlaste, rootslaste ja norrakate kultuuri.

1.1.1. Ökoturism Euroopas

Põhja-Euroopa

Paljud Põhja-Euroopa turismiasjalised on teinud tähelepanekuid, et ökoturism kui tegevus, filosoofia ja arengumudel sobib Põhja-Euroopasse väga hästi. Põhja-Euroopas on ökoturismist saanud oluline majandustegevuse haru, mis arvestab täielikult turumajanduse reegleid, isegi kui seda finantseerivad valitsused ja turismiorganisatsioonid kui regionaal- ja majandusarengu mudelit (Ziffer 2006).

Meie lähiriikidest on ökoturismi liidriks Rootsi, kuigi kriitikud heidavad ette, et sertifitseeritud ökoturismi arengumotiivid Rootsis on liiga idealistlikud. Sellest tulenevalt olevat see teoreetiline kontseptsioon paremini arusaadav reisikorraldajatele kui üldsusele. Rootsis reklaamitakse ökoturismi tooteid, rõhudes inimeste vastutustundlikkusele, kuid samas ka väga atraktiivsetele looduselamustele. Seetõttu on Rootsi ökomärgise Naturens Bästa tooted populaarsed.

Seevastu Norras peetakse ökoturismi üleliigseks kontseptsiooniks, kuna enamik turismist toimub looduses ja on täiesti loomulikult ka säästev ja ökoloogiline (Viken 2006). Teema oli Norra meedias aktiivselt esil 2006. aasta kevadel, mil Oslos toimus Globaalne Ökoturismi Konverents. Arvamusi oli mitmesuguseid, kuid suur osa norralastest leidis, et ökoturismi eraldi rõhutada pole vaja, sest niikuinii vastab suurem osa Norra turismist ökoturismi kriteeriumitele.

Islandlased ja taanlased on tekitanud arusaama turismist, mis vastab ökoturismile, nimetades seda säästvaks turismiks looduslikus keskkonnas, kus keskkonnakaitse ja loodusõpe on iseenesest mõistetavad turismiellamuse komponendid.

Suur osa Skandinaavia reisikorraldajatest ja turismiorganisatsioonidest käsitlevad enamikku Skandinaavia turismist kui ökoturismi. See vaatenurk vastab uuringutulemustele, mis tõendavad, et paljud Skandinaavia turismiliigid vastavad ökoturismi nõuetele. Näiteks maailmas turismi tekitatud peamised negatiivsed mõjud on Skandinaavias väikesed või puuduvad üldse. Fredman jt (2006) väidavad, et suurt osa Skandinaavia turismist võib pidada institutsionaliseerimata ehk sertifitseerimata ökoturismiks.

Lääne-Euroopa

Lääne-Euroopa on arenenud maailma kõige tihedamini asustatud piirkondi. Ökoturismi nähakse kui vastutustundlikku loodus- ja kultuuriturismi, mille puhul on oluline kohalik elustiil ja kultuuripärand. Erinevalt Uuest Maailmast ei ole ühelgi riigil oma riiklikku ökoturismi strateegiat, kuid kohalikud ökoturismitooted on hästi välja arendatud ning siin piirkonnas toimub ka enamik maailma ökomärgistusprotsessidest. LEADERi programmi kaudu on ökoturismitoodetel ka suur Euroopa Liidu finantstoetus. Kuna paljud piirkonnad on väga tihedalt asustatud ja kannatavad massiturismi surve all, välistab see enamiku Lääne-Euroopast kui ökoturismi sihtkoha. Seetõttu moodustavad suure osa Lääne-Euroopa ökoturistidest väljaminevad turistid (Blangy, Vautier 2003).

Suurbritannias käsitletakse kohalikus kontekstis ning poliitilistes dokumentides ökoturismi küllaltki palju. Väljamineva turismi reisikorraldajad kirjutavad oma reklaammaterjalides ja tootearenduses eelkõige loodusturismist, vastutustundlikust turismist ja säästvast turismist (WTO 2002).

Saksamaa ja Austria kodanikud on tuntud kui ühed kõige kõrgema keskkonnateadlikkusega turistid. Kohalikus kontekstis räägitakse ökoturismist üha enam kui maapiirkondade elujärje parandajast. Kuna keskkonnaprobleemidest on järjest

rohkem juttu, siis on ökoturismist kujunemas moesõna. Mis puudutab reisikorraldajaid, siis on nad ökoturismi termini kasutamisega ettevaatlikud. Nimelt on saksa kultuuriruumis kujunenud ettekujutus ökoturismist kui millestki eksklusiivsest ja kallist. Seetõttu väldivad reisikorraldajad sageli ökoturismi terminit, kuna kliendid võivad kohe eeldada liiga kallist paketi.

Ida-Euroopa

Ida-Euroopas on ökoturism kõrge prioriteediga turismivaldkond, eriti nendes riikides, mis piirnevad endise raudse eesriidega (Poola, Tšehhi, Slovakkia, Ungari, Sloveenia). Ökoturismi käsitletakse nii loodus- kui ka kultuuriturismi kontekstis. Kuna Lääne-Euroopas seostatakse Ida-Euroopa riike sageli sotsialistliku tööstuspärandi ja ulatusliku keskkonnareostusega, on ökoturism üks moodus oma imagot parandada. Olulised on sellised loodus- ja kultuuriressursid, mida Lääne-Euroopas enam ei leidu (suurkiskjad, traditsiooniline/eksootiline külaelu). Lisades siia veel sihtturgude läheduse, on ilmne, et ökoturismil on tähtis koht nende riikide majanduses ja poliitikas (Johnson 2004).

Lõuna-Euroopa

Lõuna-Euroopa riigid on rakendanud keskkonnahoiu ja säästva arengu põhimõtteid eelkõige Euroopa Liidu poliitiliste nõudmiste tõttu. Ökoturismi kontseptsioon ei ole siinsetes riikides kuigi laialt levinud (Blangy, Vautier 2003). Keskkonnateadlikke turiste on tunduvalt vähem kui Põhja- või Lääne-Euroopas. Eelkõige seostatakse Lõuna-Euroopas ökoturismi reisimisega Ladina-Ameerikasse, tutvumaks sealse looduse ja kultuuriga. Kuna eesliide “öko” on järjest enam populaarsust võitmas, esineb ka mõiste vääriti kasutamist. Tihti kasutatakse eesliidet “öko” kõikide välitingimustes pakutavate turismitoodete puhul, nagu surfamine, purjetamine, sukeldumine.

1.1.2. Ökoturism Põhja-Ameerikas

Põhja-Ameerika on piirkond, kus ökoturismist räägitakse kõige rohkem. Veel kümme aastat tagasi seostasid põhja-ameeriklased ökoturismi eelkõige arengumaadega ning paljude uuringute kohaselt toimus ameeriklaste arvates ökoturism eelkõige vihmametsas ning toetas kohalikku elanikkonda. Tänapäevaks on hakatud rääkima ökoturismist Põhja-Ameerikas ka siseturismi kontekstis. Erinevalt Euroopast on siin põhirõhk loodusel ning osariikide ja provintside tasandil on suhtumine ökoturismi kontseptsiooni küllaltki erinev. Euroopa ökoturismitoodet Põhja-Ameerikas turundades tuleks eelkõige rõhutada kultuuripärandit, kuna Euroopa on ameeriklaste jaoks kindlalt kultuuriturismi sihtkoht.

USA

Viiekümnest osariigist kümnel on oma ökoturismistrateegia, kus mõistet on mõnevõrra erinevalt mõtestatud. Osariikide sihtkohaturunduses pööratakse ökoturismile tähelepanu väga erinevalt. Näiteks sellised osariigid nagu Hawaii, Alaska ja Florida pööravad

ökoturismile olulist tähelepanu, samas kui Lõuna-Carolina ja Texas rõhutavad loodusturismi, sealhulgas jahi- ja kalastusturismi. Väljamineva ökoturismi toote tarbijatel on küllaltki kõrged nõudmised ökoturismitootele. Kui Euroopas räägitakse jahi- ja kalastusturismist mõnikord ka kui ökoturismist, rõhutades nende tegevuste traditsioonilisust, siis USA ökoturistide puhul on need tegevused kindlalt välistatud (Fennell 2003, Weaver 2001).

Kanada

Erinevalt USAst on Kanadal olemas riiklik ökoturismi strateegia. Kanada turismikomitee on kinnitanud ökoturismi kui ühe olulisema valdkonna Kanada turismi arengus. Ökoturism on positsioneeritud kui üks viiest seiklusturismi sektorist. Praktiliselt tegeldakse ökoturismi arendamisega enamasti provintsi tasandil. Võrreldes USAGA on Kanadas rohkem tähelepanu pööratud kohalikele põliselanikele – indiaanlastele.

1.2. Ökoturismi kriteeriumid

Ökoturism teeb kättesaadavaks ehedad loodus- ja kultuurielamused, mida oleks omal käel väga raske või võimatu kogeda. **Ökoturism on kvaliteetturism, mistõttu seda on traditsioonilise turismiga võrreldes palju raskem korraldada ning see nõuab nii turistilt kui ka reisikorraldajalt palju enam.** Hoolimata ökoturismi kontseptsiooni keerukusest ja ökoturismi mõiste piiride hägususest on ökoturismi põhiväärtused muutunud järjest konkreetsemaks ja üha enamate asjaliste poolt aktsepteerituks.

1) Loodus- ja/või kultuurielamustel põhinemine

Sageli lähtutakse ökoturismis eesliitest “öko” kui viitest ökoloogilisele turismile. Seetõttu põhineb enamik ökoturismist loodusel. Paljudes piirkondades on loodus tihedalt kultuuriga seotud ja **sageli on edukad turismitooted just sellised, kus loodus ja kultuur on osavalt kombineeritud.** See annab Eestile väga head võimalused edukateks ökoturismitoodeks. Mõnikord (eelkõige Euroopas) esineb selliseid ökoturismi pakette, mis põhinevad ainult kultuurilistel elamustel. **Ökoturism ei pea põhinema looduse ja/või koosluse kui terviku kogemisel, vaid võib ka keskenduda üksikutele liikidele või objektidele.** Spetsialiseeritud ökoturismi klassikalisteks näideteks on linnuvaatlejad ja orhideehuvilised. Üldisemate huvidega ökoturistide seas on järjest enam populaarsust võitnud niinimetatud karismaatilise megafauna, nagu savannide suurimetajate, delfiinide, jääkarude, pandade, jne vaatlemine. Viimasel ajal on üha rohkem hakatud huvi tundma ka selliste parasvöötme liikide vastu nagu karu, põder ja hunt. Siinkohal on tekkinud Eestile head võimalused, kuna meie karismaatiline megafauna (hunt, ilves, karu, põder jne) on Euroopa atraktiivsemaid.

Kultuurilist komponenti on sageli raske (eriti Eestis) loodusest eristada, kuna suur osa loodusest on vähemal või rohkemal määral inimtegevusest mõjutatud. Kas või meie kõige kõrgema bioloogilise mitmekesisusega kooslused – pärandkooslused – on oma suure väärtuse saanud just tänu looduse ja inimõju koostoimele. Praegu on

maailmas kultuure, mis jäävad loodusele küllaltki kaugeks, nagu näiteks suur osa kristlikust maailmast, kuid on ka loodusega väga lähedalt seotud kultuure. Paljude põlisrahvaste kultuurid on otseses kontaktis loodusega. Praegu veel võib eestlaste tõekspidamised ja traditsioonid arvata looduslähedasemate hulka kui suuremas osas arenenud riikides. See loob Eestile kui ökoturismi sihtkohale kõrge potentsiaali.

2) Piirkonna loodusliku ja kultuurilise koormustaluvusega arvestamine

Ökoturism tähendab loodus- ja kultuuripärandi tarbimist. Igasugusel tegevusel on mõjud. Ökoturismis tuleb silmas pidada seda, et tegevuste negatiivne mõju oleks minimaalne ja positiivne mõju maksimaalne. Turistide arv peab lähtuma piirkonna ökoloogilisest, sotsiaalsest ja kvalitatiivsest ehk turistlikust taluvusvõimest. Taluvuspiirid on igal piirkonnal erinevad; ka turistid on erinevad, seetõttu sõltub taluvuspiiride määramine väga paljudest teguritest ja on suhteliselt keeruline tegevus. See nõuab turismiettevõtjalt reisi sihtkoha põhjalikku tundmist ning koostööd teiste asjalistega piirkonnas.

Kõige selgemini saab määratleda ökoloogilist koormustaluvust. **Ökoloogiline koormustaluvus on ületatud, kui kooslus ei suuda enam ise taastuda või kui taastumine on võimalik vaid väga pika perioodi jooksul.** Kuna looduslikud protsessid järgivad loodusseadusi, siis saab kindlaks määrata, kui palju tallamist üks või teine kooslus kannatab. Järgmine probleem tuleneb sellest, kuidas seda teadmist praktiliselt rakendada, sest kunagi ei ole täpselt teada, kuidas ja kus külastajad liiguvad. Negatiivne mõju on väiksem, kui järgitakse infrastruktuuri ja liigutakse mööda ettevalmistatud radu. **Mõnda väga atraktiivset objekti või piirkonda võib liigne külastuskoormus kahjustada nii, et see kaotab oma senise väärtuse.**

Kohalik sotsiaalne taluvuspiir on ületatud, kui turism tekitab kohalike elanike seas vastumeelsust või mõjutab negatiivselt kohalikku eluviisi. See on juba märksa raskemini järgitav kriteerium, sest ka suurima lugupidamise juures kohalike elanike vastu võivad turistid kohalike tavade vastu rängalt eksida ja esile kutsuda kohalike elanike pahameele. Eestimaal saab turist hea tahtmise ja austuse juures kohalike vastumeelsust tavaliselt siiski vähendada või ära hoida. Kohalikku sotsiaalset taluvuspiiri saab tõsta, kui kohalikke elanikke turismiprotsessi võimalikult palju kaasata ning anda neile võimalus turismist kasu saada.

Turistlik ehk kvalitatiivne taluvuspiir on ületatud, kui turismielamuse väärtus turistide seas väheneb nende endi rohkuse tõttu. Siin sõltub jällegi palju pigem inimeste tegevusest ja käitumisest kui nende hulgast. Sarnaste tõekspidamiste ja eesmärkidega külastajate vahel on vähem konflikte kui erinevaid tegevusi praktiseerivate külastajate vahel. Mõnikord on turistliku taluvuspiiri ületamine mõlemasuunaline ja sümmeetriline, s.t konflikti mõlemad pooled on võrdselt häiritud. Üha sagedamini aga on konfliktid ühesuunalised: jalutajad ATVga sõitjaid ei häiri, aga vastupidi küll; kalamehed süstasõitjaid ei häiri, aga süstasõitjad kalamehi küll.

3) Kohaliku majanduse toetamine

Ökoturismi eesliide “öko” viitab peale ökoloogia ka ökonoomiale, s.t kohalikule majandusele. **Kui piirkonna elanikud saavad turismist mitmel moel kasu, on see tihti positiivseks tõukejõuks nii turismitootele kui ka kohalikule majandusele. Seepärast peab iga ökoturismitoode võimalikult palju toetama piirkonna majandust, kasutades niipalju kui võimalik kohalikke tooteid ja teenuseid.** Paljud tegurid, mis on hõredalt asustatud piirkondades peaaegu kõigi teiste majandusharude jaoks puudusteks (pikad vahemaad, kaugel tõmbekeskustest, vähe inimesi), on ökoturismi puhul hoopis märgatavateks eelisteks.

Ökoturism annab paljudele hajaasustuse alade elanikele võimaluse teenida endale elatist tööga oma eelistatud huvialal. Peale selle soodustab see paljudes kohtades oodatud sisserännet väljastpoolt, mis tuleb kasuks kohalikule majandusele, koolidele, postiasutustele ja teistele ühiskondlikele teenindusasutustele.

4) Elamuslik haridus

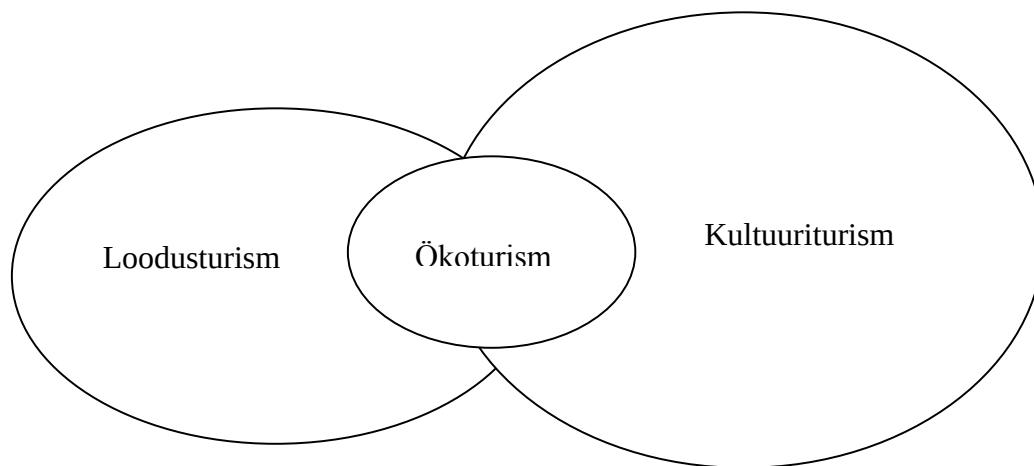
Ökoturism on teadmistel põhinev turism, mis eeldab reisijuhtidelt ja giididelt kõrget kvaliteeti. See kehtib nii nende teadmiste kui ka võime kohta edastada teadmisi kvaliteetselt ja atraktiivselt. Suur tähtsus on heal giiditööl, interpreteerimisel ning informeerimisel elamuslikus vormis, kus tähelepanu keskmes on külastaja õigus parimale kogemusele. **Oluline on faktide tõepärasus ning nende usutav interpreteerimine. Kui küsimuse all on faktide tõepärane edastamine või faktide muutmine atraktiivsemaks, siis ei saa teha järeleandmisi faktide tõepärasuses.** Hea giiditöö ongi ökoturismitoote põhiküsimus. Hea giiditöö võimaldab pakkuda turistile elamusi, mida ta omal käel ei koge, ning kvaliteetne giiditöö on põhitegureid ökoturismi eristumisel teistest turismiliikidest.

5) Vastutustundlik turundus

Ökoturismi turundatakse vastutustundega ja viisil, mis tekitab kliendis realistlikke ootusi ja samas tagab loodus- ja kultuuriressursi pikaajalise kaitse. Aus turustamine annab teavet toodete ja neid pakkuvate ettevõtete kohta, kaasa arvatud nende töötajatele ja keskkonnale tekitatava mõju kohta. **Kui tavaturismis dikteerib nõudlus pakkumise, siis ökoturismis on esikohal nii loodusliku kui ka kultuurilise koormustaluvuse jälgimine. Seega dikteerib ökoturismis pigem pakkumine nõudluse.** Kuna “öko” on populaarne, üritavad paljud sellisedki ettevõtjad reklaamida oma teenuseid ökoturismi nime all, kelle tegevus ei ole vastavuses ökoturismi põhimõtetega. Seda on hakatud nimetama rohepesuks (*greenwash*). **Üheks tõhusamaks vahendiks tegelike ökoturismi ettevõtjate eristamiseks rohepesijatest on ökomärgistamine, mis võimaldab eristada tegelikud ökoturismitooted rohepesijate toodetest.**

1.3. Ökoturismi seos teiste mõistetega

Koos ökoturismi mõiste tekkimisega 1980ndatel arenesid mitmesugused seotud mõisted, nagu loodusturism, kultuuriturism, säästev turism, seiklusturism. Kuna 1990. aastatel käsitati uudset ökoturismi üpriski meelevaldselt, võib toonastest allikatest leida väga erinevaid paralleele teiste turismiterminitega. Tolleaegses kirjanduses on ökoturismi sünonüümideks sageli kasutatud selliseid mõisteid nagu loodusturism, roheline turism, keskkonnaturism, alternatiivne turism, pideva arengu turism, keskkonnasäästlik turism. Ebaselge ja vale terminoloogia kasutamine on sageli loonud arusaamatust ja väärarusaamist. Uue sajandi algus, eriti 2002. aasta, mille ÜRO kuulutas rahvusvaheliseks ökoturismi aastaks, tõi selgust ka paljudesse ökoturismi käsitlustesse. Järgnevalt vaatleme ökoturismi mõistet seoses teiste turismiterminitega.

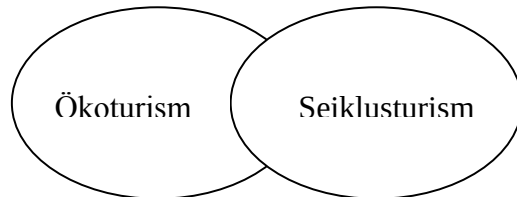
Joonis 1. Ökoturismi seos loodus- ja kultuuriturismiga.

Loodusturism

Loodusturism on märksa laiem termin kui ökoturism. Loodusturism hõlmab iga turismitüüpi, mis tugineb otseselt looduskeskkonnaga seotud atraktsioonidele. Ökoturismi mõiste kasutuselevõtul oli üks oluline ajend eristada vastutustundlik loodusturism loodust liialt koormavast turismist (joonis 1). See tähendab, et ökoturism hõlmab seda osa loodusturismist, mis järgib looduse taluvuspiire ning kasutab ressursse jätkusuutlikult. Ökoturism väljendub eelkõige looduskaitstes, keskkonnateadlikkuses, vastutuses ja kogukonna osalemises.

Kultuuriturism

Nagu eespool mainitud, sisaldab ökoturism kultuurilisi komponente, kuid kultuuriturismi ei saa ökoturismiga võrdsustada. Kultuuriturism keskendub nii pärandkultuurile, mida saab ökoturismi alla liigitada, kui ka massikultuurile, mis ökoturismi alla ei kuulu (joonis 1). Kultuuriturism pöörab tähelepanu eelkõige kultuurilistele aspektidele. Paljudes maailma piirkondades on kultuurilised elemendid ökoturismis sageli teisejärgulised. Tihtipeale on aga kultuuri- ja loodusturismi vaheline piir ähmane, kuna teatud situatsioonides on kultuuri- ja looduskeskkonnal raske vahet teha. Eesti pärandkoosluste (puisniidud, rannaniidud, luhaniidud, loopealsed) eksponeerimisel võib tõdeda, et tegu on nii kultuuri- kui ka looduspärandiga. Samas võib ka metsaretke üles ehitada nii loodusturismi kui ka kultuuriturismi pakmena, rääkides esimesel juhul koosluste bioloogiast, teisel juhul metsaga ja metsataimedega seotud rahvapärимusest.

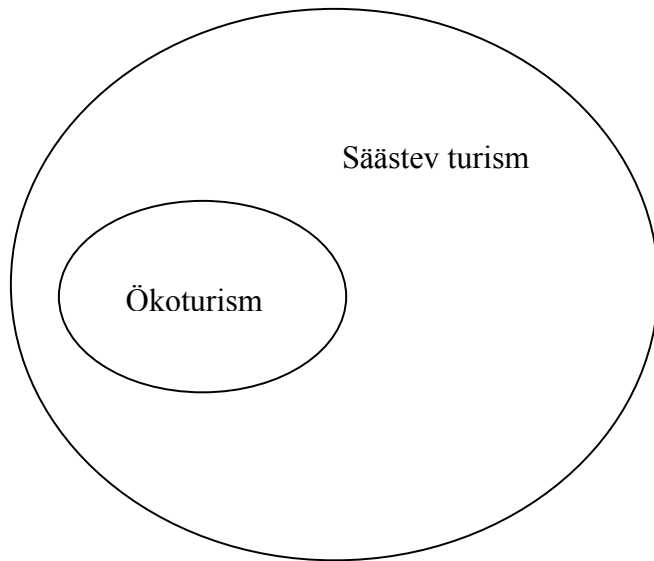

Joonis 2. Ökoturismi seos seiklusturismiga.

Seiklusturism

Seiklusturismi iseloomustavad kolm peamist komponenti: risk ja füüsiline aktiivsus ning spetsiaalsed oskused, et tegevuses edukalt ja turvaliselt osaleda. Mõni ökoturismi vorm (eriti see, mis leiab aset metsikus looduses või merekeskkonnas) sisaldab neid komponente ja seega kvalifitseerub seiklusturismiks. Nii mõnelgi pool maailmas on suur osa ökoturismist liigitatud seiklusturismi alla, näiteks käsitleb Kanada Turismiamet loodus- ja loomavaatlusi kui seiklusturismi (Fennell 1999). Siiski ei saa eri põhjustel suuremat osa seiklusturismist liigitada ökoturismi alla.

Esiteks ei ole seiklusturismi atraksioonid alati looduspõhised (näiteks sõjatandrid, võidusõidurajad, tööstusmaastikud). Teiseks, nagu ökoturismis üldiselt, ei ole seiklusturismis kohustuslikku säästlikkuse nõuet, kuigi paljud seiklusturismiga tegelevad ettevõtted tegutsevad säästlikul viisil. Kolmandaks ja kõige olulisemaks erinevuseks seiklus- ja ökoturismi vahel on see, et ökoturismis on tähtis minimeerida osaleja ja atraksiooni vahelist konflikti. Kui ökoturism otsib õpetlikke/harivaid kogemusi, siis seiklusturism otsib eelkõige keskkonda, mis võimaldab riskida, pakub väljakutseid ja nõuab füüsilist pingutust.

Joonis 3. Säästva turismi ja ökoturismi seos.

Säästev turism/jätkusuutlik turism

Ökoturismi võib pidada säästva turismi rangemini reguleeritud alaliigiks. Ökoturismi all mõistetakse traditsioonilisi tegevusi väljaspool linnakeskkonda. Säästva turismi all mõistetakse ükskõik millise turismiharu kohandamist (lennundus, hotellimajandus) säästva arengu põhimõtetega. Seega on säästva turismi mõiste märksa laiem. Kui ökoturismis on esmatähtis kohalikkus ja traditsioonilisus, siis säästvas turismis keskendutakse esmajärjekorras loodusressursside tarbimise minimeerimisele ja keskkonnakaitsele. Kui ökoturismist räägitakse maapiirkondades, siis säästva turismi kontseptsioon on aktuaalne nii linnas kui ka maal.

Kokkuvõte

- Ökoturismi kontseptsiooni ja majandusharu areng on olnud väga kiire, kuid see on ikka veel üsna varases arengujärgus. Seetõttu tõlgendatakse maailma eri paigus ökoturismi väga erinevalt.
- Peamiseks ökoturismi väljakutseks ei ole uue ja parema definitsiooni väljatöötamine, vaid see, kuidas ökoturismi definitsiooni tõlgendada sobivateks praktilisteks kriteeriumiteks ja juhtnöörideks.
- Eesti ökoturismi ühendus defineerib ökoturismi kui vastutustundlikku reisimist, mis toetab loodus- ja kultuuripärandi säilimist ning kohalike elanike heaolu.
- Euroopas rõhutatakse ökoturismis kultuuri- ja looduspärandilt. Uues Maailmas on prioriteetne loodus ning kultuuripärandiga tutvumise asemel eelistatakse rääkida kohalike elanike toetamisest.

- Ökoturism on kvaliteetturism, mistõttu on seda traditsioonilise turismiga võrreldes palju raskem korraldada ning see nõuab palju enam nii turistilt kui ka teenuse pakkujalt.
- Hoolimata ökoturismi kontseptsiooni keerukusest on ökoturismi põhiväärtused muutunud järjest konkreetsemaks. Enamik turismiasjalisi on aktsepteerinud seda, et ökoturism peab põhinema loodus- ja/või kultuurielamustel, arvestama piirkonna loodusliku ja kultuurilise koormustaluvusega, toetama kohalikku majandust, olema (elamuslikult) hariv ja vastutustundlikult turundatud.
- Kõige sagedam ökoturismi mõiste väärkasutus on ökoturismi samastamine loodusturismiga. Ökoturism kattub osaliselt nii loodusturismi kui ka kultuuriturismiga.
- Ökoturismi mõiste kattub osaliselt ka seiklusturismi mõistega, kuid kogu seiklusturism ei ole vastutustundlik ja ka kõiki ökoturismitooteid ei saa nimetada seikluslike elemente sisaldavateks.
- Ökoturism on säästva turismi rangemini reguleeritud alaliik.

Kasutatud allikad

Björk, P. (2007). Definition Paradoxes: From concept to definition. In Higham, J. *Critical Issues In Ecotourism: Understanding a complex tourism phenomenon*. Butterworth-Heinemann, Oxford, 23–46.

Blangy, S., Vautier, S. (2003). Europe. In: Weaver, D. B. *The Encyclopedia of Ecotourism*. CABI Publishing.

Buckley, R. (2004). *Environmental impacts of ecotourism*. CABI Publishing, Wallingford.

Ceballos-Lascurain, H. (1987). The future of ecotourism. *Mexico Journal*. 13–14.

Diamantis, D. (2004). *Ecotourism*. Thompson Learning, London.

Fennell, D. A. (1999). *Ecotourism: an Introduction*. Routledge, London.

Fennell, D. (2001). A content analysis of ecotourism definitions. *Current Issues In Tourism*, 4 (5). 403–421.

Fennell, D. (2003). Anglo-America. In: Weaver, D. B. *The Encyclopedia of Ecotourism*. CABI Publishing.

Fredman, P., Gössling, S., Hultman, J. (2006). Sweden: Where holidays come naturally. In: Gössling, S., Hultman, J. *Ecotourism in Scandinavia: Lessons in theory and practice*. CABI Publishing, Wallingford, 23–38.

Gössling, S., Hultman, J. (2006). Ecotourism in Scandinavia: Lessons in theory and practice. CABI Publishing, Wallingford.

Higham, J. (2007). *Critical Issues In Ecotourism: Understanding a complex tourism phenomenon*. Butterworth-Heinemann, Oxford.

Honey, M. (1999). *Ecotourism and sustainable development. Who owns paradise?* Island Press, Washington DC.

Johnson, C. (2004). *Ecotourism planning considerations in Eastern Central Europe*. In: Diamantis, D. *Ecotourism*. Thompson Learning, London.

Ziffer, K. A. (1989). *Ecotourism: the uneasy alliance. Working Paper Nr 1*, Conservation International, Washington DC.

Viken, A. (2006). *Ecotourism in Norway: Non-existence or Co-existence?* In: Gössling, S., Hultman, J. *Ecotourism in Scandinavia: Lessons in theory and practice*. CABI Publishing, Wallingford, 38–52.

Weaver, D. (2001). *Ecotourism*. John Wiley & Sons Australia Ltd. Milton.

Weaver, D. B., Lawton, L. J. (2007). Twenty years on: The state on contemporary ecotourism research. *Tourism Management* 28. 1168–1179.

Lisateave internetis

Eesti Ökoturismi Ühendus, <http://www.ecotourism.ee>.

Eesti Ökoturismi Klaster, <http://klaster.ecotourism.ee>.

Eesti Maaturism MTÜ, <http://www.maaturism.ee>.

www.visitestonia.com

Rahvusvaheline Ökoturismi Ühendus, <http://www.ecotourism.org>.

Rootsi Ökoturismi Ühendus, <http://www.ekoturism.org>.

<http://www.ecotourdirectory.com/> – maailma suuremaid ökoturismitoodete ja sihtkohtade andmebaase

www.sustainabletravelinternational.org – abiks ökoturismi ja vastutustundliku turismi kriteeriumite järgimisel

<http://www.planeta.com> populaarne auhindu võitnud spetsialiseeritud ökoturismikodulehekül, hea info nii spetsialistidele, turistidele kui ka üliõpilastele

www.responsibletravel.com – maailma suuremaid andmebaase, alustatud Suurbritannias. Võimaldab ligipääsu rohkem kui 270 organisatsioonile, mis on seotud vastutustundliku turismi ja ökoturismiga

2. Ökoturismi turg ja struktuur. Mart Reimann

Ökoturismi turuosa kohta ei ole ühest infot. WTO (*World Tourism Organization*) on hinnanud ökoturismi osa globaalses turismis 10–15 protsendile (Weaver 2001). Segadus tuleneb sellest, et nii mõneski piirkonnas ei ole selgelt defineeritud ökoturismi mõistet, ning isegi kui mõiste on paigas, ei suudeta ökoturismi kohta piisavalt teavet koguda. Enamik eksperte nõustub sellega, et nii ökoturistlik maailmavaade kui ka ökoturismiks hästi sobivate tegevuste osakaal on maailmas jõudsalt kasvamas. WTO andmetel on ökoturism kõige kiiremini kasvav turismisektor maailmas.

Ökoturismi populaarsuse tõusul on hulk põhjusi, kuid ülevaatlikud selleteemalised uuringud puuduvad. Vaadeldes muid protsesse maailmas, ei saa jääda märkamatuks, et inimkonna keskkonnahoiak on muutumas. Eri põhjustel on rohkemal või vähemal määral teadvustatud keskkonnaprobleeme, räägitakse liikide hävimisest, kliima soojenemisest, ökoloogilisest jalajäljest jne. Viimased kolmkümmend aastat on keskkonnaprobleemidele üha enam tähelepanu pööratud, eelkõige muidugi arenenud riikides, kuid keskkonnaprobleemid kimbutavad valusalt ka paljusid arengumaid. **Tõusnud on huvi nii loodus- kui ka kultuuriobjektide vastu. Üheks põhjuseks on kindlasti vastutustundliku info senisest aktiivsem levitamine ja inimeste teadlikkuse kasv, kuid alahinnata ei saa ka inimlikku huvi näha loodust enne, kui see hävib.**

Oluliseks keskkonnahoiaku muutumise põhjuseks on ka keskkonnahariduse edendamine nii põhi- kui keskkoolis. Järjest enam võib leida keskkonnakaitset õppekavades ning loodusteaduste tundides pühendatakse üha enam aega keskkonnakaitsele. Mitmesugused fondid pakuvad finantseerimisvõimalusi koolinoorte keskkonnateemaliste suvelaagrite korraldamiseks. **Võib öelda, et võrsumas on keskkonnateadlik põlvkond, kellel on hoopis teistsugune ettekujutus meid ümbritsevast kui nendel, kelle kooliaastad on möödunud “progressiivse” rasketööstuse võidukäigu ajal.**

Meedia roll igapäevaelus on üha olulisem ning keskkonnakaitse on omandanud väga olulise koha massimeedias. Raamatute kirjastajad, ajakirjanikud, filmide ja telesaadete tootjad on kasvatanud keskkonnatemaatika osakaalu oma toodetes. Näiteks sai 2008. aastal Nobeli rahupreemia Al Gore oma dokumentaalfilmi “Ebamugav tõde” eest. Keskkonnasõnumit kohtab isegi märulifilmides ning paljud keskkonnateemalised saated on väga populaarsed.

2.1. Ökoturismi uuringud

Enamiku ökoturismi uuringuid on teinud kas sotsiaal- või loodusteadlased. Kuigi ökoturism on majandusharu, on väga vähe tähelepanu pööratud ökoturismi majanduslikule poolele. Seega jääb sageli selgusetuks, kas paljude sotsiaal- ja loodusteadlaste töödes kirjeldatud ökoturismi-edulood on ka majanduslikult jätkusuutlikud või põhinevad projektirahadel ning kas nende edasine olemasolu on võimalik ainult finantsiliste doonormehhanismide olemasolul.

Rahvusvahelised kvaliteetsed turu-uuringud ökoturismi kohta puuduvad, samas on turismis täheldatud suuri rahvuslikke erinevusi. Kuigi ökoturism on väga suures osas piirkonnaspetsiifiline, oleks aeg küps ka globaalsemateks uuringuteks. Suurimaks probleemiks ökoturismi turu-uuringutes on see, et enamik uuringuid ökoturistide kohta on tehtud inglise keelt kõnelevate eurooplaste ja põhja-ameeriklaste seas. Need uuringud käsitlevad enamasti Kolmanda Maa riikidesse suunduvaid turiste. Kuna lennupilet ookeani taha sõiduks on kallis, siis on nende turistide kulutused suuremad. Sageli piirduvad ökoturistide demograafilisi näitajaid ja motiive käsitlevad uuringud kitsaste piirkondadega.

2.2. Ökoturismi struktuur

Ökoturismisektori eripäraks on mittetulundusühingute (linnuvaatlus-, botaanika-, entomoloogiaklubid jne) tavapärasest suurem osakaal. Hoolimata sellest kuulub suur osa ökoturismi korraldajatest siiski erasektoris nagu teisteski turismi- ja majandusvaldkondades. Ökoturismis võib eristada spetsialiseerunud sektorit, nagu ökoturismi majutusasutused, ökoturismile spetsialiseerunud reisikorraldajad, ning spetsialiseerumata sektorit, nagu suured hotellid, kruiisi- ning suured reisikorraldusettevõtted, kes eri põhjustel oma põhitegevuse kõrvalt ka ökoturismiga tegelevad. **Seega on ökoturismi korraldajad väga erinevad: alustades paari inimesega väikeettevõttest või mittetulundusühingust, lõpetades rahvusvaheliste korporatsioonide või üleilmsete looduskaitseorganisatsioonidega.**

Nagu eespool mainitud, on maailmas majandust käsitlevaid ökoturismiuuringuid tehtud suhteliselt vähe. Valminud uurimustest torkab silma suur ebaõnnestumiste protsent väikeste spetsialiseerunud ökoturismi ettevõtete seas (McKercher ja Robbins 1998, McKercher 2001, Weaver ja Lawton 2007). **Üheks oluliseks ebaõnnestumise põhjuseks on see, et ökoturismiga alustajad on sageli kitsaste huvide ja oskustega loodus- ja kultuurihuvilised, kes sageli lähtuvad oma elustiilist ja idealistlikust maailmavaatest.** Probleemiks on sageli idealistlike põhimõtete ja emotsioonide rakendamine reaalses turismitegevuses, kus turg käitub erinevalt algaja ettevõtja ootustest. Teistmoodi läbipõrumine on hea majand sisulisi teadmisi keskkonnahoidliku ettevõtluse kohta.

Spetsiifilisemad uuringud ökoturismi majandusliku edukuse kohta on andnud huvitavaid tulemusi. Osland ja Mackoy (2004) tõdesid, et spetsiifilised ning teaduspõhised ökomajutused olid edukad nii majanduslikult kui ka klientide teadlikkuse tõstmises. Parker ja Khare (2005) leidsid Lõuna-Aafrika Vabariigis tehtud uuringus, et ettevõtte edu põhiteguriks on tugev partnerlus kohaliku kogukonnaga. Hawkins (2004) leidis, et väikesed ökoturismi ettevõtted on edukad siis, kui nad ühinevad klasteriteks.

2.3. Trendid ökoturismitoodete tarneahelas

Ökoturismisektori põhilised turundus- ja müügiorganisatsioonid on väljamineva (*outgoing*) turismi reisikorraldajad. Tavaliselt on nende loodud brändid need, mis aitavad müüa mitmesuguseid ökoturismi tooteid. Need firmad paiknevad enamasti ökoturismi lähtemaades, milleks on arenenud riigid. Reisikorraldajad on ühendavaks lüliks ökoturisti ja sihtkoha vahel ning võtavad endale vastutuse kliendile ootuspärase pakme koostamise eest ning organiseerivad ka transpordi sihtkohta, võttes endale tavaliselt 30–40 protsenti toote hinnast.

Tarneahelas on märkimisväärne mittetulunduslike organisatsioonide osa, kes organiseerivad reise oma liikmetele. MTÜde osakaal turismis on tõusuteel. Kuna just spetsialiseerunud ökoturistid on tihti ühinenud organisatsioonideks (ornitoloogia ja botaanikaühingud, looduskaitseeltsid jt), usaldavad nad reisikorraldamises pigem oma organisatsiooni kui reisikorraldusfirmasid.

Põhiliseks muutuseks ökoturismis on pakmete kestuse lühenemine. Kui paarkümmend aastat tagasi tingisid nii puhkamisharjumused kui ka logistika selle, et tehti üks-kaks pikemat reisi aastas, siis nüüd on järjest enam levinud puhkuse jagamine mitmeks osaks. Samas on populaarseks saanud ka niinimetatud pikendatud nädalavahetuse reisirid. Ökoturismi turg on kujunemas märksa mitmekesisemaks ja komplitseeritumaks. Ühest küljest on spetsiifiliste reiside osakaal suurenenud, mis tähendab, et ei minda lihtsalt piirkonnaga tutvuma, vaid reis valitakse konkreetsete tegevuste järgi. Teisest küljest on traditsioonilised spetsiifilised turud hakanud oma toodete valikut laiendama. Klassikalised spetsialiseerunud ökoturistid on olnud linnuvaatlejad. Vaadates maailma suuremate linnuvaatlusturismi operaatorite pakutavate pakmete valikut, hakkab klassikalise linnuvaatluse kõrval järjest rohkem silma ka teisi loodusvaatlusi, nagu imetajate ja putukate vaatlus, ning üha rohkem lisatakse pakmetesse ka kohaliku kultuurielamuse kogemist.

Teise olulise lüli ökoturismi tarneahelas moodustavad sissetuleva turismi (*incoming*) operaatorid, kes pakuvad teenust oma asukohamaal, organiseerivad programme, transpordi, majutust riigisiselt, võttes endale 30–40 protsenti riigisiseste teenuste hinnast. Sissetuleva turismi operaatorid pakuvad giide ja interpreteerijaid loodusmatkadele ja seega lasub neil peamine vastutus ökoturisti eest reisi vältel. Eestis on selliseks spetsialiseerunud ökoturismi *incoming*-operaatoriks Estonian Nature Tours, mis tegeleb peamiselt linnuvaatlusturistidega, organiseerides välispartnerite korraldatud rühmadele teenuseid Eesti-siselt. **Põhiliseks muutuseks *incoming*-operaatorite puhul on see, et infotehnoloogia ajastul kontakteerutakse üha enam otse kliendiga, ilma väljamineva turismi operaatorite vahendusega.**

Hoolimata üha suuremast korporatiivsusest ning klasterdumisest moodustavad ökoturismi tuumiku kohalikud ökoturismi ettevõtted, milleks on turismitalud, hostelid, baarid, restoranid, transporditeenuste pakkujad, suveniiripoed jne. Omanikud võivad olla väga

erinevad (rahvusvaheline korporatsioon, väljamineva turismi operaator, ökoturismi siseoperaator, kohalik pere, jne). **Võib öelda, et on hakanud tekkima majutusasutuste ketid, kuid sellest hoolimata moodustavad väikesed pereettevõtted või majutusasutused ökoturismi põhiosa.**

2.4. Eesti ökoturismisektor

Eesti ökoturismisektori areng on olnud sarnane paljude teiste riikidega. Ökoturismiga on Eestis tegeldud tõenäoliselt niisama kaua kui turismiga üldse. Ökoturismi nüüdisaegse kontseptsiooni maaletoojaks võib pidada Rootsi Ökoturismi Ühendust eesotsas Jan Wigsteniga, kes suutis Eesti potentsiaali kohe ka laias maailmas päris tõhusalt tutvustada. 1990. aastate alguses tegeles esimeste Eesti ökoturismiprojektidega külaliikumine Kodukant, mille ökoturismialgatusest kasvas hiljem välja Eesti Ökoturismi Ühendus (EÖÜ). EÖÜ koondas paljusid asjalisi (riigiametnikud, ettevõtjad, ökoturistid, MTÜde esindajad), kes 1990ndate keskpaigas aktiivselt koos käisid, kuid kindla fookuse puudumise tõttu hakkas see seltskond aja jooksul kokku kuivama. Aastal 2000 hakati Eesti ökoturismitooteid märgistama EHE-märgisega (ökomärgis Ehtne ja Huvitav Eesti). Nüüdseks on EHE märgis 14 tootel. Aastal 2008 moodustasid 11 ettevõtet ja Tallinna Ülikool Ettevõtluse Arendamise Sihtasutuse (EAS) klastriprogrammi raames ökoturismi klatri. See koostöövorm on edukalt käivitunud, kuna koondab ainult ettevõtjaid ja kannab kindlaid eesmäärke: parandada ökoturismitoodete kvaliteeti ja tõhustada turundust välisturgudel.

Kui suur siis on Eesti ökoturismisektor? Selle kohta puuduvad statistilised andmed ning võib anda vaid hinnanguid. Siinkohal ei läheks nii ambitsioonikaks nagu osa Põhjamaade turismieksperte, kes väidavad, et kuna Põhjamaades puuduvad klassikalised massiturismiatraktsioonid, võib enamikku turismist pidada ökoturismiks. Küll võib öelda, et paljud Eesti maapiirkondades tegutsevatest turismiettevõtetest liigituvad vähemalt mingi osaga oma toodetest ökoturismi valdkonda. Keskkonnahoidlik on suur osa Eesti maaturismiettevõtetest (kuigi üks valdkond, mis hakkab rahvusvahelistele trendidele jalgu jääma, on prügi sorteerimine), kuid sageli jääb puudu just traditsioonilisusest ja omanäolisusest. Neid ettevõtjaid, kes võivad käe südamele panna ja öelda, et nad tegelevad ainult ökoturismiga, on vaid mõned üksikud.

Toome näiteks kohalike elanike hallatava paarikümne voodikohaga turismitalu, kus pakutakse klientidele ka loodusmatku. Kui seda kõike tehakse vastutustundlikult, võib öelda, et tegu on ökoturismiga. Kui talu paikneb vähese asustusega looduskaunis kohas ning suvisel ajal tahab saja inimesega firma seal suvepäevi korraldada, siis suure tõenäosusega sellest võimalusest ära ei öelda. Seda, kust läheb ökoloogiline ja sotsiaalne taluvuspiir sellistel puhkudel, on raske öelda, kuid nii mõnelgi juhul takistab teatud turismitoodet ökoturismitooteks nimetamast just maht. Kuna Eesti turismihooaeg, s.t tulude teenimise aeg on üürrike, üritab enamik majanduslikult jätkusuutlikest ettevõtetest suvest viimast võtta, sest paljud nende kuludest on siiski püsikulud. Need, kes tõesti suudavad täies ulatuses teenindada vaid individuaalkliente ja väikesi rühmi, teevad seda sageli hobi korras, ning seega ei saa nende ettevõtet majanduslikus mõttes pidada jätkusuutlikuks.

Eestis nagu paljudes teisteski maailma piirkondades on ökoturismisektoris tavaline, et suur osa ettevõtjatest tegeleb ökoturismiga hobi korras oma põhitöö kõrvalt. See tähendab, et paljud entusiastlikud ökoturismi arendajad üritavad ettevõtlust alustada, kuid reaalsusesse jõudes loobuvad sellest mõttest.

Nii mõnegi ökoturismi ettevõtja puhul, kes on alustanud ökoturismiga kui põhitegevusega, taandub see tegevus mõne aja möödudes kõrvaltegevuseks. Sellised asjaolud mõjutavad palju nii kvaliteeti kui ka hinnakujundust. Kui inimene tegeleb ökoturismiga hobi korras, teades, et ta võib sellest iga hetk loobuda, kui enam huvitav ei ole, siis ei vaevu ta endale isiklikult ebahuvitavaid kvaliteediomadusi parandama. Samamoodi võib hobi korras ettevõtlusega tegeleja pakkuda toodet palju üle oma turuhinna või alla omahinna. **Seega võib öelda, et Eesti ökoturismiteenus on väga ebaühtlase kvaliteedi ja hinnaga.**

2008. aastal Eesti loodusturismi pakkumise uuringu valimis (EAS 2008) oli 486 loodusturismi teenuse pakkujat, nendest arvestatava hulga (18%) moodustasid kolmanda sektori esindajad (MTÜd, sihtasutused). Küsitlusele vastas 180 teenusepakkujat (37%) valimist. Selgus, et enamik tööjõust on hooajaline, keskmiselt oli täistööajaga töötaja kohta 1,44 hooajalist töötajat. Kuni üks täiskohaga töötaja oli ligi pooltel (41%) vastanutel ning üle 5 täiskohaga töötaja vaid 16%-l ettevõtetest. Enamikul loodusturismi pakkujatest oli loodusturism pigem kõrvaltegevus, keskmiselt 39% käibest teeniti loodusturismitoodete müügist. Tõenäoliselt võib suurt osa selle uuringu valimist pidada ökoturismiga tegelejateks, kuid majanduslikult jätkusuutlikke ökoturismi ettevõtteid oli vähe. Maapiirkondade aktiivsemad ettevõtted on koondunud MTÜ Eesti Maaturism alla, kus on praegu üle 300 liikme. Selle üle, kui palju on Eestis ökoturismi alla liigituvate toodetega jätkusuutlikke turismiettevõtteid, kes suudavad oma tooteid müüa ka välisurule, on turismiringkondades arutatud, ning tõenäoliselt jääb see arv vahemikku 30 kuni 60.

Kokkuvõte

- Ökoturism on kõige kiiremini kasvav turismisektor maailmas.
- Huvi ökoturismi vastu on maailmas tõusnud, eelkõige muutunud keskkonnahoiaku tõttu, mille põhjuseks on keskkonnaprobleemide teadvustamine, keskkonnahariduse edendamine ning jõulised meediakajastused.
- Rahvusvaheliste ökoturismiuuringute probleemiks on see, et need on enamasti teinud sotsiaal- või loodusteadlased (mitte majandusteadlased) ning turu-uuringud on korraldatud inglise keelt kõnelevate Kolmanda Maailma riikidesse suunduvate Euroopa ja Ameerika turistide seas.
- Sageli jääb selgusetuks, kas paljude sotsiaal- ja loodusteadlaste kirjeldatud ökoturismi-edulood on ka majanduslikult jätkusuutlikud või põhinevad projektirahadel ning kas nende edasine olemasolu on võimalik ainult finantsiliste doonormehhanismide puhul.
- Ökoturismisektori eripäraks on mittetulundusühingute (linnuvaatlus-, botaanika-, entomoloogiaklubid jne) tavapärasest suurem osakaal. Liikmed usaldavad

- reisikorraldamises pigem oma organisatsiooni kui reisikorraldusfirmasid.
- Ebaõnnestumiste protsent väikeste spetsialiseerunud ökoturismi ettevõtete seas on suur. Põhjuseks on see, et ökoturismiga alustajateks on sageli kitsaste huvide ja oskustega loodus- ja kultuurihuvilised, kes üritavad oma elustiili ja idealistlikku maailmavaadet rakendada reaalses turismitegevuses, kuigi turg käitub erinevalt algaja ettevõtja ootustest. Teistmoodi läbipõrumine võib toimuda majanduses pädevate inimeste puhul, kellel ei ole vajalikke teadmisi keskkonnahoidliku ettevõtluse kohta.
 - Paljud Eesti maaturismi ettevõtted tegutsevad keskkonnahoidlikult, pidades silmas enamikku ökoturismi põhimõtteid, kuid sageli jääb puudu just traditsioonilisusest ja omanäolisusest.
 - Neid ettevõtjaid, kes võivad käe südamele panna ja öelda, et nad tegelevad ainuüksi ökoturismiga, on vaid mõned üksikud.
 - **Eestis nagu paljudes teisteski maailma piirkondades tegeleb ökoturismisektoris suur osa teenusepakkujatest turismiga hobi korras oma põhitöö kõrvalt.**
 - Hobi-turismiettevõtja ei vaevu sageli parandama neid kvaliteediomadusi, mis teda isiklikult ei huvita ning võib toodet pakkuda palju üle turuhinna või alla omahinna.
 - **Eesti ökoturismiteenus on väga ebaühtlase kvaliteedi ja hinnaga.**

Kasutatud allikad

Eesti loodusturismi pakkumise uuring. (2008) EAS.

Hawkins, D. (2004). A protected areas ecotourism competitive cluster approach to catalyse biodiversity conservation and economic growth in Bulgaria. *Journal of Sustainable Tourism* 12. 219–244.

Mackoy, R., Osland, G. (2004). Lodge selection and satisfaction: Attributes valued by ecotourists. *Journal of Tourism Studies*, 15. 13–25.

McKercher, B., Robbins, B. (1998). Business development issues affecting nature-based tourism operators in Australia. *Journal of Sustainable Tourism*, 6. 173–188.

McKercher, B. (2001). The business of ecotourism. In: Weaver D. (ed), *Encyclopedia of ecotourism*. UK: CABI, Wallingford. 565–577.

Osland, G., Mackoy, R. (2004). Ecolodge performance goals and evaluation. *Journal of Ecotourism*, 3. 109–128.

Parker, S., Khare, A. (2005). Understanding success factors for ensuring sustainability in ecotourism development in southern Africa. *Journal of Ecotourism*, 4. 32–46.

Weaver D. B., Lawton, L. J. (2007). Twenty years on: The state of contemporary ecotourism research. *Tourism Management*, 28. 1168–1179.

Lisateave internetis

Eesti Ökoturismi Ühendus, <http://www.ecoturism.ee>.

Eesti Ökoturismi Klaster, <http://klaster.ecotourism.ee>.

Eesti Maaturismi MTÜ, <http://www.maaturism.ee>.

www.visitestonia.com

SA Põhja-Eesti Turism, <http://pohjaeestiturism.ee>.

SA Lõuna-Eesti Turism, <http://southeastonia.info>.

MTÜ Lääne-Eesti Turism, <http://www.westestonia.ee>.

Rahvusvaheline Ökoturismi Ühendus, <http://www.ecoturism.org>.

Maailma Turismi Organisatsioon (World Tourism Organization), <http://www.unwto.org>.

3. Eesti võimalused ökoturismiks

3.1. Eesti looduslik potentsiaal. Rein Kuresoo

Sageli räägivad Eesti kohaliku elu arendajad sellest, et just nende maadel on säilinud palju puutumatut loodust, mis nende arvates loob head eeldused turismi edendamiseks. See on stampmõtlemine päris mitmes plaanis. Esiteks on päris “puutumatut loodust” hoolimata Eesti loodusrikkusest siitki raske leida, sest ka kõige kaugemates laanekurudes on kunagi raiutud metsa, põletatud tõrva, kogutud vaiku või kooritud pärnadelt niint. Enamasti on meie looduskooslused märksa inim mõjulise madalamad, kui seda arvata oskame. Teiseks on majanduslikult jätkusuutlik turismi piirkond enamasti märksa suurem kui üks vald, mistõttu tuleb turismi arendades otsida turismiressurssi naabritega koos.

Nagu edaspidi näeme, on Eesti looduse seisund ja liigirikkus Euroopa kontekstis tõepoolest tähelepanuväärne. Kuid nii nagu rikkuse ja loodusvaradega ikka, ei jagune seegi õnnistus Eesti valdade vahel ühtlaselt. Turismi arengule mõeldes on oluline teada, millised kohalikud loodusväärtused võiksid turistidele atraktiivsed olla, ehk teisisõnu, milline on selle konkreetse piirkonna turismiressurss ning kas seda on piisavalt, et võiks tekkida turismi piirkond. Kasutamaks oma piiratud ressursse otstarbekalt, on tarvis adekvaatset ettekujutust sellest, mis meil tegelikult on taolist, mida teistel ei ole, mis on ka atraktiivne näitamiseks ning kellele nimelt. Teisisõnu, meil tuleb leida vastused küsimustele, milline on potentsiaalne looduslik ressurss Eesti ökoturismi arendamisel, kus see asub ja kuidas seda kasutada.

Eesti loodusrikkuse eelduseks on inimeste madal asustustihedus, mis on jätnud looduslikele kooslustele (metsadele, soodele, roostikele jne) piisavalt ruumi. Mitmekesisust loovad ka asend mere ääres (sh pikk ja käänuline rannajoon) ning kahe biogeograafilise regiooni (taigavööndi ja Kesk-Ida-Euroopa laialehiste metsade) piirialal ning geoloogilise aluspõhja vaheldusrikkus (liivakivi Lõuna-Eestis ning lubjakivi Lääne- ja Põhja-Eestis). Ajaloo keerdkäikude tõttu on Eestis suhteliselt rohkesti säilinud ka poollooduslikke ehk pärandkooslusi: puis-, luha- ja rannaniite, loopealseid ning teisi looduslikke rohumeid. Vaatleme kõiki neid loodusrikkuse aspekte eraldi.

Eestis on inimeste asustustihedus madal ja looduse osakaal suur

Ehkki Eesti pindala (45 215 km²) on peaaegu sama suur kui Taanil või Hollandil, elab Eestis vaid 1,4 miljonit inimest – enam kui kolm korda vähem kui Taanis ja üle kümne korra vähem kui Hollandis. Väike rahvastikutihedus tähendab muu hulgas seda, et Eestis on säilinud tunduvalt rohkem looduslikke kooslusi kui tihedalt asustatud Lääne-Euroopa riikides.

Euroopas on vaid Skandinaavia riikides inimtihedus väiksem kui Eestis, eelkõige väga hõredalt asustatud põhjaalade arvelt. Neil aladel on rohkesti kõnnumaad: metsa, soid ja tundraalasid. Põhjala loodus on omanäoline ning seal elab terve hulk turistidele ülimalt

atraktiivseid liike (näiteks ahm, poro, vöötkakk, habekakk, laanenäär, põhjatsiitsitaja jt). Nende alade üldine **elurikkus** ehk **bioloogiline mitmekesisus** ning loodusturismiväärtus on Eesti loodusega võrreldes siiski märksa väiksem. Soome, Rootsi ja üldiselt ka Norra metsad on liiga intensiivselt majandatud ning päris looduslikke alasid leidub vaid väikeste kaitsealuste saarekestena.

Möödunud sajandi poliitilised tõmbetuuled on jätnud Eesti maastikele selge jälje. Siis sai Eesti iseseisvaks, kaotas taas pooleks sajandiks vabaduse ja vabanes uuesti. Pärast Teist maailmasõda hävitati kolhoose moodustades ja metsavendi jälitades terveid külasid, Nõukogude armee ja piirivalve sulgesid juurdepääsu suurtele aladele. Nii jäid paljud rannad, metsad ja sood ligi viiekümne aasta jooksul inimtegevusest peaaegu puutumatuks. Omal ajal Nõukogude armee hirmus ja piirivalve seatud piirangute tõttu tühjenes inimestest ka rannik. Kinnisvaraarendusest puutumata rannaalad on aga suureks väärtuseks.

Meri ja rannik

Eesti rannajoon on pikk ja käänulline, ühtekokku umbes 3800 kilomeetrit. Rohkem kui 2500 kilomeetrit sellest langeb umbes 1500 saare ja laiude arvele. Eesti rannik erineb oluliselt nii meie põhjanaabri Soome graniitkaljudega palistatud rannikust kui ka lõunanaabrite liivastest randadest. Põhja-Eesti ehteks on paene pankrannik. **Põhja-Eesti pankrannik on nii esinduslik, et see on kaitsealade seeriana kantud UNESCO maailmapärandi nimekirja.** Paeseinas avanevad vanaaegkonna kivimid. Neis hästi säilinud fossiilid peegeldavad Maa ja elu arengut 460–540 miljonit aastat tagasi, seega 80 miljoni aasta ulatuses.

Lääne-Eesti ja sealsete saarte rannaalad on Põhja-Eesti rannikuga võrreldes mitmekesisemad. Ka siin, eriti Loode-Eestis ja saartel leidub pankranniku fragmente, kuid levinumaks rannatüübiks (35% kogu rannikust) on merelainetest kulutatud moreenrand, millel on kohati rohkesti rändrahne. Teiseks levinumaks rannatüübiks on lainetuse eest kaitstud lahesoppides moodustunud mudane möllirand (31% kogu rannikust), mis tavaliselt on roogu kasvanud. Lääne-Eesti ja saarte mandripoolsed rannad ongi tuulte eest paremini kaitstud ja meri siin vähesema veevahetusega. Pärnu madaliku edelarannikul ja Nõva ümbruses leidub ulatuslikke liivarandu, mida maismaa poolt raamivad luitestunud rannavallide pikad ahelikud.

Maatõus, mille kiirus ulatub Loode-Eestis 2,8 millimeetrini aastas, tekitab rannikul pidevalt uusi madalikke, millest hiljem võivad areneda rannaniidud. Merest tõusevad karid ja leeded, karidest kujunevad aja jooksul rahud, rahudest saared ja rannikulähedastest saartest poolsaared. Lahtedest on aja jooksul ja maa tõustes kujunenud rannikujärved, vanematest rannikujärvedest on saanud madalsood. Rohkesti leidub roostikke.

Rannikul on säilinud rohkesti pärandkooslusi, sest aastatuhandete jooksul on maakasutus “astunud” taganeva mere kandadele. Uued maismaalapid on võetud kasutusele juba tekkemomendist alates. Nõukogude ajal tühjenenud randade looduslikkuse säilitamiseks

kehtib looduskaitseseaduse alusel 100 meetri (saartel 200 meetrit) laiune ehituskeeluvöönd, mis kaitseb rannikukooslusi soovimatute arengute eest.

Väikesaared ja laiud

Eestis on umbkaudu poolteist tuhat saart. Suursaarteks võib neist pidada kolme: Saaremaad, Hiiumaad ja Muhumaad. Väikesaarteks loetakse neid, mille pindala jääb alla saja ruutkilomeetri: Vormsi, Kihnu, Ruhnu, Prangli, Piirissaar, Abruksa, Manija, Vilsandi, Naissaar, Kesselaia. Kõigil väikesaartel kokku elab vähem kui 1300 inimest. Püsivalt elab inimesi vaid 13 saarel.

Väikesaared on turistide seas eriti populaarsed, kuna siit leiab enamasti nii tegevust, peavarju kui ka eksootikat. Tung saartele on suur ja see paneb saarte looduse ja inimeste taluvusvõime üha enam proovile. Õkoturismiga ei sobi kokku oma mootorsõiduki viimine saarele, veel vähem *offroad*-mängud maasturite või ATVdega, veesõidukitega linnukaitsealadele tungimine, prahi jätmine saarele ja suvalises kohas telkimine.

Enamik Eesti saartest on väikesaared ja laiud. Suurem osa neist paikneb Lääne-Eesti saarestikus. Saare ja lai vahel ei ole selget piiri – laidudeks nimetati tavaliselt väiksemaid saarekesi, kus inimesed püsivalt ei ela, kuid pärast Teist maailmasõda on siiski ka paljud väiksemad saared jäänud elaniketa.

Väikesaarte ning rannikumärgalade rohkus sobib eriti hästi veelindudele. **Meie lõunanaabritel lätlastel ja leedulastel pole näiteks saari üldse ning seetõttu puuduvad pesitsusvõimalused paljudel merelistel linnuliikidel, kes tunnevad end pesitsusajal turvaliselt üksnes saartel ja laidudel.** Sellisteks liikideks on näiteks hahk, tõmmuvaeras, rohukoskel, merivart, kivirullija jt. Nende liikide kõrval, kes “suurel maal” ei pesitsegi, tunnevad ka paljud teised hanelised, kajakalised ja kurvitsalised ning muidugi ka kormoran end saartel pesitsedes märksa turvalisemalt, see aga mõjutab oluliselt nende arvukust. Enamikul linnurikastest väikesaartest kehtib lindude pesitsusajal liikumiskeeld, kuid veelinnud liiguvad toiduotsinguil laialt ringi ja suudavad ka rannikul liikuvaid linnuvaatlejaid rõõmustada. Paljud laiud paiknevad nii lähedal rannikule, et hea vaatlustoru toob kõik linnud otsekui peo peale. Laidude linnuelu võib aga saada raske hoobi, kui saarele jääb pesitsema rebane.

Rannikumärgalad

Kui saareliste liikide jaoks on tingimused Soome ja Rootsi ranniku arhipelaagides veelgi paremad kui Eestis, **on meie trumbiks põhjanaabrite ees rohked rannikumärgalad: madalad merelahed, rannaniidud, mudapaljandid ja roostikud.** Kõiki neid on Eestis isegi nii palju, et lindude rände ajal hajuvad rändeparved mõnikord nende vahele ära ning võib jääda petlik mulje, et Eestis peatub rändlinde vähem kui sellistel Läti üksikutel järvedel nagu Lubana või Engure, mis ainsate omataolistena koguvad rändeaegadel magnetina linde suurtelt aladelt.

Eestis on praegu registreeritud 11 rahvusvahelise tähtsusega märgala, mis on kaitstud

rahvusvahelise märgalade kaitse konventsiooni ehk niinimetatud Ramsari konventsiooniga. Nende seas on neli rannikumärgala: Vilsandi rahvuspark, Hiiumaa laidude kaitseala koos Käina lahega, Puhtu-Laelatu-Nehatu ja Laidevahe kaitseala. Ramsari konventsiooni varinimekirja kuulub veel kümme ala, mis peaksid saama Ramsari konventsiooniga kaitstuks 2010. aastal. Rannikualadest peaksid lisanduma Haapsalu Tagalaht koos Noarootsi jäanukjärvedega, Väike väin koos rannikuribaga, Mullutu-Suurlaht, Rei-Kootsaare-Mudaste rannaniidud Hiiumaal, Rahuste rannaniidud ja Lõu laht Saaremaal, Häädemeeste ja Tõstamaa rannaniidud ning Hari kurk.

Roostikud

Roostikuks ei nimeta ökoloogid üksnes pilliroovälju, vaid kõiki maismaa ja veeala piiril paiknevaid taimekooslusi, milles valitsevateks liikideks on üheidulehelised veelembesed taimed. Ajuti või pidevalt üleujutatud roostikes kogunevad kiiresti setted ning roostunud alad muutuvad tasapisi maismaaks. Lainetele avatud rannal on pilliroog hõredam ja kooslus liigirikkam – pilliroo kõrval võib hõredamas roostikus kasvada järvekaislat, soomusalssi, kalmust, ahtalehist hundinuia ja meri- mugulkõrkjat. Eestis kasvab roostikke nii soolases merevees kui ka magevee mõjualal.

Suured mereroostikud on üldse Läänemerele iseloomulikud ja võimalikud üksnes tänu Läänemere märksa madalamale soolsusele maailmamerega võrreldes. Ka Läänemere teised iseärasused (tõusu ja mõõna puudumine ning vähem tormilised rannikuprotsessid) soosivad siin roostike levikut.

Roostike pindalaks Eestis hinnati 1965. aastal 20 000 ha, sellest mere ääres üle poole, ligikaudu 12 000 ha, ja mageveelisi roostikke umbes 8000 ha (Laasimer 1965). Veekogude eutrofeerumine on soodustanud roostike laienemist ning uuemal ajal on hinnatud roostike kogupindalaks 23 000 ha. Võrdluseks on huvitav teada, et ainuüksi Matsalu lahe roostike pindalaks arvatakse 3000 ha.

Roostikes pesitsevad paljud linnuliigid, sh sellised Euroopas haruldased või ohustatud liigid nagu hüüp, hallhani, roo-loorkull, täpik- ja väikehuik, roohabekas, mitu roolinnuliiki jt. Roostikes paiknevad kuldnokkade, pääsukeste jt lindude ööbimiskogumid ja sinna varjuvad sulgivad pardid.

Roostikes leiavad varju ja toitu ka paljud imetajad, näiteks põdrad ja metssead. Seega suurendab suur osa roostikest kindlasti oma kasvupaiga ümbruse liigilist mitmekesisust, kuid roostike endi liigirikkus sõltub oluliselt roostiku struktuurist – vabaveealadega vahelduvad roostikud sobivad ujuvatele veelindudele, nagu mustviirele ja väikekajakale, tihedad vanad roostikud hüübile, hallhanele ja roo-loorkullile. **Pajustikega vahelduvates roostikes on registreeritud suuremaid haudelindude pesitsustihedusi Eestis.** Madalakasvulised hõredad roostikud (näiteks madalsoodes või kesksuvel kuivaks jäävates rannikujärvedes) on seevastu üsna liigivaesed. Roostike pealetungi väärtuslikumatele elupaikadele, näiteks luha- või rannaniitudele, tuleks vältida. Roostike leviku piiramise peamiseks võtteks on intensiivne karjatamine.

Kõigist oma väärtustest hoolimata kõrgub roostik turisti ees enamasti läbitungimatu seinana ja varjab täielikult vaate. Roostikust ja selle taha jäävatest vabaveeladest saab turismiressurss enamasti vaid koos vaatetornide ja roostikku rajatud laudteedega. Ka paadisõit läbi rooväljade (näiteks Kasari jõel) pakub rohkesti looduselamusi.

Rannaniidud

Rannaniitudeks nimetatakse mere kaldal asuvaid niite, mis rohkemal või vähemal määral on soolase merevee mõju all. Tavainimese pilgu läbi on need pigem rannakarjamaad, kuid botaanikute jaoks ei ole erilist vahet, kas rohukasvu piirab vikat või teevad seda lamba lõualuud. **Suuri rannaniite võib pidada Eesti eripäraks. Salmi rannaniit Matsalu mõisa lähistel on oma 350 hektariga suurim omataoline Euroopas, kuid väga palju väiksemad pole ka Põgari-Sassi, Häädemeeste, Rahuste, Võilaiu, Laidevahe jt Lääne-Eesti ja Saaremaa rannaniidud.** Läänemere piirkonnas leidub nendega võrreldava suuruse ja elurikkusega alasid peamiselt Taanis, Rootsis ja Saksamaal, enamasti on need rannaniidud siiski väiksemad. Rannaniidud pakuvad pesitsusvõimalusi paljudele linnuliikidele, kes on Läänemere piirkonnas hävimisohus, näiteks niidurüdile ja mustsaba-viglele. Rannaniitudel pesitseb ka naaskelnokki, meriskeid, luitsnökk-parte jt pardiliike. Varem pesitses rannaniitudel ka tutkas, kes praeguseks on Eesti haudelinnustikust peaaegu kadumas. Rannaniidud on peamiseks elupaigaks ka hävimisohus juttself-kärnkonnale ehk kõrele. Rannaniitudel peatub kevaditi ja sügiseti suurem osa Eestist läbirändavatest lagledest ning paljud haned, partlased ja kurvitsalised.

Pärandkooslustena on rannaniidud lausa krestomaatilised ökoturismiobjektid. Rannaniit tähendab meie üha enam umbe kasvavas rannamaastikus avatud, maalilist vaadet merele ning kadakate vahel söövaid veiseid või lambaid. Mereline ja -vaateid nautima tulnud turistid on keskmisest enam motiveeritud jätma raha sinna, kus see toetab randlaste eluviisi ja rannaniitude hooldamist – näiteks ostma lambavillast kootud esemeid või sööma rannakarjamaadel kosunud looma lihast tehtud roogi.

Lindude ränne

Eesti asub arktiliste veelindude Ida-Atlandi rändetee sõlmpunktis. Mõnede hinnangute järgi peatub Eesti rohketel rannikumärgaladel kevadrände ajal ühtekokku kuni 50 miljonit vee- ja rannikulindu. Suur osa neist lindudest kogub jõudu edasilennuks oma pesitsusaladele Venemaa tohututel arktika-avarustel.

Seal pesitsevatest hanedest, lagledest ja luikedest veedab suurem osa talve Lääne-Euroopa randadel. Kurvitsalised talvituvad enamasti Vahemere ääres. Sukelpardid – aulid, vaerad ja merivardid – veedavad talve lähemal, Taani väinadest kuni Lääne-Saaremaani, kus meri püsib tavaliselt ka südatalvel jäävaba. Lindude pesitsusaeg jääb tundras õige lühikeseks, esimesed tormilised kevadveed vallanduvad seal alles mai lõpul ja augustis tulevad taas külmad. Selleks et hõivata sobivad pesapaigad, peavad linnud jõudma lumest vabanevatele aladele täpselt siis, kui talve selgroog murdub. Seepärast

tõttavad Põhjala linnud oma päris kodu poole enam-vähem ühekorraga.

Arktiliste lindude kevadine rüsin on märksa tormakam ja silmatorkavam kui sügisene tagasiränne, sest siis ei ole enam kiiret ja vaevalt lennuvõimeliseks saanud järeltulijatele tuleb anda võimalusi kosumiseks. Pikal teekonnal kulub lindudel palju energiat ning matka kestel tuleb teha vahepeatusi, et täiendada oma rasvavarusid ja jõuda pesitsusaladele piisavalt tugevaina. Eesti on läbirändavate veelindude jaoks väga oluline just turgutusalana.

Peaegu kogu maailma valgepõsk-lagle populatsioon peatub kevadrände ajal Eestis. Rein Kuresoo foto.

Suurem osa arktilistes tundrates pesitsevaist veelindudest lendab kevad- ja sügisrände ajal Ida-Atlandi rändeteed järgides piki Läänemere randu, hoidudes peamiselt selle lõunarannikule. Nii Poola, Leedu kui ka Läti rannad on suuremalt jaolt vähe liigendatud, sirged ja liivased. Seepärast leiavad linnud sealt eest märksa vähem rändepeatuseks sobivaid kohti kui käärulise rannajoone, rohkete rannikujärvede, lahtede ja rannaniitudega Eestist.

Nii peatuvadki igal kevadel ja sügisel just Eesti rannikul ja vahel ka sisemaal tuhanded läbirändavad haned, lagled, luiged, uju- ja sukelpardid ning kurvitsalised. Nii näiteks peatub Eestis kevadrändel peaegu kogu maailma väikeluikede populatsioon (10 000 – 20 000 lindu).

Varakevadel peatuvad miljonid Taani väinades talvitunud aulid, tõmmu- ja mustvaerad Liivi lahel. Pärast kevadpühi tekib lindudel ränderahutus. Esimese suurema kõrgrõhkkonna saabudes asuvad linnud vääramatust tungist aetuna hulkadena põhja poole teele. Õhk kaigub siis tiibade vihinast ja aulide “aauuuli” hüüetest. Aulide kevadränne on meelde jäävamaid looduspilte. Alles pärast seda kui kümned Soome linnuhuvilised on oma kvaliteetsete kiikritega linde tõsiselt loendanud, oleme saanud teada, et parematel

rändepäevadel võib Puhtu neemelt ja Matsalust üle lennata ligikaudu kaks miljonit lindu. Sel ajal kui aulide ränne on haripunktis, näeb nii õhus kui ka rannakarjamaadel tuhandeid valgepõsk-laglesid. Lagled alustavad rännet pesitsusaladele veidike hiljem kui sukelpardid. Merel algab kauride ränne, neid kauneid veelinde võib Puhtu linnutornist näha ühe päeva jooksul sadakonna ringis. Matsalus ja Puhtu ümbruse lahtedel peatub läbirändel hulganisti tutt- ja merivarte, sõtkaid, väikekosklaid, luiki ja teisi veelinde.

Matsalu ümbrus on tuntud Euroopa suurima sookurgede sügisese peatuskohana, septembris-oktoobris toitub siitkandi põldudel üle kümne tuhande kure. Kurgede sügisrände hiilgeajad on siiski jäänud nõukogudeaegse põllumajanduse perioodi. Tollal oli põllupind teadagi nüüdsest märksa suurem ning robustsed Vene Nivad ja Kolosid jätsid ohtralt vilja maha. Seetõttu koondusidki põhja pool pesitsevad kured sügiseti Eesti põldudele, et jagada rohket saaki hanede, sinikaelte, kaelus- ja kodutuvide, hakkide, vareste, varblaste ja hiirtega. Praeguseks on endine õnnepõlv läbi ja kured kõnnivad hoolikalt koristatud põldudel nõutult ringi nagu rebase võõruspeol. Vaid lamandunud viljaga põllud pakuvad siin-seal lindudele lohutust. Nüüd on sookurgi nähtud isegi koristatud põldudel kartuleid ja porgandeid söömas. Nigelama toidulaua tõttu peatub sügiseti Eestis kurgi üha vähem. Kui 1980. aastatel nähti ainuüksi Matsalus tippaegadel kuni 21 000 lindu, siis 1999. aastal loendati Eestis sügisrändel ühtekokku 18 000 sookurge, kellest ligi 8000 peatus Matsalu ümbruses.

Lääne-Eesti rannikul ja saartel on paiku, kus lindude rändevood koonduvad. Mõnes neist asuvad püsivaatluspunktid, näiteks Põõsaspea neemel ja Sõrves. Sõrves tegutseb peamiselt Soome linnuharrastajate mehitatud linnujaam. Peamiselt Eesti linnuvaatlejate seltskond vaatleb ja rõngastab linde sügiseti Häädemeeste lähedal Kablis. Seal on pearõhk värvulistel jt metsalindudel, kuid ka veelindude ränne on arvestatav. Vähem külastavad linnuharrastajad Ristna neeme, Peipsi ja Võrtsjärve rannikut, kus ränne on tegelikult päris arvestatav. Heade rände- ja teistest linnuvaatluspaikade kohta on äsja ilmunud Uku Paali ja Margus Otsa (2008) raamat “Eesti linnuvaatleja teejuht”.

Merega seotud liigid

Hülged

Saaremaal ei leidu kalurit, kes ei kiruks hülgeid. Ökoloogi jaoks seevastu on hülged Läänemere algsed asukad ning hüljeste ja inimese kooseluga seotud probleemid iseloomustavad pigem Läänemere seisundit kui neid atraktiivseid mereloomi, keda ka enamik turistidest kindlasti näha tahaks.

Veest välja vaatav hallhüljes meenutab oma pika koonuga koera. Suur isane **hallhüljes** võib kaaluda 300 kilo ja rohkemgi, emasloomad on tavaliselt umbes saja kilo võrra kergemad. Hallhülgest märksa väiksem nöbinaline **viigerhüljes** on seevastu enam kassi nägu ja tumeda karvaga, mille sees võib olla halle silmlaikusid. Viiger on algupäraselt arktiliste merede asukas. Ta on kohastunud eluks keset jäävälju ning ka normaalselt sünnitada oskab ta ainult jääle. Kui viiger ei leia poegade sündimise ajal rüsiäära, kuhu seada sisse poegimiskoobas, saavad pojad enamasti hukka. Jäävaesed talved ongi Eestis

viimasel ajal üha sagedamad ning selle tõttu on viigerhüljeste arvukus meil langenud üsna kriitilise piirini.

Hülgeküttimise statistika järgi on arvatud, et eelmisel sajandivahetusel elas Läänemeres üle 100 000 viigerhülge ja alla 100 000 hallhülge. Aastas kütiti tollal umbes 30 000 viigrit, tänapäevaks arvatakse alles olevat vaid ligi 500 looma, kusjuures arvukuse langus on viimase kümne aasta jooksul olnud eriti kiire. Hallhülgel on läinud märkimisväärselt paremini: tema arvukus arvatakse olevat langenud kümnekond korda viigri üle sajakordse kahanemise kõrval. Kliima soojenedes muutub kogu Läänemeri viigerhüljestele ilmselt ebasobivaks.

Hallhüljes sünnitab veebruaris-märtsis ühe, harvem kaks poega. Külmal talvel sünnitavad hülged pojad vana hülgekombe kohaselt jääle. Jäävaestel aastatel kogunevad aga peaaegu kogu Läänemere hallhülged Saaremaa rannavetesse ja sünnitavad pojad vaid üksikutele klibustele laidudele.

Hiiumaa laidude kaitsealal armastavad viigrid puhata Kadakalaiul, mille läheduses saab loomi ka segamata vaadelda. Saaremaal koguneb jäävabadel aastatel palju hallhülgeid poegima Innarahule. Sellel väikesel laiul võib hülgeid ka teistel aastaegadel enam-vähem stabiilselt lesimas näha. Poegivaid, paaritu vaid, karva vahetavaid või niisama puhkavaid hülgeid saab vaatetoru või binokliga, loomi segamata näha Soegininalt. Hülgevaatlused on Saaremaal küllaltki populaarsed. Hülgeid, sh poegivaid viigreid, võib hea õnne korral näha ka Virtsu-Kuivastu praamilt.

Kirjuhahk

Arktiliste merede asukas **kirjuhahk** on Eesti vetes enam-vähem regulaarselt talvitanud 1977/1978. aastast peale. Kirjuhahkade arvukus hakkas tõusma soojade talvede perioodil alates 1987/1988. aastast ja jõudis 1990. aastatel isegi kuni kuue tuhandeni. Peale Eesti talvitub kirjuhahka Euroopas veel Norra ja Leedu ning vähesel määral Rootsi rannikul. On võimalik, et karmimatel talvedel siirdub osa Eesti vetes talvituvatest lindudest Palanga vetesse Leedus. Viimasel ajal loendatakse meil talvitumas küllaltki stabiilselt üle 2000 kirjuhaha. Võib öelda, et kaks kolmandikku Läänemerel talvituvatest kirjuhahkadest on koondunud Lääne-Saaremaale.

Püsivad talvituskogumid Läänemerel kujunesid ilmselt tänu soojadele talvedele ja headele toitumisoludele. Kirjuhahkade talvitusala on üsna selgepiiriline: see on talviti jäävabana püsiv mereala Undva nina ja Vilsandi saare vahel. Lindudele näivad kõige paremini sobivat 6–10 meetri sügavused paepõhjaga merealad (paene põhi on karpidele kinnitumiseks parim substraat). **Seega on Vilsandi rahvuspark ja selle lähiümbrus detsembri lõpust aprilli alguseni kindlamaid paiku Euroopas kirjuhaha vaatlemiseks ning paljud linnuhuvilised tulevadki siia seda tegema.**

Läänemere ökoloogia ja keskkonnaseisund

Üks Eesti oluline ökoturismi soodustav ressurss on muidugi meri ise. Kuigi Läänemere

vesi on alles juuni keskpaigaks nii soe, et suudab puhkajatele täit mõnu pakkuda, ning sugugi alati pole kindlustatud päikeseline suvi, on meri ja sellega seotud tegevused ikkagi turistide jaoks atraktiivsed.

Merest rääkides tuleb kahjuks peatuda ka Läänemere keskkonnaseisundil, mis pole eriti hea. Pärast jääaega välja kujunenud Läänemeri on noor meri. Suhteline väiksus ja nõrk ühendus ookeaniga teeb Läänemerest teiste meredega võrreldes küllaltki omalaadse veekogu. Esiteks on vesi Läänemeres mitu korda magedam kui lääne pool Taani väinu, kuna see vähene vesi, mis ookeanist siia satub, on segunenud merre voolavate jõgede mageda veega. Teiseks ei ole Läänemeres ka ookeanile omaseid vee tõuse ja mõõnu ega püsivaid hoovusi. Vee väike soolsus ning tõusu ja mõõna puudumine toovad omakorda kaasa selle, et Läänemere põhjaosa jäätab talviti küllaltki ulatuslikult. Kolmandaks, kuna **Läänemere vee hulk on väike ja veevahetus Atlandi ookeaniga vähene, on seda merd kerge reostada. Kahjuks ongi Läänemeri tänapäeval maailma reostatumaid meresid.**

Merede elustik on tavaliselt õige mitmekesine ja eluks magedas vees on paljud veetaimed, kalad ja teised veeloomad kohastunud märksa hiljem. **Riimveelisi alasid leidub maailmas hoopis vähe – õigupoolest on Läänemeri maailma suurim riimveeline meri.** Selline on Läänemeri olnud vaid mõned tuhanded aastad, kuna jääaja lõppedes laius siin liustike sulamisvetest moodustunud külm ja elustikuvaene järv, millel ei olnud merega ühendust. Nii vähese aja jooksul ei ole Läänemeres jõudnud kuigi liigirikast elustikku välja kujuneda. Taimed ja loomad said siia asuda merest või mageveest. Riimvesi on aga looduses erandlik nähtus. Paljudele mereliikidele jääb see liiga magedaks, suurele osale mageveeliikidele on see jälle liiga soolane. Mõnedki merest pärit loomaliigid, nagu näiteks tursk, räim, lest ja söödav rannakarp, jäävad Läänemeres kasvult väiksemaks kui nende liigikaaslased teisel pool Taani väinu Atlandi ookeanis. Paljud taime- ja loomaliigid elavad Läänemeres oma elamisvõimaluste piiril. Seepärast on siinsed elukooslused tundlikud kõikvõimalike keskkonnamuutuste, eriti reostuse suhtes. Siiski on Läänemeri varasematel aegadel andnud häid kalasaake. Rannikulähedane madal vesi on siin suvel üsna soe ja tänu sellele sigivad kaladele toiduks olevad pisiloomad ja -vetikad hästi.

Looduslikud jõed

Eestis arvatakse ühtekokku olevat umbes 7300 algselt looduslikku päritolu vooluveekogu, mille kogupikkus ulatub üle 30 000 kilomeetri. Jõe nime vääriliseks (üle 15 km pikad) arvatakse neist 234. Vooluveekogude üldpikkus on praeguseks suurenenud tänu kraavitusele veel 70 000 – 75 000 kilomeetri võrra. Maaparanduse statistiliste andmete 1993. aasta ülevaates on öeldud, et Eesti maaparandajate kaevatud kraavide pikkus küünib ümber maakera.

Tihedalt asustatud ja intensiivse maakasutusega Euroopas on loodusliku sängiga jõed haruldased. Juba enne Teist maailmasõda hakati jõgesid intensiivselt õgvendama ja süvendama. Maa võitmiseks ja suurveeperioodi kestuse ja üleujutuste ohu vähendamiseks tuli vesi kiiremini merre jooksutada. Selleks tõmmati sirgeks paljude jõgede looked ja

suruti vool kitsastesse betoonkanalitesse. Jõeliikluse huvides süvendati jõesänge, energia tootmiseks ehitati kärestikele tamme. Jõeäärsed maad kuivendati või rajati jõeorgudesse reguleeritava veetasemega poldreid. Kuivematel aladel juhiti jõgi hoopis niisutuskanalitesse. See, mis tollal tegemata jäi, viidi lõpule 1950. ja 1960. aastatel.

Ka Eestis on püütud jõgesid inimese taatele alistada, kuid Lääne-Euroopaga võrreldes märksa väiksemas ulatuses. Õnneks puudus meil selleks terav vajadus ja liigne raha. Eesti looduskaitse seisukohast on paradoksaalne, et enimmuudetud jõgesid on Matsalu rahvusparki tuiksoon Kasari, mille alamjooks tõmmati juba enne Teist maailmasõda noolsirgeks. Süvendatud ja õgvendatud on ka enamikku Kasari eesvooludest ja lisajõgedest, sest Kasari jõgikonna maade lang on väike, maapind savine ja paas sellel alal sisaldab mergli kihte, mis ei lasknud sademete vett ära voolata ega maasse imbuda.

Ka Eesti veerohkeim Narva jõgi tegi 1950. aastatel läbi totaalset muutumist, mil valmis Narva hüdroelektrijaam, mis praegu annab elektrit Venemaale. Jõgi suleti 206 meetri pikkuse ja üle 9 meetri kõrguse betoontammiga. Tammi taha tekkis uus veekogu, Narva meri, mille pindala on 191 ruutkilomeetrit. Kuigi uus veekogu on kalarikas, ei ole siia enam asja lõhel ega Narva linna vapikalal, väljasureval atlandi tuural.

Seepärast võib Eesti looduse üheks väärtuseks pidada ka suhteliselt rikkumata looduslikku jõgedevõrku. Ehki jõgede eesvoolusid on meilgi väga ulatuslikult kraavitatud ning jõgesid süvendatud, on voolusänge õgvendatud suhteliselt väheste “pärisjõgede” puhul. Üleujutused kuuluvad endiselt loomuliku osana paljude Eesti jõgede (Emajõgi, Kasari, Soomaa jõed, mingil määral ka Narva ja Mustjõgi) aastatsükklisse. Paisudega on Eestis veevoolu tõkestatud siiski märksa suuremas ulatuses. Suur osa endistest veskipaisudest on küll praeguseks lagunenu või lõhutatud ning paisude taastamise plussid ja miinused tekitavad suurt poleemikat ka looduskaitsete seas.

Suurtes loodusliku sängiga jõgedes on elustik märksa rikkam kui järvedes, sest eri elupaiku on siin märksa rohkem. Jõed loovad ja kujundavad elupaiku pidevalt ümber. Üha on tekkimas uusi või kadumas vanu aeglase vooluga võrendikke, kärestikke, laugekaldalisi taimestikurikkaid koolde, kaldaaluseid uhteauke, soojaveelisi vanajõgesid, allikalisi lisajõgesid ja vesiseid lamme. Suure loodusväärtusega jõgesid iseloomustavad peale rikkumata hüdro-morfoloogia, jõe-elupaikade mitmekesisuse ning liigirikkuse ka vee hea kvaliteet, hea ühendus teiste voolu- ning seisuveekogudega (merre või suurde järve suubuv jõgi on enamasti liigirikkama elustikuga). Jõeoru maastikulised väärtused (hästi välja kujunenud jõeorg, kõrged kaldad, liivakivi ja lubjakivi paljandid, jõgi läbib ulatuslikke loodusmaastikke jne) lisavad jõgedele muidugi olulist väärtust turismiressursina.

Vanajõed

Jõed muudavad aja jooksul oma sängi. Tunnist tundi, päevast päeva ja aastast aastasse uuristab voolav vesi jõuliselt põrkekallast ja jätab setted maha vastaskaldasse. Mida väiksema languga ja aeglasem on jõgi, seda rohkem rihveldab vool jõepõhja asemel kaldaid ning seda järsemaks muutuvad aja jooksul jõelooked ja pikemaks lingud. Kui jõgi

suurvee ajal sängist välja tulvab, võib vool leida otsema tee ja uuristada sinna uue sängi. Praegu kiirendavad jõelingude läbilõikamist sageli meie loodusesse tagasi tulnud koprad, kes ise meelsasti otseteid kasutavad ning jõekallastesse kanaleid kaevavad.

Vanade jõesängide otsakohad mattuvad tavaliselt setete alla ning nii tekivad seisva veega vanajõed ehk soodid. Vähetuntud, kuid rikka elustikuga vanajõed väärivad kindlasti rohkem tutvustamist. Suurel Emajõel on ühtekokku 55 vanajõge. Nii tihedat sootide silmusmustrit võib Ida-Euroopaski näha ehk vaid paaril jõel – selline on näiteks turismimagnet Biebrža Poolas ja vähemtuntud Pripjat Valgevenes.

Eestis on Emajõgi ainulaadne oma vanajõgede rohkuselt, eriti palju leidub soote Võrtsjärve ja Tartu vahelisel alal. Seisev ja soe planktonirikas vesi on kalamaimudele hea lastetuba. Emajõe sootides kasvab oluline osa Võrtsjärve ja ka Peipsi latika ning haugi järelkasvust. Suvel võivad noorkalad sootides hapnikupuuduse tõttu aga ka lämbuda. Emajõe vanajõgedel on ühtekokku registreeritud veerandsada kalaliiki. Vanajõgede umbsetes soppides kasvab **vesikarikas** – iseenesest tavaline veetaim, kelle ümber moodustub üsna huvitav olendite kooslus. Vesikarika saagjate servadega ujuvate leherosettide vahel tunnevad end turvaliselt **vingerjas** ja **rohe-tondihobu**. Need liigid kuuluvad Euroopa Liidu loodusdirektiivi II lisasse ning nende elualadele on enamasti loodud hoiualad. Sedalaadi ökoloogiliste seoste selgitamine on turistidele enamasti huvipakkuv, seda enam kui taolisi elupaiku nende endi asukohamaal enam ei leidu.

Koos ümbritsevate ulatuslike loodusmaastikega on Suur Emajõgi erakordse liigirikkuse kandjaks, olles sealhulgas koduks paljudele haruldastele liikidele. Piki jõgesid on aegade jooksul settinud kõrgemad kaldavallid viljakate lammimuldadega, millel kasvavad lammimetsad (saarikud, haavikud ning künnapuud- ja jalakapuistud).

Üleujutusosalad

Suuremad üleujutusosalad Eesti jõgedel on Kasari-Rõude üleujutusala Kasari jõel Matsalu rahvuspargi piires, Alam-Pedja üleujutusala Emajõel ja Riisaküla üleujutusala Soomaal. Kõige suurem neist on Matsalu rahvuspargis, kus kevaditi jääb vee alla 4000 hektarit ja enamgi luhta. Kõrgvee ajal moodustub Emajõe luhtadele Alam-Pedja looduskaitsealal 30 kilomeetri pikkune veteväli, mis ulatub Palupõhja külast Kärevereni.

Mõnel kevadel voolab Emajõgi Pede jõe sissevoolu kohalt kuus kilomeetrit tagasi Võrtsjärve, ja nii kolm nädalat järjest. Soomaa rahvuspargi soode vahel voolavad Pärnu jõgikonna jõed – Navesti, Halliste, Raudna ja Lemmjõgi – saavad kokku Riisa küla lähedal. Halliste jõgi suubub sealjuures Navesti jõkke nürinurga all, seega “vastuvoolu”. Seda ala tuntakse Riisaküla üleujutusosalana, mille suuruseks on rekordaastatel kuni 175 ruutkilomeetrit. Riisa küla juures on madalaima ja kõrgeima veeseisu vaheks mõõdetud 5,7 meetrit. See niinimetatud viies aastaag on Soomaa tuntumaid kaubamärke. Üleujutuste ajal pääseb jõesängis ümbritsevale loodusmaastikule veesõidukitega ning nii mõneski metsas saab kanuuga ringi sõita.

Kevadise suurvee ajal kihavad üleujutusala tavaliselt rändavatest veelindudest, eriti sobivad lindudele Kasari ja Emajõe laiad luhad. Suurvee ajal koevad luhas paljud kalaliigid, tavalisest sagedamini võib näha saarmaid ning kala- ja merikotkast. Sel ajal on ka kõige lihtsam näha kobrast (emasloomad ajavad kaheaastased noored pesast välja, ka muidu on loomade liikuvus ja toitumisaktiivsus suur). Varsakapjade õitseajal on luhad peale kõige muu ka väga atraktiivsed. Üleujutusala kohal on sageli väärtuslikud pärandkooslused, luhaniidud.

Lamminiidud üleujutatud aladel

Lammi- ehk luhaniidud on jõgede või järvede kallastel asuvad tulvavete poolt perioodiliselt üleujutatavad looduslikud rohumaad. Need niidukooslused on kujunenud jõeäärsete lammimetsade maharaiumise ja järgneva karjatamise ning niitmise tulemusena. Lammimullad koosnevad tulvavetega kaasa tulnud ja luhale jäänud setetest ja on tänu neis leiduvatele toitainetele väga viljakad. Sajandeid kestnud inimõju ja looduslike tingimuste koostoimel on lamminiitudel kujunenud välja omapärane elustik.

Võrreldes teiste poollooduslike kooslustega on lamminiitude taimestik lopsakas, kuid üsna liigivaene. Põhiosa luhtade taimestikust moodustavad mitmesugused tarnaliigid. Siiski võib luhtadelt leida ka mõningaid niisketele niitudele eriomaseid (ja tähelepanuväärseid) taimeliike. Näiteks võib meil leida oma leviala idapiiril olevat siberi võhumõõka ja niidu-kuremõõka.

Luhtade linnustikus seevastu leidub päris palju huvitavaid liike, nagu tikutaja, rohunepp, kiivitaja, rukkirääk, suurkoovitaja, soo- ja roo-loorkull, lamba- ja kuldhänilane. Kahjuks on meie luhtadelt praegu pesitsejatena kadumas mustsaba-vigle ja juba on kadunud tutkas. **Meil tavalised rukkirääk ja valge toonekurg on Lääne-Euroopas üsna haruldased linnuliigid, aga erilist huvi pakuvad linnuhuvilistele turistidele rohunepp ja kuldhänilane.**

Kuldhänilane ja siberi võhumõõk on liigid, keda Lääne-Euroopas ei leidu.
Rein Kuresoo foto.

Suurvee ajal peatub üleujutatud luhtadel arvukalt teisigi veelinde: eri pardiliike, väikeluiki, raba- ja suur-laukhanesid. Suurvee alanedes tulevad siia toituma valge-toonekurg, must-toonekurg, sookurg ning suur ja väike konnakotkas.

Kuna lamminiidud on tekkinud niitmise ja karjatamise tulemusena, siis on ka nende püsimine võimalik üksnes samalaadse tegevuse jätkudes. **Niitmise ja karjatamise lõppedes hakkavad lamminiidud mätastuma, roostuma ja võsastuma. Juba kolm aastat niitmata lammil võib kasvada rinnakõrgune võsa.** Sagedamini üleujutatud niitudel kulgevad need protsessid siiski aeglasemalt. Võsastumine toob kaasa koosluse kiire vaesumise, kuid ka roostiku võimust võttes asenduvad luhtadele iseloomulikud liigid teistega. Paljud luhaniidud hüljati juba põllumajanduse kollektiviseerimise ajal. Nõukogude aja lõppedes hakkasid ka seni säilinud luhaniidud hoogsasti võsastuma. Praegu niidetakse kõige väärtuslikumaid luhti taas PRIA ja teiste toetusskeemide abiga.

Suuremad lamminiidud Eestis on Kasari jõe alamjooksul Matsalu rahvusparkis (ligi 4000 hektarit) ja Alam-Pedja looduskaitsealal. Regulaarselt niidetakse seal aastas üle 1000 hektari luha-alasid. Luhaniitude poolest on tuntud ka Soomaa rahvuspark. Võrreldes Kasari ja Emajõe laiade luhtadega on Soomaa lammid märksa kitsamad.

Rohunepp

Tikutaja lähisugulane rohunepp on Euroopas haruldane haudelind. Ta eluala läänepiiriks on Poola, idapiiriks Jenissei jõgi. Ka Norra ja Rootsi tundrutes paikneb üks rohunepi pesitsusala ning Soomes on ta üliharuldane haudelind. Meil, eriti Emajõe luhtadel, on rohunepp veel üsna arvukas pesitseja. Veel kohtab teda Matsalus Kasari luhal ning väiksemal määral ka teistel Eesti luhtadel.

Rohunepi mängu saab peale Eesti näha vaid Poolas, Norras, Venemaal ja Lätis. Rein Kuresoo foto.

Selle linnu pulmamäng on eriline. Linnud hakkavad mängima hämariku saabudes ning lõpetavad alles hommiku hakul. Pikajalgsed nepid ajavad end jalgadele sirgu ning oma rinna kuke kombel puheville. Pimedas eristuvad hästi nende lühikesed valged sabasuled, mida linnud lehvikuna laiali hoiavad. Aeg-ajalt teeb mõni lind kõrgeid hüppeid või sibab rohus kiiresti edasi-tagasi. Kui mäng õige hoo sisse saab, kaotavad nepid ohutunde ja võivad hakata sebima ümber vaikselt istuva pealtvaataja. Suuremates mängudes võib ennastunustavalt osaleda kuni kolmkümmend lindu. Heli, mida rohunepp kevadsuvisel mängu ajal kuuldavale toob, on raske millegagi võrrelda; võib-olla saaks rohunepe laulu järele aimata väikeste kuldkastanjettidega. Heleda klõbinaga algav laul läheb tasapisi üle vaikselt helisevaks visinaks.

Kärevere luht on ainus paik Eestis, kus on lubatud ja saab hõlpsalt vaadelda rohunepe mängu. Kärevere linnuhoiualale jäävale luhale on üles pandud infostendid ja tulbad, mis piiravad linnuvaatlejate liikumist.

Järved

Eestis on ligikaudu 1200 looduslikku järve, peale nende veel tuhandeid väikseid veesilmi ja rabalaukaid, mida pole lihtsalt järvedena arvele võetud. Ühtekokku katavad järved 4,7 protsenti Eesti pindalast, kuid need ei paikne ühtlaselt. Tänu Peipsile ja Võrtsjärvele on järvede kogupindala küll suur, kuid võrreldes naaberriikidega on Eestis järvi vähem (iga 40–50 ruutkilomeetri kohta üks järv). Meie järvede 2000 ruutkilomeetri suurusel kogupindalast langeb üle kolme neljandiku Peipsi järve (suuruselt viies järv Euroopas) Eesti-osa arvele. Suuruselt teine, Võrtsjärv, moodustab 13 protsenti järvede üldpindalast.

Suurem osa järvenõgudest on tekkinud mandrijää sulamise ajal, mistõttu järverohked alad asuvad liigestatud reljeefiga piirkondades. Rohkesti on neid Lõuna-Eesti kõrgustikel (Haanja, Otepää, Sakala, Karula) ja Vooremaal, vähe aga Pandiveres. Põhja-Eesti tuntumad järverühmad paiknevad Alutagusel (Kurtna järvestik) ja Põhja-Kõrvemaal (Aegviidu, Jussi järvestik). Järverohked piirkonnad on enamasti tuntud puhkealadena ning neil on suur siseturismi potentsiaal. Välituristide jaoks Eesti siseveekogud ülemäära atraktiivsed ei ole, kuigi näiteks suurjärvede varjatud potentsiaal ökoturismis ootab veel avastamist.

NÄIDE 1. Turism Võrtsjärve piirkonnas

Järvedel on väga head võimalused kujuneda turismipiirkonna südameks, seda enam, kui nad on nii suured kui Võrtsjärv. Kahjuks on Võrtsjärv madal ning roostunud kallastega ning selle randadel pole sugugi lihtne leida sobivat suvituskohta. Võrtsjärve atraktiivsuse suurendamiseks on tarvis, et seda ümbritsevad vallad teeksid koostööd. Selline koostöö ongi käima läinud Võrtsjärve Sihtasutuse raames. Sihtasutuses on esindatud seitse valda (Tarvastu, Viiratsi, Kolga-Jaani, Rannu, Rõngu, Põdrala ja Puka) ning kolm maakonda (Tartu, Viljandi ja Valga).

Sihtasutus on koostanud Võrtsjärve arengukava, milles on turismi peamise

arenguvõimalusena kirjeldatud niinimetatud Võrtsjärve Väravate loomist erinevatesse järveäärsetesse punktidesse. Võrtsjärve Väravateks nimetatakse Võrtsjärve eri osadesse rajatavaid info- ja külastuskeskusi, mis avavad juurdepääsu raskesti ligipääsetavale järvele ning toimivad tõmbekeskustena teistest piirkondadest tulijaile ning piirkonnasiseselt turismivõrgustikuna, mis pakuvad külastajatele koostöös mitmesuguseid turismiteenuseid.

2005. aastal valmis kalepaat Paula, mis on ainukene omasuguste seas ning pakub vanalaevandus- ning kalastushuvilistele sõite Võrtsjärvel ning selle saartel. Nii see kui ka hulk teisi siin pakutavaid teenuseid on päris tugeva ökoturismipotentsiaaliga. Üks siinne turismitoode, reis Tondisaarele, on kandnud ka EHE tootemärki.

Metsad

Mets katab praegu ligikaudu poole Eesti territooriumist. Eestile on üldiselt omane metsatüüpide vaheldusrikkus, mis on tingitud mandrijää sulamisel tekkinud mitmekesisest pinnamoest. Peale selle asub Eesti Euro-Siberi taigavööndi ja Kesk-Euroopa laialehiste metsade üleminekualal. Nõukogudeaegne metsamajandus kasutas metsi ebaühtlaselt ning praegusega võrreldes märksa vähem intensiivselt. Eestis on säilinud suhteliselt palju loodusliku ilme ja mitmekesise elustikuga metsi, kuigi päris inimtegevuse mõjuta ürg- ja minimaalse inim mõjuga põlismetsi esineb vaid üksikute väikeste lapikestena. **Kunagi kuulus suurem osa metsamaast baltisaksa mõisnikele, mõisametsade natsionaliseerimise tõttu on Eestis riigi metsamaa osakaal tavatult suur, umbes pool kõigist metsadest. See on kindlasti lihtsustanud metsade kaitset ning enamik Eesti suurematest kaitsealustest metsadest paikneb riigimaadel.**

Kui suurem osa Eesti metsadest kuulub oma liigilise koosseisu poolest läänetaiga tüüpi, leidub meil, eriti merelise kliimaga aladel, ka looduslikku laialehist salumetsa. See metsatüüp on siiski suhteliselt haruldane kahel põhjusel. Esiteks on suurele osale salumetsade lehtpuuliikidest meie kliima külmavõitu ning teiseks on salumetsaalune rammus maa ammugi põlluks raadatud või siis on sealt lehtpuud välja raiutud ning esialgne kooslus on asendunud kuuse-segametsaga.

Salumetsad levivad kõige viljakamatel parasniisketel muldadel. Laialehistes salumetsades kasvavad valdavalt kõvapuidulised lehtpuuliigid, nagu tamm, saar, vaher ja pärn, vahel kohtab ka jalakat. Põõsarinne on enamasti rikkalik ja rohurinne liigirikas, okasmetsadele iseloomulik puhmarinne puudub siin täiesti. Vanu looduslikke salumetsi iseloomustab eelkõige surnud puude rohkus ja samblike, seente, putukate ning mullafauna suur liigirikkus.

Suur osa Lääne-Eesti, Saaremaa ja Raplamaa praegustest tamme-salumetsadest on tekkinud puisniitude kinnikasvamisel. Lääne-Euroopast tulnud turistidele võib selline metsatüüp olla küll põhimõtteliselt üsna harjumuspärane, kuid erisused (näiteks Loode tammikus hulgaliselt kasvav kuldking või kevadine sinilillevaip) on neilegi väga huvitavad. Soomes seevastu on taolist metsa väga vähe – peamiselt Turu

ümbruses, Saaristomeres ja Ahvenamaal.

Okasmetsade ja laialehiste metsade kooselinemine on üks Eesti linnustiku liigirikkuse põhjustest. Okasmetsade linnustik on üpris liigivaene ja spetsiifiline, lehtmetsade linnustik aga märksa liigirikkam. Omaette liigistikuga tüübirühmaks on ka “märjad metsad”, s.o soo- ja lodumetsad, kus elab samuti palju ainult neile metsadele omaseid liike. Eesti metsatüüpide rohkusele vastavalt võib meil näiteks kohata kaheksat rähniliiki (Lääne-Euroopa riikides enamasti viis-kuus).

Valgeselg-kirjurähni arvukuseks Eesti metsades arvatakse umbkaudu poolsada haudepaari. Ka see on märk metsade looduslikkusest – Skandinaavia intensiivselt majandatud metsades on see rähniliik väljasuremise äärel.

Milline mets on turismipotentsiaaliga?

Metsaõkoturismi ressursina kirjeldades ei ole tarvis lähtuda üksnes metsakasvatavate ega ökoloogide kasutatavatest metsakasvatatavatest. Muidugi on ammu teada valgus- ja osoonirikkaste palumetsade puhkemajanduslik väärtus. Metsade loodusväärtus sõltub aga suurel määral ka mõnedest metsa vanuselistest ja struktuursetest iseärasustest.

Üks ja sama puistu võib teatud liigile olla või mitte olla elupaigaks olenevalt vanusest, inimõjust (raietest või kuivendamisest), põlengutest, s.t sellest, kas seal on olemas kõik sellele liigile vajalik. Metsade loodusväärtus sõltub ka metsaalade suurusest: on tähtis, et metsamaal tervikuna leiduks kogu aeg piisaval määral elupaiku võimalikult kõigile omamaistele metsaliikidele ja nendest moodustunud kooslustele. Niisiis võib öelda, et piisavalt suurtel kaitsealustel loodusparksadel on alati tugev turismipotentsiaal. See on avatav peamiselt loodusradade kaudu. Kuna iga loodusrada paratamatult häirib metsaelu, siis tuleb neid planeerides olla eriti ettevaatlik.

Suurkiskjad

Eesti metsades on viimastel aastatel arvatud enne jahihooaega elavat üle 250 hundi, 700 pruunkaru ja 750 ilvese. Need numbrid on üsna võrreldavad üle seitsme korra suurema ja märksa metsasema Soome suurkiskjate arvukusega – neil elab 185–200 hunt, 800–850 karu, ja 1050–1100 ilvest, kusjuures väga paljud neistki loomadest loendatakse küll Soomes, kuid nende püsivam elupaik on hoopis Venemaal piirilähedasel alal. Kiskjate suur tihedus annab tunnistust sellest, et meie metsade ökoloogiline potentsiaal on veel küllaltki hea. Tihedalt asustatud ja intensiivse maakasutusega Lääne-Euroopa riikides on suurkiskjad suutnud ellu jääda vaid suuremates mägedes, nagu näiteks Alpides ja Püreneedes.

Eesti karupopulatsioon on suur ja elujõuline.
Rein Kuresoo foto.

Turisti jaoks on need faktid huvitavad, aga veelgi põnevam oleks tippkiskjaid looduses näha. Kas see on võimalik? Inimesest hoiavad need loomad eemale. Soomes on juba kümmekond aastat edukalt tehtud karuvaatlusi spetsiaalsetel söödakohtadel, ka Eestis on seda laadi tegevust alustatud. Märksa harvem saab sellistes paikades näha hunti ja peaaegu üldse ei näe ilvest.

Sood

Kõigist Eesti maismaa elukooslustest on sood kõige vanemad, ürgsemad ja looduslikumad kooslused, ehkki ka neid on püütud kuivendades panna inimest teenima. Ka teiste inim mõjude, nagu näiteks õhus levivate saasteainete mõju eest ei ole sood kaitstud. Viiekümne aasta taguseid fotosid praegustega kõrvutades ongi täheldatud, et isegi kuivendamata rabades on männid märksa suuremaks kasvanud ja jõudsalt on tärganud uusi mände. Tihenenud on ka soid kattev puhmarinne. Nende muutuste põhjusteks võivad olla nii rabaserva veetud kraavide mõju, suurenenud toitainekontsentratsioonid õhus kui ka muutuv kliima. Niisiis tuleks olla mõnevõrra ettevaatlik, rääkides ürgsest ja puutumast loodusest seoses soodega.

Ametliku koolitarkuse järgi moodustavad sood 22 protsenti Eesti pindalast. Sellise arvestuse kohaselt oleme oma soode rohkuselt maailma riikidest Soome (31%) järel teisel kohal. Teadlased on siiski väitnud, et sood, mis on säilitanud oma algsed ökosüsteemi funktsioonid ja elurikkuse, moodustavad sellest hulgast alla kolmandiku.

Teadlikumale loodusturistile ongi huvitavad eelkõige viimased, eriti just väljaarenenud laugastikuga rabad, kuigi tugeva ahhaa-elamuse võib saada ka teist tüüpi soodes. Sood ei ole küll väga liigirikkad, kuid nende elustik on eripärane. Paljud taime-, putuka- ja linnuliigid elavad ainult soodes ja soodega seotud elupaikades. Paljudele peidulise eluviisiga imetajatele ja lindudele (hundid, karud, ilvesed, kotkad) on ligipääsmatud sood ning soosaared varju- ja pesitsuspaigaks.

Soode avastamisel on suureks abiks laudteed, mida aastatuhande vahetusel väga paljudesse soodesse agaralt rajati. Kahjuks on laudtee eluiga soos neli kuni seitse aastat ja nende parandamiseks pole tihtipeale enam raha leitud. On oluline, et Eesti soodes säiliks tarvilik hulk laudteid, eeskätt loodusturismi piirkondades.

Teder ja metsis

Teder ja metsis on tüüpilised rabalinnud, keda Eestis esineb veel suhteliselt arvukad, kuid kes Lääne-Euroopast on enamasti juba kadunud. Ene Vihti koostatud arvukushinnangu põhjal oli meil 2002.–2007. aastal 6000–10 000 tedrekukke. Metsiseid arvatakse Eestis üldse kokku elavat 2000–3000. Tedre mängu vaatlemiseks tuleb püstitada tedreonn, millesse vaatlejad peaksid sisenema juba pimedas. Metsiste püsielupaigad on Eestis enamasti kaitse all ja metsise mängu vaatlema loodusturistil asja ei ole.

Kaljukotkas

Kaljukotkas pesitseb Eesti kõigil suurematel soodel. Aastail 1964–1973 oli kaljukotkaste seis Eestis kriitiline: pesitsemine õnnestus siis igal aastal vaid 4–6 pesas. Sel ajal kadus kaljukotkas pesitsejana ka mitmelt meie naaberalalt. Viimase paarikümne aasta jooksul on selle uhke linnu seisund paranenud ning viimaste aastate arvukus on Eestis olnud 40–50 paari.

Kaljukotkas pesitseb enamasti kaugetel soosaartel, ta hiigelsuur pesa paikneb tavaliselt põlismännil. Rabasaartel pesitseb ka suur osa Eesti merikotkastest. Mõistagi ei tohi kotkaste ega teiste kõrge looduskaitsekategooria lindude vaatlemiseks minna nende pesade juurde. Ilusa ilma ja hea õnnega võib kaljukotkast märgata tiirlemas kõrgel raba kohal, merikotkaid võib aga üsna suure tõenäosusega kohata nende jahialadel, näiteks merelahtedel.

Pärandkooslused

Pärandkooslused ehk pool-looduslikud kooslused on inimese ümberkujundatud looduslikud kooslused, mis sellisena püsivad mõõduka inimõju (niitmine, karjatamine) tingimustes. Pärandkooslustest oleme juba rääkinud seoses luha- ja rannaniitudega, kuid pärandkoosluste hulka kuuluvad ka puisniidud ja loopealsed.

Puisniidud

Puisniidud on pargitaolised poollooduslikud heinamaad. Need on kujunenud metsadest

puude harvendamise, samuti niitmise ja karjatamise tulemusena. Tänapäevaks on ulatuslikud puisniidud, mis ilmastasid suurt osa Lääne-Eestist ja läänesaartest, maastikupildist peaaegu täiesti kadunud. Alles on jäänud vaid üksikud looduskaitsealused niidualad. Puisniidud paistavad silma erilise liigirikkusega, näiteks Laelatu puisniidul on ühelt ruutmeetrit leitud 74 soontaimede liiki.

Loopealsed

Loopealsed ehk alvarid on alad, kus lubjarikast pinnast katab vaid õhuke mullakiht. Geoloogias nimetatakse alvariks lihtsalt lubjakivi avamusala, kuid botaaniku jaoks tähendab loopealne looniitu, mitte lookadastikku või loometsa.

Euroopas leidub loopealseid vaid Eestis, Rootsis ning väikeste laikudena Peterburi lähistel Venemaal. Tuntuim loopealne on Ölandi lõunaosas olev Suur alvar (Stora Alvaret). Eestis levivad loopealsed eelkõige Lääne- ja Põhja-Eestis. Loopealsete taimestik on küll kidur, kuid üllatavalt liigirikas. Alvaritel kasvab liike, keda teistes elupaikades ei kasvagi, peale selle on paljud taimeliigid (näiteks käpalised) lubjalembesed.

Kokkuvõte

- Eesti loodusrikkuse eelduseks on inimeste madal asustihedus, mis on jätnud looduslikele kooslustele (metsadele, soodele, roostikele jne) piisavalt ruumi. Mitmekesisust suurendavad ka asend mere ääres ja kahe biogeograafilise regiooni (taigavööndi ja Kesk-Ida-Euroopa laialehiste metsade) piirialal ning geoloogilise aluspõhja vaheldusrikkus. Eestis on suhteliselt rohkesti säilinud poollooduslikke ehk pärandkooslusi: puis-, luha- ja rannaniite, loopealseid ning teisi looduslikke rohumaad.
- Eesti rannajoon on pikk ja käänuline ning ühtekokku umbes 3800 kilomeetrit pikk. Rohkem kui 2500 kilomeetrit sellest langeb umbes 1500 saare ja laiu arvele. Rannajoont palistavad rohked rannikumärgalad: madalad merelahed, rannaniidud, mudapaljandid ja roostikud, mis on lindudele soodsad nii rändepuhkuseks kui ka pesitsemiseks.
- Eesti asub arktiliste veelindude Ida-Atlandi rändetee sõlmpunktis. Eesti ranniku märgaladel peatub kevadrände ajal mitukümmend miljonit vee- ja rannikulindu.
- Merelindudest on rahvusvahelises linnuturismis kõige nõutum liik Saaremaa rannavetes talvituv kirjuhakk. Siseturismis võidavad üha enam populaarsust hülgevaatlused.
- Lääne-Euroopaga võrreldes on Eesti jõed heas looduslikus seisundis, elurikkust suurendavad vanajõed ja ulatuslikud ülejutusala ning neil aladel levivad luhaniidud. Saarma ja kopra asurkonnad on arvukad. Olulisimaks turismimagnetiks on luhtadel pesitsev rohunepp.
- Mets katab praegu ligikaudu poole Eesti territooriumist. Eestile on omane metsatüüpide vaheldusrikkus. Eestis on suhteliselt palju säilinud loodusliku ilme ja mitmekesise elustikuga metsi, rangelt kaitstavate metsamaade pindala hakkab

lähenema 10 protsendile.

- Eesti metsades elab rohkesti Lääne-Euroopa turistidele huvitavaid linnuliike (nt metsis, händkakk, laanerähn, valgeselg-kirjurähn jt). Meie metsades on viimastel aastatel arvatud enne jahihooaega elavat üle 250 hundi, 700 pruunkaru ja 750 ilvese, mis on Euroopas erakordne asustustihedus.
- Sood moodustavad 22 protsenti Eesti pindalast. Kuna Lääne-Euroopast sood peaaegu puuduvad, on sood ja nende eripärane elustik oluliseks turismimagnetiks.
- Eestis on säilinud arvestatav hulk pärandkooslusi, mis säilivad väärtuslikena tänu mõõdukale inimtegevusele (eeskätt niitmisele ja karjatamisele). Puisniidud paistavad silma erilise liigirikkusega, näiteks Laelatu puisniidul on ühelt ruutmeetritl leitud 74 soontaimede liiki.

Lisateave internetis

Eesti Ornitoloogiaühing, <http://www.eoy.ee>.

Eesti Keskkonnahenduste koda, <http://www.eko.org.ee>.

Eesti Loodusuurijate Selts, <http://www.elus.ee>.

Eestimaa Looduse fond, <http://www.elfond.ee>.

Kotkaklubi, <http://www.kotkas.ee>.

Looduse leheküljed, <http://www.loodus.ee>.

Looduskalender, <http://www.looduskalender.ee>.

Pärandkoosluste Kaitse Ühing, <http://www.pky.ee>.

Võrguentsüklopeedia Estonica, <http://www.estonica.org/est/teema.html?kateg=2>.

3.2. Eesti kultuuriline potentsiaal. Marju Kõivupuu, Aivar Ruukel

Meie ühiskond tugineb traditsioonidele, kommete, tavade ja rituaalide võrgustikule. See raamistik, milles tegutseme, tekitab meis uhkustunnet, paneb meid tundma end kindlalt ja turvaliselt, tajuma, et oleme omade keskel. See võrgustik algab kommetest, mida järgitakse pereringis, laienedes sellele, mis toimub lähemas kogukonnas. On rituaale, mida korraldavad riigid, on päevi, mida tähistatakse ja tähtsustatakse riiklikul tasandil. Mõtleme või ainuüksi sellele, kui uhkelt võime öelda: “Meil on kombeks, et...” (Trummal 2007: 17).

Mitmesugused kultuurisündmused on olulised turisminõudluse tekitajad. Kontserdid, festivalid, spordivõistlused, laadad jm on tõmbeteguriteks, mis ärgitavad külastajaid sihtkohta tulema. **Traditsioonilised kultuurisündmused aitavad külastuselamuse loomise kõrval kaasa ka sihtkoha kuvandi kujunemisele.** Eestit teatakse mujal maailmas suuresti ülemaaliste laulu- ja tantsupidude järgi. Piirkondlikul tasandil seostatakse muusikasündmustega näiteks Suure-Jaanit (muusikafestival), Järvakandit (Rabarock) või Leigo talu (järvekonsertid). Suviseid teatrietendusi korraldatakse paljudes looduskaunites paikades ja talumuuseumides, näiteks Kurgjal või Vargamäel. Populaarsed on folgifestivalid, olgu siis kokkusaamispaigaks Viljandi, Võru, Käsmu või hoopis järjekordne leelopäev või Kuningriigi päev Setomaal.

Seto Kuningriigi päeval saab osta kohalikule kultuurile tunnuslikku kraami, millest muist oma tehtud, muist aga on mujalt pärit. Marju Kõivupuu foto.

Märkimata ei saa siinkohal jätta ka laatu, mida ajaloolaste hinnangul võidi pidada juba muinasajal, kui kaupmehed hakkasid oma kraami müügiks tooma teede ristumiskohtadesse ja suurematele rahvakogunemistele. Laatadel, mis sageli on osaks piirkondlikust folkloorifestivalist või kirikupühast (nagu näiteks setode kirmased), pakutakse peaaesjalikult mitmesugust omamaist (käsitöö)kaupa ja mahetoitu, samuti ei puudu neilt üritustelt kultuuriprogrammid. Eks laatadel käijad teavad sedagi, et ainult sealsetelt kaupmeestelt võib omandada isikupäraseid esemeid, millega käib kaasas ka oma lugu.

Traditsioonilised laadad Eestis on näiteks:

- Hauka laat Antslas
- Lindora laat Võru- ja Setomaa piiril
- Eesti Vabaõhumuuseumis peetav Eesti käsitöö ja toidu laat
- Türi lillelaat
- linnade jõulu- ja hansalaadad jne

Kui räägime identiteedist, tavatseme küsida, mis meie kultuuris on see, mis kuulub meile ja ainuüksi meile või mis on need kultuurielemendid, mis on levinud meilt ka naaberrahvastele ja seal elujõuliselt kanda kinnitanud. Viimane annab meile sisemist kindlust, et me pole vaid teiste vaimse ja ainelise loomingu tarbijad ega (edasi)levitajad, vaid suudame ka ise luua midagi ajas püsivat ja tähelepanuväärset ning seda ka teistele tutvustada. Samas tuleb endale teadvustada, et kultuuri saame eksponeerida vaid kohalike sotsiaalset taluvuspiiri arvestades. On iseenesestmõistetav, et võõraid paiku külastades tuleb püüda kohapealset igapäevast eluolu häirida võimalikult vähe, saada ümbritsevast osa end kui “kallist” külalist eksponeerimata, vaid käitudes nagu lapuline¹ talupojapulmas, s.t saada osa kõigest heast ja toredast, mida pulmas tehakse, ning sind ei aeta sealt ära seni, kuni sa ei hakka kehtestama oma mängureegleid.

Kohalikule võib mõjuda haavavalt pidev “turismiobjektiks” olemine (“Kujutad ette, ma niidangi siin heina päriselt, niidangi oma lammaste jaoks, vikatiga niidan, ma ei anna teile mingit etnograafilist etendust!”). Samuti võib kogukonnale häirivaks muutuda külastajate lakkamatu läbivoorimine ühest või teisest nende jaoks tähenduslikust paigast – olgu selleks näiteks siis püha allika asukoht või haruldase taime kasvuala.

Praegusele üleilmastumisele on tunnuslik, et me huvitume aina enam oma esivanemate looduslähedasest elulaadist. Liigne kodukeemia ja säilitusainete tarvitamine on plahvatuslikult levitanud heaoluühiskonna tõbe allergiat, samuti oleme iseäranis kabinettides arvutite taga töötades hädas liigsete kilode ja kõrge vererõhuga. Kiire rikastumise huvides oleme arutult käitudes hävitanud loodusrikkusi ja koos sellega ka traditsioone, nagu näiteks vähipüük. Teisalt on taasavastamist leidnud mõnedki traditsioonilised külaellu kuulunud tegevused, nagu kuuritsaga kalapüük, võistuniitmised, vanade savi- ja palkehitiste taastamine ning nende renoveerimine. Ülipopulaarseks on

¹ Lapulised olid talupojapulmas kutsumata külalised, kes täitsid oma kindlat rolli. Ilma nendeta jäi pulmal omal kombel lahjaks.

saanud kodune leivaküpsetamine, koduleiva retseptid ja töövõtted levivad “suust suhu ja käest kätte” nagu vanasti (Kõivupuu 2009).

Looduslikud pühapaigad – maa- ja looduseusu tunnismärgid

Ehkki looduslikke pühakohti võib pidada maarahva põliskultuuri lahutamatuks osaks, on nende järkjärguline taandumine elavast kultuuripildist alanud ammu. Paljud looduslikud pühapaigad ei ole hävinud, vaid on lihtsalt unustusse vajunud, sest läbi suurte aja- ja kultuurimurrangute pole teadmised, tõekspidamised ega arusaamad ühelt põlvkonnalt teisele edasi kandunud. See, mis oli tähtis eelmistele põlvedele, on praeguseks tihti asetunud mälu ääremaadele.

Teadmine paikadest, mille kohta võib rahvaluulearhiividest leida veel küllaltki üksikasjalikke pärimuslugusid, püsib nüüdsel ajal sageli vaid kohanimedena topograafilistel kaartidel. Looduses olevaid pühakohti mäletavad ja oskavad kätte näidata enamasti üksnes eakamad põlisasukad – need, kelle lapsepõlv jääb sõjajärgsesse aega (Valk 2007: 9–10). Selliseid inimesi on alles jäänud vähe, sest paratamatult teeb aeg oma töö ning nõukogude perioodiga kaasnes ka asustuse ja teadmiste järjepidevuse katkemine.

Hoolimata aegade muutumisest pole pühapaigad kaotanud oma tähendust ka nüüdses Eestis. Vastukaaluks linnastumisele ja tänapäevasele rahamaailmale on ühiskonnas selgesti olemas teistsugused, loodust, keskkonda ja traditsioone toetavad väärtushinnangud. Ehkki mitte enam samal viisil kui sajandite eest vajatakse pühakohti ning teadmist nende kohta ka praegu. Inimesi, kelle jaoks on tähtis side looduse ja minevikuga, leidub ühtviisi nii maal kui ka linnas (Valk, *op. cit.*).

Pühtitsa/Kuremäe pühal allikal vett võtmas.
Marju Kõivupuu foto.

Hiied, pühad allikad, kivid ja teised ajaloolised looduslikud pühapaigad seovad meie kui põlisrahva ajaloolist mälu, seovad endaga pärimuslugusid, pärimuslikke tavasid, uskumusi ja loodushoidlikke väärtushinnanguid. Samuti hoiavad ja taasloovad need paigad kogukonna põlvkondadevahelist ühtsustunnet. Pühapaik võib olla väärtuslik maastik (Panga hiis Mustjala kihelkonnas), kaitstav looduse üksikobjekt (Tamme-Lauri tamm Urvaste kihelkonnas), esmatähtis elupaigatüüp (Paluküla hiiemägi Rapla kihelkonnas), haruldase liigi püsielupaik (Lehmja hiietammik Vaskjala ehk Jüri kihelkonnas) või vääriselupaik (Vakra hiis Valjala kihelkonnas). Sageli koondab üks pühapaik eri loodusväärtusi. Näiteks Paluküla hiiemägi on korraga nii väärtuslik maastik, kaitsealuse liigi püsielupaik kui ka esmatähtis kasvukohatüüp (Kaasik 2007: 23–25). Kuigi looduslikud pühapaigad on maastikul käegakatsutaval kujul, seisneb nende peamine väärtus vaimses kultuuripärandis ja sellega haakuvas rahvuslikus identiteedis ning ühiskondlikes sidemetes (Siikala 2004: 53).

Looduslikud pühapaigad on küllalt sageli jäänud edasi kohaks, kuhu tullakse jalutama ja mõtisklema. Mõnesegi hiide on taas rajatud lõkkekohad või ehitatud kiiged. Nõnda pakuvad säilinud, heas korras pühapaigad võimalusi koguda jõudu ja kosutada meeli igapäevasteks tegemisteks. Arvestades seda, et looduslikke pühapaiku leidub meie maastikul üsna palju, peitub neis arvestatav rekreatiivne väärtus kosutust ja jõu taastumist võimaldavate paikadena. Alahinnata ei maksaks ka pühade allikate, kivide ja puude aastasadu kasutatud tervendavat jõudu (Kaasik, *op. cit.*).

Kuidas tuleks ökoturistil hiies või mõnes looduslikus pühapaigas käituda nii, et ta ei riivaks kirjutamata seadusi? Head tavad hiies on maa- ja taarausuliste sõnastatuna kokkuvõtlikult järgmised. Hiide minnakse jalgsi. Kui püha paik on piiratud aiaga, sisenetakse ja väljutakse ikka väravast. Kui hiievärava kohale on riputatud lokulaud, võib nii minnes kui ka tulles sellele koputada ja öelda tervitus- ning lahkumissõnad. Kui hiies on kiik, võib sellel kiikuda, kui on rajatud lõkkekoht, võib seal teha tuld. Lõkke süütamiseks võib hiies korjata murdunud puid ja oksa, ent lõkketulle ei loobita purke, pudeleid ega plasti. Sarnaselt kalmistuga võib hiiest ära viia vaid prügi. Hiies, nagu kalmistulgi, peab hoidma puhtust – seal ei rahuldata loomulikke vajadusi ega visata prügi maha. Marju, seeni ja muid loodusande hiiest ei korjata. Rahvapärimusse on talletatud arvukalt hoiatuslugusid, kus räägitakse, et hiie reostajaid on tabanud mitmesugused õnnetused ja haigused.

Kassinurme hiis.
Marju Kõivupuu foto.

Hiies hoidutakse vägivallast. Seal kasvavat puud ega põõsast või selle oksa ei sobi murda ega raiuda, samuti ei tehta hiies liiga teisele inimesele. Lubatud pole kuri sõna ega mõtegi. Kuna vägijooki tarvitanud inimene ei valitse oma mõtteid, sõnu ega tegusid, pole alkohol hiies kohane. Loomulikult laieneb puutumatus loomadelegi – hiies ei kütita ega kalastata. Hiieallikast võib võtta joogi- ja ravivett. Selle eest antakse allikale vastu (vette või kaldale mulla sisse) valge münt või kaabitakse allikasse hõbedat. Võib anda ka paela või riideriba, mis seotakse kaldal kasvava puu külge. Pühale kivile või puule võib samuti jätta ande – kas siis selleks, et palvel oleks suurem jõud, või tänutäheks ehk lihtsalt selleks, et väeka paigaga jääks side, mida hiljem meenutada (Kaasik, Kütt 2007: 349–351).

Esivanematele hiide toiduohvri viimise variatsioonina võiks tuua setude kombe kirikupühadel surnuaiale toitu viia ja esivanemate hauaplatsidel seda ühiselt süüa. Setude kirikupühad (kirmased) ja kalmistupühad on saanud tänapäeval osaks avalikest kultuurisündmustest, kus käib arvukalt uudistajaid nii kodumaalt kui ka raja tagant: *Iga-aastased paasapäeval osalejad Obinita surnuaial kommenteerivad, et aja jooksul on see setode traditsiooniline surnuaiapäeva aina populaarsust kogunud – nüüd tuleb kohalike kõrval kohale inimesi üle Eesti, samuti Soome turiste*². Negatiivse muutusena aga kurdavad kohalikud, et viimastel aastatel sõidetakse autodega otse kiriku ette. See aga häirib ristikäike. Samuti ei lähe inimesed enam kirikusse palvetama, vaid pigem omavahel kokku saama, jutlema (*op. cit.*).

Igal mündil on siiski kaks poolt. Ohvrianni või lihtsalt rituaali kaudu paigaga tekitatud side võib muutuda pikemas perspektiiviks problemaatiliseks. Võime küsida, kas pulmapäeval silla külge aheldatud tabalukk toob ikka noorpaarile suurt

² <http://www.lounaleht.ee/index.php?l=282&n=2881&p=>, 24. 01.2010.

õnne? Probleemseks on viimastel aastatel osutunud nii randadesse kuhjatud õnnekivihunnikud, kuhu paiga külastajad jätavad oma soovikivi(kese), kui ka arvataivate õnnepuude külge jäetavad sünteetilisest materjalist linnid.

Hiiu maal oli mõni aeg tagasi kombeks maanteeveered kirjata kivimosaiigist kokkulaotud tervitustekstidega. Tuleb tõdeda sedagi, et paraku on meie maastiku paigad ja objektid turumajandusse pürgivas ühiskonnas kaubaartikkel, mis ettevõtjale võib kaude kasumit toota. See aga eeldab omakorda ettevalmistatud juurdepääsuteid, parkimisplatse, vaateplatvorme, püstkodasid, telkimiskohti jmt. Mentaalse maastiku objektide asukoha juhatavad kätte pisitrükised, kaardid, voldikud, GPS-orientiirid. Arutatakse, mida ja kuidas välja pakkuda, millest hoopiski loobuda, millele juurdepääs üldse keelata (Hiiemäe 2007: 233–234).

Pühad ja pidustused

Looduskultuuri all mõistetakse kohalikus elulaadis väljenduvat või väljendunud inimeste käitumist ning selle käitumise tulemusi. Looduskultuuri hulka kuuluvad näiteks ajaloolised teed ja järjepidev maakasutus, kohaliku maakasutusega seotud hooned, jahi- ja kalastustraditsioonid, aga ka kohapärimus ja murre, kohalikud aastapäevad vms eelistatult paikkonnale eripärased kombid, nagu pidustused ja talgud, tavad ja tõekspidamised (Parts 2003–2004).

Kui tavaturismis kombineeritakse tänapäevase moodsa kultuuri nähtusi, siis ökoturismi ideoloogia väärtustab paigale omast looduskultuuri ja aastaegade vaheldumisest ning looduse rütmidest lähtuvat rahvakalendrit.

Eestlaste pühad ja pidustused on tihedalt seotud eestlaste rahvakalendri tähtpäevadega. Rahvakalendri mõiste hõlmab nii rahvapärase ajaarvamise kui ka tähtpäevade tähistamisega seonduvat pärimust (Hiiemäe 2005). Eesti rahvakalendri vanimaks kihistuseks on aastaegade ja loodusnähtuste rütmilisus ning sellega hiljem seondunud igapäevased põlluharija tööd-tegemised. Uuema kihistusena on rahvakalendrisse sulandunud kirikukalendri pühad. Nii mõnedki neist andsid muistsetele tähtpäevadele uue nime, kuid rahvapärarimuses säilis sageli ka ristiusueelne kombestik.

Rahvakalendri varasem ajaarvestus põhineb peamiselt kuukalendril, mil aega arvestati kuuloomisest järgmise kuuloomiseni või noorkuust noorkuuni. Rooma kalendrist pärinevate rahvusvaheliste kuunimetuste kõrval on Eestis olnud kasutusel ka rahvapärased kuude nimetused. Mall Hiiemäe (2005) väitel on loodusega seotud kuunimetusi teada üle kolmekümne. Muistsed kuunimetused peegeldavad loodusrütme ning pakuvad tuge ka ökoturismi tootearenduseks:

- veebruar on soekuu, siis on huntide innaaeg ja võiksid olla parimad olud jäljeraamatu lugemiseks;
- märts on hangekuu, siis hanged kannavad ning võiks olla hea aeg suusa- ja lumeräätsamatkadeks;
- mai on õiekuu, võiks olla hea periood botaanilisteks retkedeks;
- juuli on heinakuu ning sobib talgulaagriteks pärandkoosluste hooldamisel.

Rahvakalendri tähtpäevadest on kõige olulisemad ja rikkalikuma traditsiooniga olnud ja on ka tänapäeval kaks pööripäeva vahetus läheduses paiknevat püha: jaanipäev ja jõulud ehk talvistepühad.

Jaanilaupäeval oli maal ja ka linnas veel hiljuti tavaks käia saunas ning tingimata külastada surnuaial omaste haudasid. Öhtul süüdati aasta kõige olulisem tuli, jaanituli. Jaanilõkkeks koguti aegsasti puid ja muud põletusmaterjali. Veel 20. sajandi keskpaiku tehti Eesti eri piirkondades erineval viisil tuld. Näiteks Lääne-Eestis ja saartel oli tavaks süüdata tuli ridva otsa pandud tõrvatünnis, vahel ka elava, laasitud puu otsa viidud katlas. Sellist tuld on kutsutud leedutuleks. Sagedasti valiti tuletegemiseks kõrgem koht, kas mõni mägi või kõrgemal asuv kiige- ja jaanitulepaik, kus lõke süüdati. 19. sajandi teisest poolest 20. sajandi viimaste kümnenditeni on olnud kombeks suurema jaanitule-tegemise koha juurde ehitada ka kiik. Lõkkeplats ehitati kaskede ja (paber)laternatega, hiljem elektriküünaldega. Jaanilaupäeval koju ja kiige juurde toodud kased kandsid nimetust jaanikased, mis osutab, kui tähtsaks neid peeti. Kaskedega ehitati ka tube nagu suvistepühade ajalgi. Noormehed viisid väljavalitu akna alla hommikuks armukase.

Jaanipäev Rocca-al Mares Eesti Vabaõhumuuseumis. Rahva tantsud.
Marju Kõivupuu foto.

Jaanitule juures on läbi sajandite tantsitud ja lauldud, sinna kutsuti alati pillimehi või ansambleid. Mõisate, hiljem seltside eestvõttel esitati eeskavana näidendeid. Veel 1960. aastatel kuulusid jaanitule juurde vabaõhuetendused, kiikumine ja muusika. Lõkke juures tantsiti. Kui polnud pillimehi, siis mängiti ringmängulaule või lauldi niisama. Praegused linnajaanituled oma laialdase tootlustuse, õllemüügi, kontsertide ja tantsumuusikaga sarnanevad kunagiste küla- ja mõisajaanituledega. Viimasel poolsajandil on väiksemate jaanilõkete ääres tihti kõlanud kitarrisaade, kuna seda populaarset pilli oskavad paljud

mängida ja seda on lihtne kaasa võtta. Meenutada tasub sedagi, et veel 19. sajandil mängiti pidudel kannelt, suuremate rahvapide juurde kuulus juba lõõtspill. Jaanilaupäeva õösel on harrastatud ka paadisõitu, põletatud paadis tõrvikuid või küünlaid, mis hämaruses – sest pimedaks jaaniöö ju õigupoolest ei lähegi – peegelduvad tumedal veel. Ranna- ja saarerahva jaanilõkkes põletatakse pidulikult ära vana paat, mille elutöö on kujundlikult väljendades tehtud. Kunagistest ohvripaikade külastamise ja ohverdamiskommetest on säilinud vähe, näiteks üksnes jaanipäeval Meeksi kirikust paremal, Meeksi oja teisel kaldal asuvale Jaanikivile andide viimise tava. Rahvapärimuse järgi olevat kivil istunud ja jalgu puhanud püha Jaan. Jaanikivi kohta räägib vana hoiatusjutt, et kohalik mõisnik olevat lasknud kivi tükkideks lõhkuda ja tükid karjalauda sisse müürida. Selle järel olid alanud õnnetused, loomad surnud ja mees ise jäänud haigeks. Viimaks lasknud ta kivitükid vanasse kohta tagasi viia. Tänapäevani käivad haiged vigastatud kätt või jalga kivi vastu surumas ja sinna ande viimas.³ Tänapäeval on küla või linna(osa), kuid miks mitte ka kohaliku muuseumi või turismitalu korraldatud jaanitulele minek ja seal olek eestlastele kalendriaasta tähtsamaid ning turistidele meeldejäävamaid sündmusi.

Jõulude ajal pakub enamik turismiettevõtteid ning muuseume pakmeid, mille osaks on jõuluroad ja -tavad. 2009. aasta jõulupake Rocca-al-Mare vabaõhumuuseumis pakkus koolilastele võimalust minna eri tegevuste ja toimingute kaudu nende jaoks ajas väga kaugele minevikku: *Jõulud Vabaõhumuuseumis lõhnavad värskete kuuseokste, talutarede, pliidi all põleva tule ja villase lõnga järgi. Hobune sõidab külavaheteel ning vammuses sepp valab tina. Möllatakse õlgede sees, torgatakse kingsepal silma peast välja ja vaadatakse, kes tüdrukutest mehele saab. Perenaine pakub sooja vorsti ja leiba ning enne loetakse koos söögipalve. Anni peab üksinda kooli juurde minema. Sel sügisel valmis saanud ajaloolises koolitares on juba suled ja tindipotid laual ootamas. Koolipreili peab hommikupalve, loeb lastele katekismusest ette Kristuse sündimise peatükki ja küsib lastelt kurjalt küsimusi. Siis peetakse palve keisrihärä auks ning harjutatakse ilukirja tegemist, mida iga koolilaps sule ja tindiga pole sugugi proovinud. Valge põllega kooliteenija istub harmooniumi taha ning lapsed laulavad laulu kuusepuu haljastest okstest. Keset jõululaulu kõlab aknale koputus. See on takuse habeme ning lambanahkse kasukaga jõuluvana. “Tere, mina olen teie jõuluvana vanaisa,” ütleb muhe taat tulles. Lapsed ütlevad talle oma salmid ette ning saavad kamba peale takusest kotist paki piparkooke.*⁴

Rahvakalendri tähtpäevadest on nüüdisajal populaarne veel näiteks vastlapäeva tähistamine. Võib julgelt väita, et vastlapäeva kombestik ja vastlatoidud on püsinud paljuski muutumatuna tänu lastele ja noortele.

Peale seajalgade, soolaubade ja hernesupi on vastlapäeva eritoiduks vastlakuklid.⁵ Tänini on väga populaarne ka liulaskmine. Liugu laskmas käiakse lasteaia, kooli või klassiga, üksikult, pere või sõpradega. Vastlapäeva paiku peetakse koolides ja töökollektiivides talispordipäevi, mis omakorda annavad võimaluse vähenõudlikuks lõõgastuseks ja

³ <http://www.folklore.ee/Berta/tahtpaev-jaanipaev.php> (24. 01. 2010).

⁴ <http://ebnr2.datanet.ee/artikkel/135721> (24. 01. 2010).

⁵ <http://www.folklore.ee/Berta/tahtpaev-vastlapaev.php> (24. 01. 2010).

virgestuseks looduses. Ökoturismi põhimõtteks on ju seegi, et tervisesporti saab teha ja edendada ka ilma spetsiaalsete suusastaadionite, mäetõstukite ja kunstlumekahuriteta. Ideaalis võiksidki vanad taastatud talud pakkuda võimalusi aastaringseks ökoturismiks: ratsutamiseks, telkimiseks, kelgutamiseks, suusatamiseks, piknike pidamiseks, matkamiseks ja loodushariduse edendamiseks.

Mõned vanad kalendritähtpäevad aga on teinud läbi “uuenduskuuri”, nagu näiteks eesti naiste hulgas aina enam populaarsust koguv paastumaarjapäeva tähistamine 25. märtsil.

Paastumaarjapäev on rahvakalendris olnud tähtsamaid kevadtalviseid pühi, mida on peetud kevade alguspäevaks ja naistepühaks ning mille tähistamisel on kesksel kohal ebaõnne tõrjumine “metsiku metsa viimisega” ja paljude teiste kommetega maagilise edu ligimeelitamine. Maarjapäeva on nimetatud ka kapsapühaks. Sel päeval tegid naised vanasti mitmesuguseid maagilisi toiminguid, et kapsad suvel hästi kasvaks. Nad kas kerisid lõnga suurtesse keradesse, küpsetasid ülepannikooke või käisid külakõrtsis tanusid ja põllesid vahetamas. Ida- ja Kagu-Eesti õigeusualal on sel päeval söödud kuivatatud kalu. Maarjapäeva peeti nimelt haugide kudemise alguseks, mistõttu sellise rituaalse toidu söömisega usuti tagatavat hea kalasaaki.⁶ Maarjapäeva kui naiste väe püha on 1990. aastatel pühitsetud asutustes ja kõrgkoolides lauludega päikest tervitades, saunas käies ja maarjapuna maitstes: *“Me läksime päris mäe otsa,” rääkis Sangaste valla kultuurijuht Merle Tombak. “Laulsime Audrust pärit loomiselaulu ja lubasime päikesele lihaga kakku, kui ta välja tuleb. Kuid päike oli seekord tujukas nagu naised isegi. Naistel olid lindid kaasas. See on ammu teada, et paastumaarjapäeva hommikul puu külge lindiga seotud soovid lähevad täide,” lisas ta. “Soovida aga tuleb omaette ja salaja.” Kui päike oli tervitatud ja soovilindid puude külge seotud, suundusid naised Kuigatsi külamajja. “Enne tuppaminekut tuli silmad allikaveega pesta,” ütles Merle Tombak. “Istusime naistega ringis. Igäiks ütles oma nime, ema ja emaema nimed ning kohad, kus nad on sündinud. Süütasime küünla nende kangete naiste mälestuseks, kes olnud enne meid,” selgitas ta. Sangaste valla kultuurijuht tunnistas, et Viljandi Kultuurikolledžis rääkis talle paastumaarjapäeva tähendusest ja tähtsusest hea õpetaja Ene Lukka. Tema kasvandikuna ongi Tombak viimasel seitsmel aastal päeva tähistanud. “Tegelikult algab kõik juba eelmisel õhtul. See on eriline ja tugev tunne, kui järgmiseks hommikuks valgeid riideid triigid. Selgi korral olid kõik naised püüdnud midagi valget selga või pähe panna,” lisas ta.⁷*

Uueks kenaks tavaks Eesti rannakülades on saanud muinastulede öö tähistamine, millest osavõtt iga aastaga aina suureneb. Muinasajal kasutati mere ääres märgutulesid, näitamaks meremeestele teed ohutusse sadamasse või randa. Märgutulesid läks tarvis ka valvesüsteemis hoiatuste ja muude sõnumite edastamiseks avamerelt kuni sisemaani välja.

Väidetavalt oli tulede eest hoolitsemine juba viikingite ajal rannakogukondade kohustus.

⁶ <http://www.folklore.ee/Berta/tahtpaev-maarjapaev.php> (24. 01. 2010).

⁷ <http://www.valgamaalane.ee/280308/esileht/25013298.php> (24. 01. 2010).

Nüüdisajal süüdatakse Läänemere kallastel muinastuled selleks, et näidata mererahva ühtsust ning tuletada meelde meie ühist ajalugu ja kultuuripärandit. Tuled süüdatakse ka nende mälestuseks, kes on igaveseks merele jäänud. Muistsete märgutulede taaselustamine algatati 1992. aastal Soomes. Nii süttivad lõkked igal aastal augusti viimase laupäeva õhtul kell 21.30. Muinastulesid läidetakse peale Eesti ja Soome veel Ahvenamaal, Rootsis, Lätis, Leedus, Poolas, Saksamaal ja Taani randades.⁸

Näiteid rahvakalendri tähtpäevadega seostatud traditsiooniliste toodete-sündmuste kohta:

- vastlapäev Metsavenna talus;
- linnulaulupäev koos pesakastide valmistamisega Lahemaa Matkakeskuses;
- munapühad ehk kevadpühad Setomaal;
- hingedeaja programmid Metsamoori Perepargis, jne.

Korilus ja ökoturism

Tänapäeva inimese võtab kindlasti muigama teadlaste väide, et hoolimata infotehnoloogia arengust tegeleme me ikka usinalt korilusega nagu meie eellased aastatuhandeid tagasi. Erinevalt paljudest eurooplastest käivad eestlased siinmail ikka veel suhteliselt vabalt metsas seenel ja marjul. Korilus on meie jaoks meeldiv harrastus, viis vaba aega veeta ja loodust nautida.

Kui eestlaste jaoks on korilus seni õnneks veel harjumuspärane tegevus ning majanduslikult kehvemates maakohtades ka tulus hooajaline sissetulekuallikas, siis mujal Euroopas pole see kaugeltki enam nii. Vastupidi, omakorjatud kraamist kodusel teel hoidiste valmistamine on kujunenud eksootiliseks tegevuseks ja luksusliku elulaadi väljenduseks.

Söögiseeni kasvab Eestis ligikaudu kolmsada liiki, neist tarvitame me toiduks suhteliselt väheseid. Seenekorjamisestki on saanud (linna)eestlasele mõnus meelelahutus, üks võimalik vaba aja veetmise viis looduses. Kroonilist ajapuudust markeeritakse sügiseti nukra ohkega: nii kiire-kiire-kiire on, et pole see aasta metsa seenelegi saanud. **Siit edasi mõeldes võiks ka seenel- ja marjulkäimine pakkuda lõõgastavat ja harivat elamust ökoturistile.** Värskas asuv Seto talumuuseum on sellega näiteks juba algust teinud. Siingi peitub oht, et turistibussidega mööda maad ringisõitvad loodusvõõrikud pettuvad sügavalt, kui näiteks Värska muuseumi *porovikupäiv* (puravikupäev) jääb oodatust kõvasti tagasihoidlikumaks, sest rikkalikku seenesaaki ei saa kohe mitte mingi valemiga aastaks ette planeerida.

Suitsusaun – tervistav ja meeleolukas kogemus ökoturistile

Sauna minnakse vihaga.

Leili visatakse vihata. [- - -]

Koju minnakse mõnuga.

/Hando Runnel, Saunaulul/

⁸ <http://www.rannarahvakoda.ee/muinastuled> (24.01. 2010).

Sauna kui spetsiaalset köetavat ruumi higistamiseks, pesemiseks ning tervisprotseduurideks on tundnud Euroopa, Aasia ja Põhja-Ameerika põlisrahvad mäletamatutest aegadest saati. Kirde-Euroopa metsavööndi rahvastele, sealhulgas soomeugrilastele on tunnuslik vihtlemisega leilisaun.

Ilmselt on paljudele lugejatele tuttav rahvasuus ja giididegi repertuaaris ringlev lugu sellest, kuidas varakeskajal Maarjamaale ühte või teist kloostrit visiteerima tulnud vaimulikud imetlesid siinsete jumalasulaste seninägematut vaga meelt ja karmimast karmimat lihasuretamiskommet – tulikuuma auru täis viletsalt valgustatud ruumis kooriti end ihualasti ning nuhelti patust keha armutult kadakavihtadega, et sel viisil kurja vaimu ja maiseid ihasid enda patusest kerest välja ajada. Väidetavalt ületanud nii vaatepilt ise kui ka saunaskäimise kogemus kaugete külaliste kõige fantaasiarikkamadki kujutluspildid põrgust ja selle talumatutest piinadest.

Eestlased on meie talupojakultuuri üht sümbolit, suitsusauna, nimetanud kõikide saunade “esiisaks”, sauna “algvormiks”. Kui nüüd ajas veel kaugemale tagasi minna, siis enne palkidest ehitatud suitsusauna on sinne maarahvas tundnud ka koobas- ehk sellist suitsusauna, mis ehitati kas poolenisti või täiesti maa sisse.

Viimaseid teadaolevaid koobassaunu leiti läinud sajandi algupoolel Lõuna-Eestist. Tänapäeval on Eestis mõned saunahuvilised ka ise proovinud koobassauna ehitada.⁹ Mandri-Eesti lääne- ja keskosas vihelti ja pesti veel 19. sajandil rehetas, eraldi saunu ei ehitatud. On tähelepanuväärne, et kehvikuelamud on Eesti põhjapoolses osas, eriti seal, kus eraldi vihusaunu ei ehitatud, kandnud samuti nimetust *saun* ning nende elanikke on nimetatud *saunikuteks* või *saunameesteks*, mis räägib omakorda sauna ja elamu kunagisest kokkukuuluvusest (Troska, Viires 2008: 224–225). Mujal Eestis, kus suitsusaunad kuulusid eraldiseisvate taluehitiste hulka, ehitati need tuleohu tõttu muudest hoonetest võimalikult kaugemale, tavaliselt mõne veekogu (tiigi) kaldale. Seda kinnitab meie rahvalik saunateemaline laulurepertuaari, kus Julius Schmaltzi sõnade järgi *Miku ja Manni sauna taga tiigi ääres lõhkilöödud panniga konnapoegi püüavad* või Enn Tuulingu võrukeelne *Vana sann*, mis algab teadupoolest sõnadega *sa saiasit alan lohon lumbi veeren, nii küürü laonu, vaonu, vana sann...* 20. sajandi algupoolel, asunikutalude aegu olid suitsusaunad Lõuna-Eestis ka mitme majapidamise peale. Saunas käidi naabritest vanatalude omanike juures. Nii on ka siinkirjutaja eredamaid lapsepõlvemälestusi seotud naabritalus suitsusaunas käimisega, mille asukohta Lõuna-Eestis tähistavad praegu veel ainult kaks kaske. Sauna köeti naabritega kordamööda; kes küttis, tõi puud ja vedas ka “paaridega” ehk kaelkookudega tiigist vee sauna. Muidugi tehti kahasse kõik needki tööd, mis olid seotud sauna “kohendamise” ehk remontimisega.

Varasemal ajal kaeti (suitsu)sauna muldpõrand saunaskäimise ajaks õlgedega, 19. sajandi lõpus lahtiste laudadega ja vähe hiljem ehitati juba ka saunadesse laudpõrandad. Korstnatega saunad läksid moodi 19ja 20. sajandi vahetusel, kuid see ei tähendanud suitsusaunade kadu kogu Eestis (Viires 2007: 268–269). Vähemalt Lõuna-Eestis on suitsusaunad püsinud au sees järjepidevalt kuni tänaseni, mil huvi nende vastu näib

⁹ <http://www.saunamaa.ee> (22.01. 2010).

pigem kasvavat, ning praegu astutakse kohapeal samme, et suitsusaunad arvataks UNESCO maailmapärandi hulka nii nagu näiteks seto leelo, laulupeod ja Kihnu kultuuriruum.

Saunas käidi harilikult ikka laupäeva õhtuti ja “pühade laupäeval” – püha(de)le eelneval päeval. Laupäeval tehti tööd ainult lõunani. Sellest tuleb näiteks ka laupäeva lõunaestikeelne nimetus *puulpäiv* – poolpäev, mil lauale pandi ka paremat toitu, näiteks tanguputru. Tavaliselt käisid mehed saunas enne, naised lastega pärast. Koos saunaskäimine on olnud läbi aegade samuti tavaks, ehkki seda kommet on kirikuisad varem kõvasti pahaks pannud.

Peale ihu harimise oli saunal talupoja elus täita muidki rolle. Lõuna-Eestis suitsutati saunas liha. Seda tehakse tegelikult tänaseni, kuigi mõnel pool on ehitatud lihasuitsutamise tarbeks omaette saun, sageli mitme pere jaoks ühine. Kodune maasuitsusauna liha on lihast lugupidavate inimeste toidulaual tänini teretulnud ja ihaldatud kaup. Peale lihasuitsutamise on saunas vanutatud riidet, häda korral kuivatatud ka vilja ja lina. Ida-Saaremaal on vanasti saunas ka lambaid peetud (Troska, Viires 2008: 224–225). Seda on ilmselt tehtud mujalgi Eestis. 1990ndate alguses üliõpilastega Krabi kandis välitöödel olles oli laupäeviti esimene asi enne sauna küttepanemist lambad ja nende elutegevuse jäljed saunast välja kolida, sest kohalikud eelistasid ennast pesta majadesse ehitatud pesunurkades või lautade pesuköörides, kus leidsid dušid ning teised moodsa ja mugava linliku elulaadi tunnismärgid. Tudengeid ühes nende juhendajaga vaadati huviga kui veidrikke, kes suisel ajal saunakütmisega jändavad – aga noh, mis neist rahvakultuuri uurijatest ikka mõistlikku oodata, arvati kuluaarides.

Rahvameditsiini kontekstis ei saa mainimata jätta sauna kui olulist arstimispaika. Seal pandi kuppe, lasti aadrit. Saunas töötasid soonetasujad, vihtlemisega kaasnes tervendav higistamine. Saunas käidi sünnitamas. Kitsamasse perekonnatraditsiooni kuuluvates rituaalides, nagu varrud, pulmad, kuid ka matused, oli saunal samuti tähtis koht. Ravisaun kõeti selleks eriliselt valitud puudega, milleks oli näiteks pihlakas. Hingedeajal ja jõulude-aastavahetuse paiku jäeti sauna ikka sooja vett, seebitükk ja vihakonts, et kodu külastama tulnud esivanemate hinged saaksid end samuti viisipäraselt puhtaks pesta.

Sauna positiivsest mõjust talurahva tervisele kirjutas oma uurimuses ka Karl Ernst von Baer, kuigi ta tunnistas samas, et hügieenireeglite rikkumise tõttu võib saunast saada külge naha- ja muid tõbesid:

“Mina aga olen oma kogemustest õppind, et aurusaunade kasutamine, mis peale eestlaste on ka lätlaste ja venelaste, võib-olla veel paljude põhjapoolsete rahvaste juures tavaline, toob enam kasu kui kahju. Nahk kui organ vajab eestlaste juures suuremat ergutamist tuimusest, et ta funktsioonid korrapäraselt toimuksid; ja nahk pole ainus organ, mis saunas suurema liikuvuse saab, vaid ka veresoonte süsteem pannakse jõulisemalt liikuma ning kõik ekskretsioonid toimuvad paremini. [- - -] Akuutseid ja kroonilisi lööbeid leidsid palju sagedamini, kui nahka nendes aurusaunades tihti ei

puhastataks ja vihtadega pekstes elavamale tegevusele ei sunnitaks” (Baer 1976: 36–38).

Vanad naised tavatsesid nooremaid sookaaslasi õpetada, et saunas ei tasu istuda selle inimese koha peale, kes põeb mõnda tõsist ihuviga, on lastetu või keda vaevavad rohked kuukorrad – need hädad võivad külge hakata. Endastmõistetavalt kuulusid saunaskäigu juurde omad rituaalid, kindlaskujunenud viisakusväljendid. Kui tänapäeval soovime “Hüva leili!”, siis vanemal ajal ütles saunaruumi siseneja ikka “Jumal sekka, saunakene!”, millele seesolijad tavapäraselt vastasid: “Jumal hää abimees!” Last pesuveest puhtaks uhtes sooviti “Pikaks, pikaks, pikaks!” Värsskõnes tänati nii saunakütjat, leiliviskajat kui ka veetoojat.

Eesti mehed on olnud sõnutsi seda meelt, et saun ilma vihata on kui voodi ilma naiseta. **Rahvameditsiinis peetakse saunavihta ja saunas vihtlemist väga tervistavaks. Kõige “väekamateks” on arvatud selliseid vihtu, mis on valmistatud südasuvel, jaanipäeva paiku, kui lehed on veel noored.** Parimad saunavihad tuli valmistada täiskuu ajal, siis ei tekkivat nahasügelust ega mitmesuguseid muid nahatõbesid. Eestlaste regivärsilises rahvalaulurepertuaaris leidub laule, kus neide-noorikuid kutsutakse “leheselle” ehk kasenoorendikesse vihaoksi lõikama. Maarahvas ongi saunas vihelnud peamiselt kasevihtadega, kuid vihtu valmistati ka tammest ja kadakast, vähem teistest lehtpuudest, nagu pärnast ja toomingast. Pihlaka- ja kadakavihal usuti olevat sigivusmaagiline toime. Vihtade säilitamiseks on nüüdsel ajal mitu moodust. Kõige lihtsam ja ammu tuntud on vihtade kuivatamine ja hoidmine õhurikkas katusealuses, kuid neid võib ka sügavkülmutada. Tänapäeval soovitatakse vihad enne kuivama panemist soolaga üle raputada, sest siis säilib vihalehtede roheline värvus. Uuema aja uskumuste repertuaari on lisandunud soovitus, et kui keegi soovib vabaneda alkoholismist, siis tuleks tal saunas süüa oma keha külge kleepunud vihalehti.¹⁰

Kuidas suitsusaun soojaks saada ja ise sealihu harides puhtaks jääda

Nagu öeldud, puudub suitsusaunal korsten ja ka vajadus selle järele. Suitsukeris asub tavaliselt sauna nurgas ja seda tuleb kütta neli-viis tundi. Põlemisel tekkiv suits ei välju saunast korstna kaudu, vaid jääb esialgu ruumi sisse ning väljub siis kas uksest või katuse suitsuavast. Kerise peale on asetatud pada, kust saab pesemiseks kuuma vett. Suitsusaunas võetakse leili, viheldakse ja pestakse samas ruumis. Kütmise ajal suitsusauna ei minda, kuna see on suitsu täis. Alles siis, kui saun on parajalt kuum, söed tuhaks põlenud ning üleliigne suits välja läinud, visatakse suitsu välja ajamiseks niinimetatud vinguleili ning alles pärast seda minnakse lavale ja pesema. Suitsusaunas olles peab meeles pidama, et nõgise seina vastu ennast ära ei määriks. Muidu võib

¹⁰ <http://karjatsetalu.onepagefree.com/?id=3590&onepagefree=310trshobt2mablia4qe78q5h0> (23.010.2010).

juhtuda, et saunast tulles ollakse sõna otseses mõttes mustem kui sinna minnes.

Võrreldes tavalise korstnaga saunaga on suitsusaunal mitu eelist. Suitsusauna leil on mõnusalt mahe ega kõrveta ebameeldivalt. Plussina võib nimetada puhast õhku, kuna suits võitleb edukalt bakterite ja mikroobidega ning takistab nende paljunemist.

Rahvustoidud

Rahvuslike toitade retseptikogumikke on palju välja antud, need on hõlpsasti leitavad ka veebist. Jätakuvalt on aga probleemiks selle rikkaliku materjali vähene seotus regionaalsete eripäradega ja rahvakalendri tähtpäevadega (tähtpäevatoidud). (Veebipõhistele) retseptikogumikele võiksid olla lisatud näiteks viited mahe- ja turismitaludele, kus osatakse traditsioonilisi toitusid valmistada ja kust neid soovi korral saaks ka tellida. Näiteks ainult Lõuna-Eestis on senini säilinud komme suitsutada liha suitsusaunas, hautada hapukapsad kruupidega paksuks pudruks (nn mulgi kapsad) või valmistada sõira, korpe ja karaskit. Eesti lõuna- ja idaosas on tarvitatud kogu Ida-Euroopale omast kama, mis on nüüdseks levinud üle Eesti ning mida saab osta kõikidest poodidest. Koorega keedetud kartuleid aga näiteks Võrumaal lauale tuua ei tohiks, neid on nimetatud ja peetud seakartuliteks, see tähendab, loomatoiduks. Narkomaania levides oleme igaks juhaks ära põlanud ka siinse maanurga põlise kultuurtaime, hariliku kanepi, mille kiust valmistati nõõre ja kõisi ning mille seemnetest valmistatud toidud (keemiliselt koostiselt muuseas väga sarnased sojaga!) aitasid kehvadel aegadel kõhtu täita või olid toidulaua meeldivaks vahelduseks. Meie naabrite põhjalätlaste juures on kanepiseemnetest valmistatud toidud tänase päevani au sees ja neid saab ka toidupoes osta.

Eestis tekitab poleemikat ka traditsioonilisel viisil valmistatud kange alkoholi legaliseerimine turismitaludes. Kui paljudes Euroopa Liidu riikides võib kodustes tingimustes valmistada kangeid jooke, nagu näiteks Itaalias grappat ja Tšehhis slivovitši, siis setod ja võrokeseid ajavad oma handsat siiani mitteametlikult. Paljud turismitalude pidajad arvavad, et seda tegevust võiks mõõdukalt lubada, kuna *see on kohalik eksootika ning mõjuks positiivselt nii sise- kui ka väliturismile*.¹¹

Kokkuvõte

- Kultuuripärand ei saa kunagi valmis, selle moodustumine jätkub vastavalt muutuvale maailmale. Nii on muutumine ja interpretatsioon ka ökoturismi tootarenduse loomulikuks osaks. Oluline on väärtustada seda, mis on paigale iseloomulik ja maapõline.
- Eestlastele on looduslikud pühapaigad (hiied, ohvrikivid, põlispuud) olnud samaväärsed kui lääne-eurooplastele kirikud ning seal tuleb ka vastavalt käituda.

¹¹ <http://www.lounaleht.ee/index.php?l=328&n=3442&p=1> (24. 10. 2010).

- Kuigi muistsed eestlased jätsid pühakohtadesse ohvriande, peavad ökoturismi korraldajad kriitiliselt suhtuma nüüdisaegsetesse “ohvriandidesse”, iseäranis nendesse, mis on sünteetilisest materjalist.
- Eestlaste olulisemad pühapaigad on pühad mäed, puud ja allikad. Ka kalmed ja kalmistud võime sellesse loetellu lisada.
- Kultuurisündmused (kontserdid, festivalid, spordivõistlused, laadad) on olulised turisminõudluse tekitajad.
- Ökoturismi ideoloogia väärtustab paigale omast looduskultuuri ja aastaaegade vaheldumisest ning looduse rütmidest lähtuvat rahvakalendrit, eelistades seda kõike moodsatele kultuurinähtustele.
- Muistsed kuunimetused peegeldavad looduse rütme ning pakuvad tuge ka ökoturismi tootearenduseks.
- Eesti rahvakalendri tähtsamad ja põlisemad pühad on suvine ja talvine pööripäev (jaanipäev ja jõulud), kuid tänini peame lugu ka vastlapäeva, lihavõtete ehk munapühade, suvistepühade (nelipühade), paastumaarjapäeva, mihklipäeva, kadri- ja mardipäeva ning hingedepäeva tähistamisest.
- Oluliseks Eesti kultuuriturismi atraktsiooniks on suitsusaunas käimine, mida ei tehta pelgalt hügieeni eesmärgil, vaid mis on põline osa meie maakultuurist. Saun on hinge ja ihu harimise paik, mis on sajandeid kujundanud eestlaste elamis- ja mõtteviisi. Suitsusaun on talupojaühiskonnas olnud püha koht, kus inimene on tulnud ilmale ja on siit ilmast ka lahkunud.
- Meie kultuuripärandist ei saa lahutada rahvuskööki, mille puhul tuleb hoolikalt silmas pidada piirkondlikke eripärasid. Ökoturismi seisukohast on taunitav traditsioonilisel viisil valmistatud kange alkoholi ebaseaduslikkus.
- Muuseumid korraldavad tänapäeval arvukalt teabepäevi ja teemaüritusi, kus saab oma käega kõike katsuda ja kaasa teha paljutki ununenut, mis kuulus meie esivanemate argipäeva: ajada ringi käsikivi, proovida töötada kangastelgedega ja vokiga, pügada lammast, värvida taimedega villast lõnga, viltida, keeta seepi, lõigata katuselaastu jne. Sellised üritused pakuvad huvi nii välis- kui ka siseturistidele.

Kasutatud allikad

Baer, K. E. von. (1976). Eestlaste endeemilistest haigustest. *Loomingu Raamatukogu*, nr 33.

Habicht, T. (1972). *Eesti saun*. Valgus.

Hiiemäe, M. (2005). *Inimese ja looduse suhte aspekte eesti rahvakalendris*.

Hiiemäe, M. (2007). Pühapaigad kui mentaalse maastiku objektid. *Looduslikud pühapaigad. Väärtused ja kaitse*. Tartu.

Kaasik, A. (2007). Ajaloolised looduslikud pühapaigad – väärtused looduse ja kultuuri piirimaal. *Looduslikud pühapaigad. Väärtused ja kaitse*. Tartu.

Kõivupuu, M. (2009). *Elo ja mõistmine vanal Võromaal innembi. Elo ja mõistmine vanal Võromaal inne ja parla*. Võru: Võro Instituut, Võro Selts VKKF. 8–48.

Parts, P.-K. (2003–2004). *Eesti kaitsealade kultuuripärandi olukorranalüüs ja eesmärgianalüüs ning kultuuripärandi hoiu kontseptsiooni ettepanek*.

Siikala, A.-L. (2004). Kuuluvuspaigad: ajaloo taasloomine. *Mäetagused*, 26. 53–68.

Trummal, A. (2007). Konverentsi “Eesti looduslikud pühapaigad eile, täna, homme” avasõna. *Looduslikud pühapaigad. Väärtused ja kaitse*. Tartu.

Valk, H. (2007). Saateks. *Looduslikud pühapaigad. Väärtused ja kaitse*. Tartu.

Viires, A. (2007). *Eesti rahvakultuuri leksikon*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Kasutatud internetiallikad ja lisalugemine

Rahvakalendri andmebaas BERTA, <http://www.folklore.ee/Berta>.

Shults, M. (2009). Saja-aastased suitsusaunad, turismitalude tõmbenumbrid. www.greengate.ee.

<http://www.lounaleht.ee/index.php?l=328&n=3442&p=1> (24. 01. 2010)

<http://karjatsetalu.onepagefree.com/?id=3590&onepagefree=310trshobt2mablia4qe78q5h0> (23. 01. 2010).

Maavalla koda, <http://www.maavald.ee>.

Rannarahva koda, <http://www.rannarahvakoda.ee>.

Eesti pärimusmuusika keskus, <http://www.folk.ee>.

Etnoastronoomia, <http://www.folklore.ee/~aado/maailm>.

Õppevahend Eesti kultuuriloost Radar, <http://maastikud.soomaa.ee/koostajad/radar>.

Radari pealeht, <http://www.folklore.ee/radar/pealeht.php>.

Võro Instituut, <http://www.wi.ee>.

Setomaa valdade liit, <http://www.setomaa.ee>.

Kihnu kultuuriruum, <http://www.kultuuriruum.ee>.

Vanausulised, <http://www.starover.ee/est/index.html>.

Mulgi Kultuuri Instituut, <http://www.mulgikultuur.ee>.

Eesti Vabaõhumuuseum, <http://www.evm.ee>.

4. Ökoturisti iseloomustus. Mart Reimann, Rein Kuresoo

Nagu esimeses peatükis tõdesime, mõistetakse eri piirkondades ökoturismi mõnevõrra erinevalt. See tekitab ka probleeme ökoturistide kui selge tarbijagrupi eristamisel. Nii nagu massituristide seas on väga erinevate motiivide ja põhimõtetega turiste, leiab neid ka ökoturistide seas. Näiteks väidab Pamela Wight (2001), et paljusid ökoturistide profiili käsitlevaid uuringuid on korraldanud konsultandid või valitsusorganid, kasutades tarbijate ülevaateid. Wighti arvates näitab see vaid turistide kvalifikatsiooni astmikku ning “ökoturisti” ei saa nende uuringute põhjal eristada “mitte-ökoturistist”.

Mõnedki uuringud on liigitanud kaitsealasid külastavaid kõiki turiste “ökoturistideks”. Paljudest kaitsealadest maailmas on kujunenud massikülastuse piirkonnad, mistõttu ei saa kõiki kaitsealade külastajaid automaatselt ökoturistideks pidada. Hvenegaard ja Dearden (1998) leidsid, et ökoturistid moodustasid vaid kaks viiest selgelt eristuvast külastajate tüübist Tai rahvusparkis.

Uuringud tõendavad, et ökoturistil on kõrgem haridustase ja sissetulek (Eagles ja Cascagnette 1995; Wight 1996, 2001). Ootuspäraselt on spetsialiseerunud ökoturismiga tegelevad isikud keskkonnateadlikumad ning aktiivsemad kui teised tarbijad. Seda tõendas vaalavaatlejate kohta tehtud uuring Šotimaal (Rawles ja Parsons 2004) ning ökomajutuste püsiklientide uuring Austraalias Queenslandis (Weaver ja Lawton 2002). Huvitav näide pikaajalise ökoturismiuuringu kohta on Fennelli (2002) uurimus, mis kordas 1990. aasta Kanada ökoturistidega tehtud uuringut Costa Ricas ja leidis, et turistide käitumine ning motivatsioon eri aastatel oli võrreldav, kuid esinesid märkimisväärsed vanuselised ja soolised erinevused.

Kuigi ökoturismi arendamine on kestnud juba üle viieteist aasta, kasutatakse endiselt eri kriteeriume, eristamaks ökoturiste teistest tarbijatest. On tekkinud märkimisväärne uurimuste kogum, mis püüab jaotada ökoturiste selgeteks alagruppideks eeldusel, et igaühel on oma põhimõtted ja motiivid.

4.1. Ökoturistide jagunemine psühhograafiliste tunnuste alusel

Käitumuslikust vaatenurgast domineerivad spetsialisti/generalisti mudeli variatsioonid (nt Blamey ja Braithwaite 1997; Diamantis 1999; Palacio ja McCool 1997; Weaver ja Lawton 2007). Järgmises tabelis on esitatud niinimetatud ideaalvariant lihtsustatud kujul, kuid tegelikult esineb variatsioone. Ka tabeli autor David Weaver ise on ühes oma uurimuses tõdenud (Weaver ja Lawton 2002), et ökoturismi majutusasutuste külastajatest võivad ökoturistid eelistada spetsialiseeritud ökoturismi kogemust looduslikke vaatamisväärsusi avastades, kuid generalistid ökoturistid elamust muudel juhtudel (nt mugav majutus ning gurmeeroad).

Spetsialistist ökoturisti ja generalistist ökoturisti karakteristikud (Weaver 2001).

Spetsialist Aktiivne ja süvahuvidega	Generalist Passiivne ja pinnapealne
Tugev keskkonnahuvi ja –eetika	Pinnapealne keskkonnahuvi
Spetsialiseeritud reisirid	Eri eesmärkidega reisirid
Pikad reisirid	Lühikesed reisirid
Füüsiliselt aktiivne	Füüsiliselt passiivne
Füüsiline väljakutse	Füüsiline mugavus
Teenustevajadus väike	Suured ootused teenustele
Sügav loodusehuvi	Pinnapealne loodusehuvi
Rõhub personaalsele looduselamusele	On valmis kollektiivseks looduselamuseks
Koostab ise reisiprogrammi	Kasutab reisikorraldajate teenuseid

Mida ökoturistid üritavad vältida (Eagles 1992)?

1. Hasartmänge
2. Lõbustusparke
3. Ööelu
4. Suuri linnu
5. Spordirajatisi
6. Sisesporti
7. Ostude tegemist (poodlemist)
8. Puhkekeskuste territooriume

4.2. Ökoturistide jagunemine geograafilise päritolu järgi

Uuringud (Cater 2006) väidavad, et ökoturismi kontseptsioon on põhiliselt Lääne-Euroopa ja Põhja-Ameerika turistide arusaamade järgi kujundatud. See tähendab, et neist piirkondadest pärineb ka enamik maailma ökoturiste. Hoolimata sellest on viimastel aastatel aktuaalseks teemaks olnud niinimetatud uued ökoturismi turud, mida on nimetatud ka mittetraditsioonilisteks. Uuemaid piirkondi on Ida-Aasia, kus iga-aastane kaitsealade külastatavus ulatub sadadesse miljonitesse. See piirkond on ka Eesti jaoks potentsiaalne tõusev turg.

Uuringud (Kerstetter *et al.* 2004; Tao *et al.* 2004) leidsid, et Taiwani ökoturistid erinevad märkimisväärselt Euroopa ja Põhja-Ameerika ökoturistidest. Weaver (2002) väidab, et on olemas selgelt eristuv Ida-Aasia ökoturisti tüüp, keda köidab taimestik ja geoloogia rohkem kui karismaatiline megafauna (sellest tulenevalt nimetatakse Aasiat “õite ja joa regiooniks”) ning kellel on tugevalt esteetiline ja filosoofiline suhe nende vaatamisväärsustega, mis sobitub hästi distsiplineeritud grupi dünaamikaga Aasias. Siiski ei ole nende mitte-lääne ökoturistide profiili põhjalikumalt käsitlevaid uuringuid veel tehtud, hoolimata nende selgesti kasvavast hulgast.

4.3. Ökoturistide jagunemine demograafiliste tunnuste alusel

Demograafia vaatenurgast on üheks vähe uuritud fenomeniks naiste domineerimise kasv ökoturismis (Wight 2001), eriti suurel määral biotsentrilistes ökoturismi klastrites, s.t spetsialistidest ökoturistide seas (Weaver ja Lawton 2002; Weiler ja Richins 1995). Wight (2001) spekulereib selle “feminiseerumise” võimalike põhjuste üle, kuid nagu ka Aasia ökoturismi mudeli puhul, ei ole empiirilisi uuringuid tehtud, hoolimata selle teema väga suurest tähendusest. Eriti vajalik on “ökofeministlik” lähenemine ökoturismi korraldamisel, millest kirjutasid esimesena Swain ja Swain (2004) ning mis tunnustab naiste olulist rolli nii teenuse pakkujatena kui ka külastajatena.

4.4. Trendijärgijatest ökoturistid

Kuna ökoturism on paljudes ringkondades kujunenud väga trendikaks tegevuseks, leidub üha rohkem ökoturiste, kes trendidega kaasa lähevad. Näiteks võis kas või meil Eestis majanduskasvu ajal täheldada mõnegi huvitava trendi järgijaid. Ühel hetkel olid teatud osal ühiskonnast olemas majanduslikud garantiid ja soetatud moodsa aja edukuse väljendajad, nagu auto ja maja, kuid ikkagi jäi finantse üle. Siis hakati mõtlema, mida veel võiks teha, ja nii mõnigi läks eneselegi teadvustamata trendidega kaasa. Nii võis mõni sõprade nõuanne või tuttava tegevus mängida rolli otsustes, mis võisid järgida eri äärmustesse kanduvaid trende. Mõnikord unustatakse oma eelnevad tõekspidamised ning uue tegevuse valikul saab määravaks pigem tegevuse populaarsus kui seos seniste hobide ja huvidega. Nii võis mõni pere kaaluda samal ajal näiteks oma Toyota asemele Hummeri soetamist, tavatoidu asemel mahetoidu tarbimist või Sharm el Sheikhi asemel Keenia rahvusparkide külastust.

Ökoturisti üheks äärmuseks ongi ajaga kaasas käiv noorepoolne rahakas turist, kes harrastab ökoturismi, sest “öko” on “in”. Teiseks äärmuseks ökoturistide seas on lapsest saadik intelligentide keskkonnas kasvanud, loodusest, kultuurist ja kohalike elanike elustiili suhtes huvitatud süvahuvidega keskkonnaturist. Nende äärmuste vahelt leiame palju turiste, kes ühtaegu kaitsevad ja tarbivad loodust.

Elutempo üha kiireneb, infot tuleb üha rohkem ja agressiivsemalt. Rohke teabe korral muutub suhtumine järjest pealiskaudsemaks, seetõttu võib ökoturismiteenuseid tarbima tulla ühtaegu nii süvahuvidega turiste kui ka lihtsalt kaasajooksikuid või ökotrendi järgijaid, kes teenuse sisust ja valdkonna retoorikast teavad vähe ning kellel puuduvad vajalikud eelteadmised.

4.5. Ökoturistide jaotus tegevuse järgi

Ökoturismis on klassikaliseks tegevuseks kujunenud loodusvaatlused. Levinumaid ja atraktiivsemaid loodusvaatlusi on safarid Aafrikas. Järjest enam räägitakse nn

karismaatilise megafauna vaatlustest, mille seas leidub klassikalise safari kõrval ka uuemaid trendikaid suundi. Näiteks Indias on populaarseks saanud tiigrivaatlused elevantidega. Kuna mõlemad loomad respektierivad teineteist ning hoiavad mõõdukat distantsi on elevanti seljast hea tiigreid vaadelda. Karismaatilise megafauna vaatlused on tulnud kandunud ka Eestimaale. Kuna ökoturiste köidavad järjest rohkem ka sellised liigid nagu näiteks põder, karu, hunt mis on nii Eestis kui lähiriikides veel tavalised loomad. Seetõttu korraldatakse parasvöötme megafauna vaatlusi üha sagedamini. Loodusvaatluste populaarsuse kasvu kohta võib tuua näite USAst, kus ajavahemikus 1980–1990 kasvas 22,9 miljonilt 27,5 miljonini nende inimeste arv, kes sõitsid või reisisid vaatlema ja fotografeerima metsikut loodust (Flather ja Cordell 1995).

Kõige paremini on loodusvaatlejatest välja kujunenud linnuvaatlejate võrgustik. Linnuvaatlejaid on ka kõige enam uuritud. Näiteks selgus uuringutest, et ajavahemikus 1992–1995 kasvas linnuvaatlejate arv 155,2 protsenti ning linnuvaatlused olid kõige kiiremini kasvavaks välitegevuseks USAs (Hammitt ja Cole 1998). Praeguseks on see tõusutrend näidanud peatumise ja kohati ka taandumise märke, kuid kahtlemata on see ikkagi kõrgem kui 1990ndatel. Kanadas tehtud uuring (Smith 2001) näitas, et 20 protsendil Kanada ökoturistidest on põhieesmärk vaadelda loodust ning 44 protsendil oli loodusvaatlus sekundaarseks eesmärgiks.

Traditsiooniliselt on linnuvaatlejad tuntud kui sügava loodushuviga ja oma vaatlusobjektile täielikult pühendunud turistid, ent ka see kliendigrupp on üha mitmekesisem ning keerulisem. Kui jälgida maailma suuremate linnuturismifirmade reisikuulutusi, siis tuleb tõdeda, et selliseid reise, mille puhul reklaamitakse ainult linnuvaatlust, jääb järjest vähemaks. Näiteks tõdeb USA linnuturistide seas tehtud uuring (Eubanks *et al.* 2004), et USA linnuvaatlejad jagunevad kaheksasse alagruppi motivatsiooni, käitumise ja kulutuste erinevuse alusel.

Kuna linnuvaatlus on kujunenud väga populaarseks ja trendikaks, võib siinkohal rääkida sellisestki fenomenist nagu linnuvaatlus kui sport või hasartmäng. Nimelt otsivad linnuvaatlusaladele tulnud paljud linnuvaatlejad just selliseid liike, kes on nende nimekirjast veel puudu. Eesti on atraktiivne just tänu olulistele ning haruldastele liikidele. Spordina võib seda võtta sellepärast, et linnuvaatlejad võistlevad omavahel liikide arvuga. Määratakse aeg, mille jooksul tuleb nähtud linnuliigid üles kirjutada. Kõige tuntumad ajamäärad on aasta või ka ühe ööpäeva jooksul nähtud linnuliigid. Samuti võib koguda vaadeldud liike mingi konkreetse riigi või maakonna piires. Seega on variante palju ja endale meelepärase saab iga linnuvaatleja ise valida. Eestis nimetatakse taolisi vaatlejaid linduriteks või bongariteks. Bongarluse nimetus ise pärineb Soomest, kus bongarlus on üsna ulatuslik rahvusliikumine.

Inglise keeles on olemas väljend “**twitching**” (hõlmab fanaatilist rühma isikuid, kellele linnud on kinnisideeks), mis tähendab samuti haruldaste liikide nii-öelda tagaajamist olenemata vahemaa pikkusest. Sellest on Inglismaal kujunemas omaette kultuur:

läbitakse suuri vahemaid, et ainult saada kirja uus liik (Bonser 2002: 1).

On selge, et looduses viibimisel ja lindude vaatlemisel on rahustav toime, kuid siiski võib täheldada, et tvisting ehk bongarlus on närvilisema iseloomuga ja võib saada selliseks kinnisideeks, et kujuneb lausa neuroosiks. Seda ei saa võtta kui traditsioonilist linnuvaatlust, mille puhul linde vaadeldakse oma lõbuks ja oma vabast tahtest. Kui võrrelda seda spordiga, siis annaks bongarlus juba välja profispordi mõõdu, mille juures panused on väga kõrged ja mängu võitmine on väga suure tähtsusega.

Kui linduri peamine eesmärk on leida uus või haruldane lind ise, siis tvisteri eesmärk on taga ajada teiste linnuvaatlejate linde. Kui lindurite tegevus on eraklik, siis tvisteril/bongaril mitte, nad ajavad linde hulgakesi taga (Bonser 2002: 2).

NÄIDE 2. Eesti peamistel linnualadel linnuturistide kohta tehtud uuring

Küsitlus korraldati 2002. aasta sügisrände (50 vastajat) ja 2003. aasta kevadrände perioodil (59 vastajat). Küsitleti täiskasvanud külastajaid pärast vaatlusala külastamist. Kuni viieliikmeliste gruppide puhul küsitleti ühte inimest, suuremate gruppide puhul iga viiendat grupiliiget, võrdselt mehi ja naisi. Ankeedid olid eesti, soome, inglise ja saksa keeles ning neid jagati kohtades, kus eeldatavalt suur osa linnuvaatlejatest peatub: infopunktid, kaitsealade ja vaatlusalade keskused ning majutuskohad. Kokku küsitleti 109 linnuvaatlejat, kellest 20 olid naised ja 89 mehed.

Palju on räägitud seda, et linnuturistid on haritud, kuid nii kõrge haridustase oli ootamatu: nimelt oli 24%-l vastanutest teaduskraad ja 54%-l bakalaureusekraad, keskkhariduse ja põhiharidusega oli vastavalt 16% ja 4% küsitlusele vastanutest.

Valdav osa vastanutest olid soomlased (61%), veel moodustasid valimi sakslased (11%), rootslased (10%), eestlased (6%), inglased (4%), ameeriklased (3%) ja jaapanlased (2%).

Suurem osa vastajatest reisis sugulaste ja pereliikmetega (44%), nendest enamik oli soomlasi, kes enamasti omal käel linde vaatlesid. Kaugemalt tulijad liikusid organiseeritud rühmana (22%), peale selle oli nii lastega peresid (15%) kui ka peresid, kuhu kuulusid vaid täiskasvanud (7%). Üksikuid oli 6% vastanutest.

Kulutustest selgus, et summad on väga erinevad; näiteks 10 sakslast kulutasid rohkem raha kui 42 soomlast.

Sakslased kulutasid 16 360 krooni inimese kohta,
soomlased 3056,
rootslased 5143,
inglased 21 233,
USA kodanikud 9100,
jaapanlased 26 400.

Kõige atraktiivsemaks linnuvaatluspiirkonnaks peeti Lääne-Eestit koos Matsaluga. Selgus, et Eestil on hea perspektiiv linnuvaatlusturismi arendamiseks, ning koguni väga kõrgel tasemel. Samuti võib väita, et Eesti linnuvaatlusalasid külastavad linnuvaatlejad on vaatlusaladega rahul. Enamik linnuvaatlejatest seob oma puhkuse muude huvialadega, olgu selleks siis looduslike vaatamisväärtustega tutvumine või siis ostude tegemine. Viimane käib just soomlaste kohta, kuna Soome ja Eesti paiknevad lähestikku ning hinnad on Eestis madalad. Uuringust selgus, et väga väike hulk linnuvaatlejaid külastab vaatlusalasid ainult linnuvaatluseks. Ankeetidele lisatud kommentaarid näitasid, et kindlasti kasvab Eesti populaarsus linnuvaatlejate seas edaspidi veelgi.

Kokkuvõtteks võib öelda, et müüt kõrge haridustasemega linnuvaatlejatest leidis kinnitust ning müüt linnuvaatlejast kui kõrge maksevalmidusega turistist nii kindlalt kinnitust ei leidnud, kuna paljud vastajad kaebasid majutuskohade kalli hinna ja reisi kulukuse üle.

Kasutatud allikad

Blamey, R., Braithwaite, V. (1997). A social values segmentation of the potential ecotourism market. *Journal of Sustainable Tourism*, 5. 29–45.

Burger, J., Gochfeld, M. (1998). *Effects of Ecotourists on Bird Behaviour at Loxahatchee National Wildlife Refuge*, Florida.

Cater, E. (2006). Ecotourism as a Western construct. *Journal of Ecotourism*, 5. 23–39.

Diamantis, D. (1999). The characteristics of UK's ecotourists. *Tourism Recreation Research*, 24. 99–102.

Diamantis, D., Ladkin, A. (1999). The links between sustainable tourism and ecotourism: A definitional and operational perspective. *Journal of Tourism Studies*, 10 (2). 35–46.

Eagles P., Cascagnette, J. (1995). Canadian ecotourists: Who are they?, *Tourism Recreation Research*, 20. 22–28.

Fennell, D. (2002). The Canadian ecotourist in Costa Rica: Ten years down the road, *International Journal of Sustainable Development*, 5. 282–295.

Fennell, D. (2003). *Ecotourism: An introduction* (2nd ed.), Routledge, London.

Hvenegaard G., Dearden, P. (1998). Ecotourism versus tourism in a Thai National Park, *Annals of Tourism Research*, 25. 700–720.

Kerstetter, D., Hou, J., Lin, C. (2004). Profiling Taiwanese ecotourists using a behavioral approach, *Tourism Management*, 25. 491–498.

Lascurain-Ceballos, H. (1998). *Birdwatching and ecotourism*.

Palacio, V., McCool, S. (1997). Identifying ecotourists in Belize through benefit segmentation: A preliminary analysis, *Journal of Sustainable Tourism*, 5. 234–243.

Smith, K. C. (2002). *Tourism Product Development: A Case Study of Wildlife Viewing in the Squamish Valley*.

Tao, C., Eagles, P., Smith, S. (2004). Profiling Taiwanese ecotourists using a self-definition approach, *Journal of Sustainable Tourism*, 12. 149–168.

Wearing S., Neil J. (1999). *Ecotourism: Impacts, potentials and possibilities*, Butterworth-Heinemann, Oxford.

Weaver D. (ed.) (2001). *The encyclopedia of ecotourism*, UK: CABI, Wallingford.

Weaver, D., Lawton L. (2002). Overnight ecotourist market segmentation in the Gold Coast hinterland of Australia, *Journal of Travel Research* 40. 270–280.

Weiler, B., Richins, H. (1995). Extreme, extravagant and elite: A profile of ecotourists on Earthwatch expeditions, *Tourism Recreation Research*, 20. 29–36.

Wight, P. (1996). North American ecotourists: Market profile and trip characteristics, *Journal of Travel Research*, 34. 2–10.

Wight P. (2001). Ecotourists: Not a homogeneous market segment. In: Weaver, D. (ed.) *Encyclopedia of ecotourism*. UK: CABI, Wallingford, 37–65.

5. Ökoturismi majanduslikud mõjud ja roll regionaalarengus. Mart Reimann

Turism on oluline regionaalarengu tööriist, mis võimaldab arendada majanduslikult mahajäänud piirkondade looduslikku ja kultuurilist potentsiaali. Turism toimib majandusregulaatorina: majanduslikult paremini arenenud piirkonnad toetavad vaesemaid piirkondi sellega, et jõukamate piirkondade inimesed viibivad maapiirkondades turistidena. Tulud jaotatakse loomulikult ümber ilma riiklike regulatsioonimeetmeteta.

Kui enamasti on regionaalpoliitika toimemehhanismiks riiklik maksude kogumine ja ümberjagamine, siis ökoturismi puhul jõuab raha rikkamatest vaesematesse piirkondadesse turisti kaudu ilma riigi sekkumiseta, vähendades majanduslikku ebavõrdsust. Eesti maapiirkondades on põhilisteks turistideks tallinlased. Üks põhjus on kindlasti see, et Tallinn on Eesti suurim asula. Niisama oluliseks põhjuseks on fakt, et Tallinnas on riigi suuremad sissetulekud ja võrreldes teiste Eestimaa piirkondadega leidub pealinna piirkonnas ka looduse ilu ning vaikust vähem kui mujal.

Eesti maapiirkondades võib leida palju lagunevaid ja trööstituna mõjuvaid põllumajandusliku suurtootmise hooneid.
Mart Reimanni foto.

Tööjõuvajadus sellistes traditsioonilistes maapiirkondade majandussektorites nagu põllumajandus ja metsandus väheneb nii Eestis kui ka mujal maailmas. Suurenev tööpuudus ja vähenevad sissetulekud on maapiirkondade probleemiks kogu maailmas. Põllumajandustootmise struktuur ja mahud on Eestis järsult muutunud, mistõttu on kasvanud tööpuudus, on suurenenud väljaränne ja vähenenud sissetulekud. **Maapiirkondades võib töökohtade arv kasvada peamiselt alternatiivsete tegevusalade arvel, millest turism on olulisemaid.**

Linna- ja maapiirkondade vahelisi majanduslikke erinevusi leiab enamikust maailma riikidest. Linnad on olulisteks majanduskeskusteks, kus on tunduvalt mitmekesisem tööturg, palju enam töökohti ja suuremad rahavood kui paljudes maapiirkondades. Samuti näeme erinevusi riikide arengutasemetes. Paljud majanduslikus kitsikuses vaevlevad arengumaad võivad aga olla uhked oma kauni looduse ja eksootilise kultuuripärandi üle.

Arenenud riigid ja piirkonnad on rikastunud loodusressursside arvelt, mille tulemuseks on loodusmaastike osakaalu vähenemine ja samal ajal kasvav linnastumine. See tähendab, et ühel piirkonnal on finantsressursid ning teisel piirkonnal atraktiivne loodus ja kultuur.

Paljudes piirkondades on ökoturismist saanud oluline majandusharu. Näiteks Lõuna-Aafrikas on loodusturismi rahavood sama suured kui põllumajanduses, metsanduses ja kalanduses kokku (Scholes, Biggs 2004). Eesti tingimustes ei saa me siiski kahjuks käsitada ökoturismi kui meie riigi maapiirkondade arengu põhilist alust. Selle peamiseks põhjuseks on siinne liialt lühike turismihooaeg ja aastaringsete turismiattraksioonide vähesus. **Madalhooaja tulusid saab küll tõsta innovaatiliste toodete loomisega ja uute sihtgruppide kaasamisega, kuid piirkonna majanduse jaoks primaarseid rahavoogusid suudab turism enamikus Eestimaa piirkondades anda vaid kolm-neli kuud.** Kõigest hoolimata on turism efektiivsemaid meetmeid maaelu traditsioonilise maakasutuse ja elulaadi säilimise toetuseks ja jätkumiseks.

Kui vaadata Eesti öko- ja maaturismi ettevõtete paiknemist, siis on nende kontsentratsioon majanduslikult mahajäänumates maapiirkondades märksa suurem kui jõukamates valdades ja maakondades, ning põllumajanduseks sobimatutes tingimustes on turismi areng kiirem kui traditsioonilistes põllumajanduspiirkondades. Ökoturism on võimalus arenguks äärealadel, kus puuduvad tihti muud alternatiivid majandustegevuse arendamiseks turgude kauguse ja kehva infrastruktuuri tõttu ning muudel sotsiaalmajanduslikel põhjustel.

Turismimajanduse iseloomulikuks omaduseks on see, et toodet ei ole vaja transportida tarbijani. Tarbija tuleb ise toote juurde ning tarbimine leiab aset seal, kus toodet pakutakse. Turismis on oluline just toote tarbimise elamuslikkus. Elamusi kujundavad looduslikud vaatamisväärsused ja kohalikud elanikud nii teenindajate kui ka miljöo tekitajatena. Seetõttu eeldab turismi arendamine nii kogukonna valmisolekut turistide vastuvõtuks kui ka pädevate teenindajate olemasolu. **Just tööjõumahukuse tõttu on turism sobiv alternatiiv traditsioonilisele maamajandusele.** Kui turismi mahud kasvavad, siis on see suureks ohuks kohalikule keskkonnale ja kogukonnale. Kõige

karmimateks näideteks on paljud kuurortlinnad, mille asemel veel paarkümmend aastat tagasi olid vaid paarikümne perega kalurikülad. Selleks, et majandusliku sissetuleku kõrval säiliks kohalik kultuuri- ja looduspärand, on äärmiselt oluline järgida ökoturismi nõudeid.

Erinevalt paljudest teistest majandusvaldkondadest ei eelda ökoturism majandustegevusega alustamiseks suuremahulisi investeeringuid tootmisvahenditesse ega toormesse. Tootmisvahendid on olemasolevad vaatamisväärsused, toode on kohalikul tasemel pakutav elamus tervikuna. Ökoturismi arendamine eeldab kindlasti motiveeritud ja kvalifitseeritud tööjõudu, mis võib tunduda esmapilgul väiksema väljakutsena, kuid võib saada mõnikord isegi suuremaks takistuseks kui finantsvahendite hankimine.

Ökoturism sõltub suuresti teistest majandustegevuse harudest, nagu põllumajandus, metsandus, kalandus, transport, kaubandus jne. Sellel on nii positiivseid kui ka negatiivseid külgi. Positiivne on see sõltuvus siis, kui teised majandusharud on hästi või rahuldavalt arenenud. Sellisel juhul on ökoturism teistele majandusharudele oluliseks toeks. Probleem tekib siis, kui turismi arendamiseks olulised infrastruktuur ja majandusharud on puudulikult arenenud või puuduvad üldse, mis teeb turismi arendamise keerulisemaks ja nõuab sageli lisakulutusi.

Seega ei ole ökoturism alati sobivaks piirkonna arengu tõukeks, sest turismi arengut võivad takistada eri tegurid: ettevõtjate huvipuudus turismi vastu, organiseeritud struktuuride nappus turismimajanduses, vähene kvalifikatsioon ja väljaõpe, teiste sektorite toetuse puudumine, turismiatraktsioonide vähesus, välismõjude kontrollimatus, sotsiaalsete konfliktide tekkimine, loodus- ja kultuuripärandi kahjustamine. Peamine on siiski kohaliku kogukonna valmisolek ja motiveeritus.

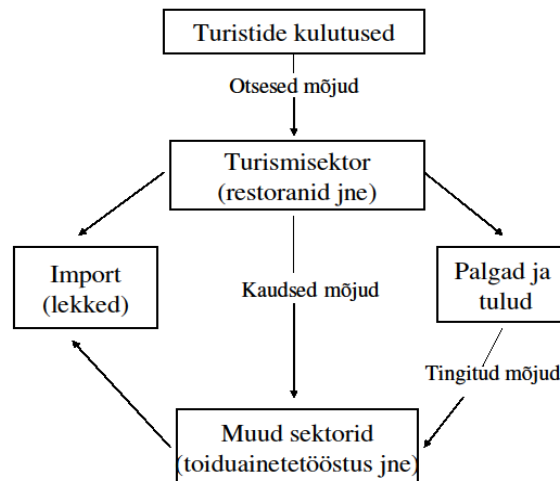
Kui on olemas tahe, siis saab koostiste ja abiprogrammide toel turismimajandust arendada ja sellega kohalikku majandust tunduvalt elavdada. Peale majanduselu edendamise on turism nii materiaalselt elukeskkonda kui ka vaimset keskkonda loov, kujundav ja väärtustav tegur. **Samuti on turism kohalikele kontakte loov ja informatsiooni toov võimalus. Turism võib olla piirkonnale atraktiivne suhtekorralduse ja mainekujunduse kanal, mis võib tuua märkimisväärsed investeeringuid ka sellistesse valdkondadesse, mis on turismiga väga vähe seotud.** Näiteks on teada juhtusid, kui välituristidele on mõned Eestimaa piirkonnad niivõrd sügavat muljet avaldanud, et nad on sinna kinnisvara soetanud, seejärel järgnevad nende tuttavad ja lõpuks võetakse nõuks mõnesse lähedalasuvasse ettevõttesse investeerida.

Majanduslikud mõjud ja lekked ökoturismis

Turismi mõju üldisele majandusarengule avaldub suurenenud nõudluses peale otseselt turismiga tegelevate ettevõtete toodete ka teiste majandusharude toodete ja teenuste järele, mõjutades nii paljusid majandussektoreid. Ökoturismiga kaasnev majanduslik kasu on heaks tõukejõuks eri huvigruppidele ning samas võimalus kaitsta ressursse, millest sõltuvad tulevased põlvkonnad. Joonisel 4 võib näha klassikaks kujunenud skeemi

turismi mõjudest kohalikule majandusele (Nourse 1968).

Ökoturismi majanduslik mõju piirkonna arengule sõltub sellest, kui palju raha turistid piirkonda toovad, ning eelkõige sellest, kui palju turistide rahast piirkonda jääb.

Joonis 4. Majanduslikud mõjud ja lekked ökoturismis (Lindberg 1991).

Turismi mõju kohalikule majandusele võib jagada kolmeks.

Otsene mõju avaldub otseselt külastajaid teenindavale sektorile, ettevõtjatele, kes saavad oma põhitulu turismist: majutus- ja toitlustusettevõtted, transpordiettevõtted, reisikorraldajad ja reisibürood, muuseumid ning põhiliselt turistidele suunatud müügiartiklite (näiteks suveniiride) müüjad.

Kaudne mõju avaldub peamistele turismisektorit teenindavatele ettevõtjatele ja ettevõtetele, kes saavad osa oma tulust turistide kulutuste kaudu: majutus- ja toitlustusettevõtete tarnijad (põllumajandus, toiduainetööstus), kauplused, turismitrükiste ja kaartide väljaandjad, bensiinijaamad, taksod, pangad, ürituste korraldajad. Kaudse mõju kaudu jõuab turismist saadav tulu paljudesse majandussektoritesse (kolmas tasand): ehitus ja kinnisvara, rõivatööstus, trükiteöstus, sidekanalid, koolitus, reklaam jms.

Tingitud mõju avaldub seeläbi, et kui kohalikel on turismisektori pakutavat tööd, siis on neil ka raha, mille kulutamisega nad omakorda toetavad kohalikku majandust.

Kohalikul majandusel ja kogukonnal on turistide kulutustest vähe kasu, kui kaupade ja teenuste impordi vormis raha piirkonnast välja liigub. Majanduslikke lekked on palju uuritud arengumaades. Riikide tasandil on leitud, et turistide kulutustest lekib riikidest raha mujale järgmiselt: Nepaal 70%, Tai 60%, Zimbabwe 53% ja Costa Rica 45%

(Brandon 1993; Brown *et al.* 1995; Lindberg 1991; Smith, Jenner 1992). Need suhtarvud peegeldavad lekkeid riikide lõikes. Riikide endi piires on tulemused veel kontrastsemad.

Sageli lekib üle 90% turistide kulutustest ökoturismi piirkondadest välja. Näiteks selgus, et Tortuguero rahvuspargis Costa Ricas jäi kohalikule kogukonnale vaid 6% turismi sissetulekutest. Tangoko rahvuspargis Indoneesias oli tulude jaotus järgmine: 47% reisikorraldajatele, 44% hotellidele ja vaid 7% kohalikele giididele, kusjuures ka sellest rahast pidid giidid loovutama 20% rahvuspargi administratsioonile.

Eestis sarnaseid uuringuid tehtud ei ole. Tekib kahtlus, kui sageli turistid ja ettevõtjad mõtlevad selle peale, kus üks või teine toode on valmistatud. Ka väiksema pisisasja peale mõtlemisega võib kohalikke tulusid märksa suurendada ning transpordi vähenemise arvelt ka ökoloogilist jalajälge kahandada.

Ettevõtjad peaksid mõtlema sellele, kuidas nad saaksid maksimaalselt kasutada kohalikke ehk siis vähemalt eestimaiseid ressursse. Kui turismitalus pakutakse söögiks riisi ja Mehhiko pada, siis tekib kahtlus, kas ikka järgitakse ökoturismi põhimõtteid. Ka näiteks transporti tellides ei mõelda sageli sellele, kus üks või teine veondusfirma asub, vaid pööratakse tähelepanu eelkõige madalamale hinnale. Samas võivad ka turistid jätta kohaliku kogukonna potentsiaalse tulu mujale, kui nad näiteks enamiku ostudest sooritavad enne puhkusele minekut linnade poekettidest. Seal on kindlasti suurem valik ja madalamad hinnad, kuid maapoodide miljöö ja kaubavalik on kordades omanäolisem ja iga ostuga külapoest annab turist oma panuse poe säilimisele, mis tuleb kasuks nii turismile kui ka kohalikule kogukonnale.

Muidugi tuleb silmas pidada majanduslikku tõsiasja, et mida väiksem piirkond, seda rohkem tuleb importida, kuna kõike on võimatu kohapeal toota. Mäletab ju nii mõnigi meist isoleeritud majandust, kus lekked peaaegu puudusid – Nõukogude Liit, mis oli piisavalt suur, et kõik eluks vajalik ise toota. Väiksemate majanduste puhul on lekked paratamatud, kuid teadlike valikutega saab igaüks neid vähendada.

Majanduslike lekete vältimise kõrval saab kohalikke tulusid suurendada ka sel teel, et suurendatakse kohalike elanike osalust ökoturismis. Mida rohkem on kohalike elanike hulgas omanikke ja ettevõtlusega seotud isikuid, seda stabiilsem on majandus ning väiksem kõrvalejätuse tunne. Kohaliku kogukonna osalemine planeerimises ja turismitegevuse korralduses on aga sageli ökoturismi vaatekohalt olnud üsna puudulik. Kui üldse on kohalik kogukond liitunud turismiga, siis kas odava tööjõuna või värvika huviobjektina turismisektori reisikirjeldustes. Need kogukonnad saavad sageli marginaalset majanduslikku kasu ning neil on väike või olematu roll turismi planeerimisel või nende tegevuste juhendamisel, kus nad ise tegelikult on osalised.

Loomulikult on sageli lihtsam tuua tööjõudu väljast kui motiveerida kohalikke turismiga tegelema. Sellest hoolimata mõjuvad ökoturismitoodetes kohalikud giidid ja muu personal ehedamana ja huvitavamana kui väljastpoolt piirkonda sisse toodud hästi koolitatud personal. Sageli mõjuvad kohalikud elanikud turismiteenindajatena positiivsemalt isegi siis, kui nad ei ole korrektsed kõikides hea klienditeeninduse tavades. Väikestes maakohtades tunnevad kliendid end sageli pigem kui külalised, mitte kuningad

nagu teenindussektoris enamasti. Külalise ja peremehe suhe on sageli teistsugune kui kuninga ja teenri suhe.

NÄIDE 3. Seto Käsitüü Kogo

Kaja Tullus

Setomaa on enamikule eestimaalastest tuntud paigana, kus põlised kombes ja oskused on hästi säilinud. Käsitööoskused ja muu traditsiooniline kultuur on ka selle piirkonna olulisi turismiattraktsioone. Käsitööoskuste arendamisele, sealhulgas selle tihedamale sidumisele turismi ja muu ettevõtlusega andis hoogu juurde aastatel 2006–2007 ellu viidud projekt “Kohalikul kultuuripärandil põhineva ettevõtluse arendamine ja propageerimine Setomaal” (*“Business Meets Culture in Setomaa”*), mida toetas INTERREG.

Projekti käigus kaardistati Setomaa käsitööoskuste säilimise hetkeseis; korraldati ettevõtlus- ja käsitöökoolitusi (tekstiili-, pottsepa-, hõbesepise- ja puidutöökoolitused) ning õppereis Venemaale Pihkva oblastisse. Koolitustel osales kokku 49 inimest, projekti eri etappides osales Eesti poolel kokku paarsada inimest. Projekti lisaväärtusena asutasid projektis osalenud inimesed MTÜ Seto Käsitüü Kogo. Sellesse kuulub praegu 38 käsitöömeistrit, osaühingut ja mittetulundusühingut, kellest suurim – MTÜ Värska Käsitööselts Kirävüü – koondab omakorda mitukümmend meistrit.

Alates 2006. aastast on Setomaal käsitööettevõtluses juurde tekkinud hinnanguliselt ligi 15–20 töökohta. Käsitööettevõtjana on tööd või lisatööd leidnud nii muudes valdkondades tegutsenud kui seni käsitööd vaid hobina teinud kohalikud inimesed. Tänu käsitööettevõtlusele on Setomaale püsivalt elama kolinud nniinimetatud suvesetosid mujalt Eestist.

Kohalike meistrite valmistatud käsitööd müüakse nii kohalikele elanikele kui ka Setomaad külastavatele turistidele, samuti käsitöömessidel ja laatadel. Käsitööesemete tegemise/valmimise protsess on mõnegi turismipakme tähtis osa, luues olulise lisaväärtuse Setomaa turismitootele. Seto Käsitüü Kogo on heaks näiteks, kuidas turism toetab traditsioonidel põhinevate uute töökohtade loomist, mis toob piirkonda juurde püsielanikke, suurendab kohalike elanike sissetulekut ning ühtlasi aitab säilitada traditsioonilisi väärtusi.

Lisateave: www.kogo.ee.

Kokkuvõte

- Turism on oluline regionaalarengu tööriist, toimides majandusregulaatorina: majanduslikult paremini arenenud piirkonnad toetavad vaesemaid piirkondi sellega, et jõukamate piirkondade inimesed viibivad maapiirkondades turistidena.
- Kui enamasti on regionaalpoliitika toimetehhanismiks riiklik maksude kogumine ja ümberjagamine, siis ökoturismi puhul jõuab raha rikkamatest vaesematesse piirkondadesse turisti kaudu ilma riigi sekkumiseta, vähendades majanduslikku ebavõrdsust.
- Tööjõuvajadus sellistes traditsioonilistes maapiirkondade majandussektorites nagu põllumajandus ja metsandus väheneb, mistõttu saab töökohtade hulk kasvada peamiselt alternatiivsete tegevusalade arvelt, millest olulisemaid on turism (eelkõige tööjõu mahukuse tõttu).
- Arenenud piirkonnad on rikastunud loodusressursside arvelt, mille tulemuseks on loodusmaastike osakaalu vähenemine ja suurenev linnastumine. See tähendab, et ühel piirkonnal on finantsressursid ja teisel piirkonnal atraktiivne loodus ja kultuur.
- Erinevalt paljudest teistest majandusvaldkondadest ei eelda ökoturism alustamiseks suuremahulisi investeeringuid tootmisvahenditesse ega toormesse. Ökoturism eeldab kindlasti motiveeritud ja kvalifitseeritud tööjõudu, mis võib saada mõnikord isegi suuremaks takistuseks kui finantsvahendite hankimine.
- Ökoturism ei ole alati piirkonna arengule sobivaks tõukeks, sest turismi arengut võivad takistada eri tegurid: ettevõtjate huvipuudus, vähene kvalifikatsioon ja väljaõpe, puudulik infrastruktuur, teiste sektorite toetuse puudumine, turismiattraksioonide vähesus, sotsiaalsete konfliktide tekkimine, loodus- ja kultuuripärandi kahjustamine. Peamine on siiski kohaliku kogukonna valmisolek ja motiveeritus.
- Turism on kohalikele kontakte loov ja informatsiooni toov võimalus. Turism võib olla piirkonnale atraktiivne suhtekorralduse ja mainekujunduse kanal, mis võib tuua märkimisväärsed investeeringud ka sellistesse valdkondadesse, mis on turismiga väga vähe seotud.
- Ökoturismi majanduslik mõju piirkonna arengule sõltub sellest, kui palju raha turistid piirkonda toovad, ning eelkõige sellest, kui palju turistide rahast piirkonda jääb. Lekked võivad ulatuda 90 protsendini.
- Ettevõtjad peaksid mõtlema selle peale, kuidas nad saaksid maksimaalselt kasutada kohalikke ehk siis vähemalt eestimaiseid ressursse. Ka väiksema pisiasja peale mõtlemisega võib kohalikke tulusid märksa suurendada ning transpordi vähenemise arvelt ka ökoloogilist jalajälge kahandada.
- Majanduslike lekete vältimise kõrval saab kohalikke tulusid suurendada ka sel teel, et suurendatakse kohalike elanike osalust ökoturismis.
- Sageli on lihtsam tuua tööjõudu väljast kui motiveerida kohalikke turismiga tegelema. Sellest hoolimata mõjuvad ökoturismitoodetes kohalikud giidid ja muu personal ehedamana ja huvitavamana kui väljastpoolt piirkonda sisse toodud hästi koolitatud personal.

Kasutatud allikad

Drumm, A. (1998). New Approaches to Community-based Ecotourism Management. In: Lindberg, K., Wood, M. E., Engeldrum, D. *Ecotourism. A guide for planners and managers*, 2. 197–255.

Kiss, A. (2004). Is community-based ecotourism a good use of biodiversity conservation funds? *Trends in Ecology and Evolution*, 19. 5.

Lindeberg, K. (1998). Economic aspects of ecotourism. In: Lindberg, K., Wood, M. E., Engeldrum, D. *Ecotourism. A guide for planners and managers*, 2. 87–119.

Nourse, H. (1968). *Regional economics: a study in the economic structure, stability and growth of regions*. New York: McGraw-Hill.

Scholes, R. J., Biggs, R. (2004). *Ecosystem services in southern Africa: a regional perspective*. Pretoria: Council of Scientific and Industrial Research.

6. Ökoturism kohaliku kultuuripärandi säilitajana ning kohalike elanike heaolu tõstjana. Aivar Ruukel

Turism on reisimine erilistesse kohtadesse. Mis aga teeb koha eriliseks? Looduslike väärtuste ja vaatamisväärsuste kõrval on selleks kohalikud inimesed ja nende elulaad – kultuur. Eri kultuurinähtused, nagu paikkonna omapära, kohalikud tavad, traditsioonilised sündmused ja pidustused, aga ka inimesest mõjustatud kultuurmaastik ning pärandkooslused on peamisteks põhjusteks, motiivideks, miks külastamiseks valitakse mingi konkreetne koht.

Enamik ökoturistidest hindab väga kõrgelt kohtumisi inimestega, kes elavad reisipiirkonnas. Olgu tegu siis kas spontaansete kohtumistega või ette planeeritud tegevustega, on meeldejäävamaid reisielamusi just suhtlus sihtkoha kogukonna liikmetega, nende kodude külastamine, nende igapäevategemistest osasaamine.

Kultuuri mõistest saavad inimesed aru mitmeti. “Kultuur on kõigepealt kodu, on see vaba inimese olemise, tegutsemise ja käitumise viis, mis tal oma kodus on,” kirjutab Hando Runnel. Veelgi laiemalt mõistes on kultuur kogu inimlikku tegemist ja olemist suunav ning kõike inimlikku väljendav olemise viis. **Kultuur inimeste elamisviisi tähenduses on ajas muutuv, pidevalt uuenev, iseennast taastootev ja paratamatult ka teistest kultuuridest mõjutatud nähtus.**

Pärandi olemuseks on pärinemine minevikust. Siiski ei mõisteta kogu eilsest tänasesse päeva kandunut ühtviisi, vaid pärandi puhul on olulised ühiskonna või kogukonna väärtushinnangud. Kultuuripärand on ühiskondlikus, materiaalses ja mittemateriaalses tegevuses jätkuvalt kujundatav väärtussüsteem. **Pärand kui väärtus pole tunnetatav objektiivselt, vaid ainult seda väärtustavasse kogukonda kuulumise, sellega samastumise kaudu.**

Ökoturismi ideoloogiast lähtudes on kultuuri suhtumisel kaks tähtsat telge:

- “oma” ja “võõras” – ökoturism väärtustab omakultuuri;
- “autentne” ja “väljamõeldud” – ökoturismi tootearenduses peaks lähtuma eelkõige paiga kultuuriloost, mitte looma kunstlikke atraktsioone.

Eesti turismindus pakub rikkalikult näiteid tunnustatud turismitraktatsioonide kohta, millel ei ole seost paiga ajalooga (Kilplaste maa, Nõiariik, Pokumaa). **Iseenesest pole väljamõeldud lugude põhjal loodud teemaparkides muidugi midagi halba, aga ökoturismi arenduses peituvad võimalused eheda omakultuuri väärtustamiseks ja selle säilimisele kaasa aitamiseks.** Kui külastajad tunnevad huvi kohalike kommete vastu ja väärtustavad neid, siis tõstab see ka kommete väärtust kultuurikandjate endi seas. Siinkohal vääraks järgimist kaks tähtsat põhimõtet:

- arendatavad turismitooted peavad rajanema kogukonna traditsioonilistel kogemustel, teadmistel, väärtustel ja oskustel;
- kogukonnal peab olema õigus otsustada, milliseid oma kultuuritraditsioonide aspekte nad tahavad külastajatega jagada.

Haabja valmistamine turismitootena säilitab kultuuripärandit ning on elamusrohke nii valmistajatele kui ka pealtvaatajatele.

Aivar Ruukeli foto.

Turismil võib kultuuripärandile olla potentsiaalselt nii positiivne kui ka negatiivne mõju.

- Turismi probleemiks võib olla turistide arvukus; igal paigal on oma sotsiaal-kultuurilised taluvuspiirid.
- Turism kui rahvusvaheline nähtus võib võõrkultuure kaasa tuues mõjuda kahjulikult piirkonna omakultuurile.

Turismi potentsiaalne positiivne mõju seisneb järgmises.

- Turism võib anda paljudele kultuurinähtustele uue, lisaväärtuse.
- Turism väärtustab “kenasid maastikke” ja aitab majandada kultuurimaastikke, toetades traditsioonilist maakasutust.
- Vana taluarhitektuur saab turismitaludes uue kasutuse.
- Kohalikud käsitöötraditsioonid ja -oskused saavad väljundi suveniiride valmistamises.
- Kohalik toidutraditsioon on turismielamuse osaks.

**Soovitused ökoturismiettevõtjale kultuuripärandit väärtustavaks
turismiarenduseks.**

- Huvitu eestimaise eluga seotud olnud ja olevatest etnilistest, sotsiaalsetest, paikkondlikest ja ajastulistest kultuuripäranditest, õpi neid tundma ja neist aru saada.
- Määratle enda ja oma ettevõtte jaoks “oma” ning “võõras”. Olles enda jaoks piiritlenud omakultuuri ja teadvustanud selle põhimõtted, saab tegutseda sihipärasemalt ja tulemuslikumalt.
- Selekteeri ja kodusta globaalkultuuri: filtreeri ning vali näo ja juurteta massikultuuri tulvast endale kasulik ja vajaminev.
- Õpi tundma maarahva kultuuri. Maarahva kultuuri tundev inimene ei saa käsitada looduskaitset pärimuskultuuri kaitsest lahus.
- Ole isiklik ja hingestav, mitte mehaaniline ega konveierlik. Ole pigem heas mõttes käeline/käsitöölik kui keskpäraselt “kunstiline” ja steriilne.
- Ole avatud, võimalda võimalikult paljude osalust protsessis, s.t omakultuuri protsess pigem haarab kõrvaltvaataja kaasa kui surub ta kõrvale.
- Rakenda pärimust loovalt, õpi tundma kohalikku aegruumilist minevikupärandit ja mõtesta seda nüüdisajas, elusta legend(id), elusta paikkonnas elanud isikud (isiksused).
- Kasuta kihelkondlikku kultuurivara. Kultuurivara on meil kogutud kihelkondade kaupa.
- Kasuta maarahva aastaringi ja maavalla kalendrit. Kalender raamistab rahvuslike ja perekondlike pühade rütmi (subjektiivne “aeg võetakse maha”). Maavalla kalender on kujunenud aastatuhandetega.
- Kasuta rahvusliku põllumajanduse, loomakasvatuse, aianduse, metsanduse võimalusi. Siin maal on põldu haritud mitu tuhat aastat ja meie põlistõud võivad olla ligi viis tuhat aastat vanad.
- Ühenda taluarhitektuur ning ökotehnoloogia. Hooned kujundavad elukeskkonda ja mõtlemist. Eesti kodude taluarhitektuur on väga vana ja auväärne. Vana ning uue ehituskultuuri side sünnib taluarhitektuuri ja säästliku tehnoloogia ühenduses.
- Taasta arhailise suitsusauna kasutamine tervisekuuri osana.
- Tutvusta paikkonna traditsioone: vanad tööviisid, peod, talgud, kohalike toitumise pakkumine.
- Kaasa külaturismitoote pakkujad. Külaturism on turismitoode, mis tutvustab külaelu Eestimaa külades: elukeskkonda, külakogukonna ühiseid tegemisi, külakultuuri ja huviväärsusi, kohalikul ressursil rajanevaid väikeettevõtja tooteid ja teenuseid.

6.1. Kultuuri seos kohaliku sotsiaalmajandusliku olustikuga

Enamik ökoturismiettevõtteid on väikesed pereärid. Selliste ettevõtete puhul on peaaegu alati kõige olulisem panus see, et inimesed loovad iseendile töökohad. See ongi peamine, millega nad ka kogukonda toetavad. Parim toetus kohalikule majandusele on seetõttu oma ökoturismiettevõtte parendamine, pakkumise täiustus, käibe ja kasumi suurendamine.

Hästitoimivates sihtkohtades on alati iseloomulik tihe koostöö ja paljude kogukonnaliikmete kaasatus turismikooslusse mitmesuguste teenuste ja toodete kaudu. **Kohalike toodete-teenuste ostu väärtustavad ka ökoturistid, nad eelistavad kohalikus omanduses olevaid majutusasutusi ja transporditeenuseid, nad ootavad ja soovivad kohalikke toiduelamusi.** Kohalik iseküpsetatud leib, värske ürditee, kohalikust metsloomast valmistatud praad ja võimalus osta suveniir kohalikult küla käsitööliselt on lisaväärtused, mida ökoturistid aktiivselt otsivad ja mille eest nad on ka valmis vääriliselt maksma. Ökoreiside koostajatele ega korraldajatele ei tähenda kohalik sisseostupoliitika seega mitte suuremaid kulutusi, vaid vastupidi, võimalust pakkuda sihtrühma poolt oodatut.

Paljud turismiettevõttes kasutatavad toiduained, nagu riis, makaronid jms on pärit samadelt tootjatelt, olenemata sellest, kas need on ostetud kohalikust külakauplusest või linnast supermarketist. Põhiline erinevus seisneb selles, et supermarketist saab odavamalt. Samas ei jää see osa toitlustusele kuluvast rahast kohapeale. **Teadlik ökoturismiettevõtja toetab kohalikku kaubandust, mis omakorda annab turismiettevõttele suurema toetuse kohalikult kogukonnalt.**

Ehkki ökoturism ei seonu eelkõige suveniiride ostmisega, tuleb seda lisaväärtuse loomiseks teadlikult arendada. **Lihtne viis on külastajatele kohalikke suveniire soovitada, näiteks anda vastavat nõu ka oma kodulehel. Veelgi parem moodus on planeerida oma turismitootesse suveniiride ostmise paus.** Eriti hea on seda teha natuke eksklusiivsemal viisil, näiteks külastada töökoda, kohtuda käsitöölise endiga jms. Mõelda tasub ka sellele, et väärtuslik suveniir on osa turundusest ja annab külastajatele võimaluse rääkida oma reisist sõpradele ja tuttavatele.

Paljud turistid hindavad kõrgelt kohtumisi kohalike elanikega. **Ökoturismiettevõtetes on normiks kohalike giidide kasutamine, kuid teadlikult võiks kaasata veel teisigi kohalikke.** Näiteks inimesed, kes räägiksid lugusid ajaloost, mängiksid kohaliku pilliloo või loeksid mõne kohaliku värsi või lihtsalt iseenda eluloo kaudu kõneleksid küla lugu. See annab turismitootele lisavärvi, võimaldab ehedaid kohtumisi, milliseid tavaturistidel tuleb harva ette.

Kohalik turiste teenindav tööjõud, näiteks kokad ja giidid, on olulisemaid tugesid kohalikule majandusele. Tihti aga ei ole võimalik leida kvalifitseeritud tööjõudu kohapeal. Seevastu peaks turismiettevõtjal olema mõtteid, kuidas perspektiivis saaks suurendada kohaliku tööjõu osatähtsust. Mõelge näiteks viie või kümne aasta perspektiivis ja arutlege, millised noored või lapsed võiksid tulevikus olla ettevõtte töötajad. Motiveerige oma lapsi ja tehke koostööd loodusega tegelevate noorteorganisatsioonidega ning pakkuge aktiivselt noortele sobivaid praktikavõimalusi.

Kokkuvõte

- Kohtumised kohalike inimestega, paiga omapära, kohalikud tavad, traditsioonilised sündmused on ökoturistidele oluliseks reisimotiiviks ja -elamuseks.
- Kultuur inimeste elamisviisi tähenduses on ajas muutuv, pidevalt uuenev, iseenast taastotev ja paratamatult ka teistest kultuuridest mõjutatud nähtus.
- Turismil on kultuurile potentsiaalselt nii negatiivne kui ka positiivne mõju.
- Ökoturism väärtustab omakultuuri ja lähtub eelkõige paiga kultuuriloost, mitte ei loo kunstlikke turismiattraksioone.
- Kui külastajad tunnevad huvi kohalike kommete vastu ja väärtustavad neid, siis tõstab see kommete väärtust ka kultuurikandjate endi seas.
- Kohalik toidutraditsioon on turismielamuse osa.
- Olulisim sotsiaalmajanduslik panus on turismiettevõtjate puhul see, et need inimesed loovad iseendile töökohad.
- Ökoturismiettevõtetes on normiks kohalike giidide kasutamine, kohaliku toidu tarvitamine ja mitmesuguste kohalike teenuste ning allhangete sisseost.
- Kohalike elanike kaasamine reisiprogrammidesse võimaldab ehedaid kohtumisi, mida tavaturistidel tuleb harva ette.
- Kohaliku tööjõu osatähtsuse järkjärguline suurendamine on ökoturismiettevõtetele omane.

7. Keskkonnamõju vähendamine ja ökoloogilised tehnoloogiad. Peep Tobreluts

Ökoturismis on olulisel kohal vastutustundlik mõtteviis ja käitumine. Ökoturistlikuks tegevuseks on vaja kahte poolt: **ökoturismitoode** (toote pakkujat) ja **ökoturisti** (inimest, kes ökoturistina käituks/tarbiks). Ökoturismi tootes on palju olulisi komponente ning nende komponentide keskkonnamõju peab olema minimaalne. Samas peab toote tarbija ehk ökoturist olema aldis mõistma ja aktsepteerima keskkonnahoidlikke lahendusi.

7.1. Keskkonnajuhtimine

Ökoturismi toote pakkuja saab keskkonnamõju minimeerida. Selleks kasutatakse hulka keskkonnajuhtimise viise. **Keskkonnajuhtimine** (inglise keeles *environmental management*) kui termin on eesti keeles kasutusel ettevõtte/organisatsiooni tasandil keskkonnaga seotud tegevuste kavandamise, elluviimise, kontrollimise, tõhustamise, täiustamise, sealhulgas suhtluse koondterminina.¹² See termin tekitab paljudes küsimuse, mida me keskkonnas nii väga juhime ja kas inimene üldse suudab ümbritsevat keskkonda juhtida? Looduse hiiglaslikke protsesse suudame me mõjutada vähe, kuid ettevõtte/organisatsiooni tasemel saab juhtida protsesse ja tegevusi moel, mis avaldavad keskkonnale minimaalset mõju.

On tähele pandud, et väikese ja keskmise suurusega ettevõtetel on raskusi selliste süsteemide rakendamiseks nagu ISO 9001, ISO 14001 ja EMAS. Neid süsteeme peetakse liiga bürokraatlikeks ja aeganõudvateks. Probleemiks ei ole mitte nende juhtimissüsteemide nõuetest arusaamine, vaid suutlikkus panustada nende rakendamiseks ja käigushoidmiseks vajalikke füüsilisi ja rahalisi vahendeid. Niisuguste süsteemide käigushoidmine ja kontrollimine on aeganõudev ning tihti vastuolus väikeste äriühingute töökorraldusega.

Alternatiivina kõrgelt (ja kallilt/keeruliselt) administreeritud keskkonnajuhtimise süsteemile võib kasutada lihtsustatud ja/või vabatahtlikke lahendusi, olgu nendeks siis EHE-märgise mõõdupuudele vastavuse kirjeldamine või Põlvamaa Rohelisema Märgi kriteeriumite järgimine. Oluline on, et ökoturismi ettevõtte avab oma keskkonnategevuse kõigile huvilistele. Selle kaudu näevad ökoturistid (ja muud asjalised), kui palju on toote pakkuja panustanud keskkonnamõju vähendamisse või kui keskkonnahoidlik on ettevõtte juba oma loomisest peale.

7.2. Ökoloogilised tehnoloogiad

Paratamatult liigub turist sihtkohta mingi transpordiga, ööbib kusagil ja sööb midagi – ta puutub kokku kõikvõimalike tehniliste asjadega. Tavaturismis valitakse majanduslikult kõige soodsam rakendus/lahendus hoolimata asjaolust, et see ei pruugi olla

¹² www.eco-net.ee.

keskkonnahoidlik. Tavaturismis on esikohal hetkeline majanduslik efektiivsus. Ideaalses ökoturismis lähtub kõik tootega kaasnev ökoloogiliste tehnoloogiate printsiibist. Mis aga on **ökoloogiline tehnoloogia**? Sellele on mitu vastet.

1. Ökoloogiline tehnoloogia on **ökosüsteemina toimivate protsesside kasutamine** nii, et sobilikku huvipakkuvat ökosüsteemi omadust võimendatakse mõõdukalt (näiteks mahepõllumajandus, tehismärgalad reovee puhastamiseks).

2. Ökoloogiline on tehnoloogia, mille **negatiivne mõju** (otsene ja kaudne) ökosüsteemi protsessidele (sh kliimale, liigirikkusele jne) on **minimaalne** ning millel pigem võib olla **ökosüsteemile positiivne mõju**. (näited: ökoloogiliste materjalide kasutamine ehituses, ehitiste paigutamine mittehäirivalt ökosüsteemi ja hoonete sulandumine keskkonda – taimestades muu hulgas näiteks katuseid, jne).

Ökoloogiline tehnoloogia ei kahjusta valdava osa inimeste elukorraldust ning hakkamasaamist, pigem soodustab seda. Valdavast osast räägime sellepärast, et näiteks üleminek taastuvenergiale kahtlemata vähendab naftamüüjate sissetulekut, aga eelkõige juhul, kui nad ei ole valmis muutuma.

Kokkuvõtvalt on ökoloogilised tehnoloogiad tehnilised lahendused ja nendega kaasnev/seotud käitumisviis, millega saavutatakse olukord, kus keskkonnatasakaal jääb muutumatuks või paraneb.

7.3. Tehniliste lahenduste mõju ja võimalused ökoturismis

Siin peatükis käsitletavat teemat lähtuvad Eesti ökoturismi kvaliteedimärgise EHE ettevõtte vormist, peatükk 3 “Tegevuse keskkonnasõbralikkuse tagamine”, kus on järgmised alateemad: **transport, majutus, toitlustamine, jäätmemajandus, majapidamisvahendid ja -varustus**. Iga konkreetse teema kohta võiks selgitusi jagada omakorda vastava ala spetsialist (logistik, hotellipidaja, kokk, jäätmeekspert jne).

Transport

Transporti tuleb vaagida kahes osas:

- a) transport, millega jõutakse ettevõttesse kohale,
- b) transport kui turismiteenuse (toote) osa.

Rongiliiklus on Eestis potentsiaalne viis keskkonnahoidlikuks liikumiseks. Paraku on reisirongide sõiduplaanid kesised ja kohati määramatus seisus. Näiteks kestis pikka aega Tartu-Valga trassil remont, mille lõppemise järel on toimunud üsna pöördumatud muutused ühistranspordis. Bussiliiklus asendas rongi (trassi remondi ajal) ja tagasiharjumine võtab aega.

Rongi eeliseks on madalaim keskkonnakoormus võrreldes mist ahes muu veondusliigiga (v.a kondimootor). Pealegi saab rongis jalgratast (kui ühekordset pagasit) hõlpsalt kaasa

vedada. Jalgratta eest ei tule tasuda pagasitasu.

Kodulehed:

www.elektriraudtee.ee (Põhja-Eesti elektriraudteega kaetud rongiliiklus)

www.edel.ee (kogu riigis toimiv mootorveduritega rongiliiklus)

www.gorail.ee (rahvusvaheline rongiliin Tallinn-Moskva Narva kaudu, peatused Tapa, Rakvere, Jõhvi, Narva)

Eestis on (suvel) hea reisida **jalgrattaga**. Suureks hämmastuseks ei kajasta aastal 2010 mitte ükski veebirakendus kogu riiki katvat rattateede võrku. Teatavasti on Eestis kümnekond suurt ja pikka (pea)rada ning hulgaliselt kas peatrassidega haakuvaid radu (silmused) või hoopis omaette olevaid trasse. Näiteks saab matkata endistel kitsarööpmelise raudtee tammidel.¹³ Peale kitsarööpmelise raudtee tammide on turismi kasutusse võetud Riisipere-Haapsalu endine raudteetamm (sobiv rattasõiduks, kuid ümbruse poolest ääretult igav) ning Pärnu-Mõisküla tee (jalgrattateeks on vaja palju kohendamist).

Jalgrattaga matkajat abistavad paberkaardid. Neid saab osta hästivarustatud raamatupoodidest ja turismiinfo keskustest. Rattakaardi leiab ka Citybike'i müügikuulutuste kodulehelt.¹⁴

Aastatel 2010–2015 rajatakse Eestis hulk uusi jalgrattaradu. Seni end õigustanud suurematele radadele lisatakse nii-öelda alamradu, mis viivad põhiteelt kõrvale põnevate vaatamisväärsuste ja/või rattasõbralike majutusasutuste juurde.

Selleks, et oma kliente enda juurde kohale kutsuda, tasub kasutada ka **bussitransporti**. Suurema hulga klientide kohale toomisel tuleb eelistada kas kohalikku ettevõtjat või kaugemate firmade puhul valida keskkonnahoidlikum pakkuja. Kohalike partnerite valikul tasub samuti jälgida keskkonnahoidlikkust, kuid sellega ei maksa üle pingutada. Kui teie partneril ei ole veel moodsaid busse, siis ehk just teie mõõdukas surve koos bussiettevõtjat motiveeriva käibega aitab kaasa uute busside soetamisele. Jäik ignoreerimine ja erisoovid suretavad kohaliku teenusepakkuja. Olgem kannatlikud ja aidakem partneril soovidega koos kasvada!

Bussiga üksi või väikese seltskonnaga reisijatele saab sõiduplaani koostada veebiportaalides Peatus.ee ja Bussireisid.ee. Teisalt ei tasu ilma transpordifirmaga kokku leppimata liinibussiga suuri gruppe sõidutada, sest sageli on bussid arvestatud igapäevase reisijateveoga. Suurem hulk matkajaid suurte kottide või lausa jalgratastega on kindlasti tülikas igapäevastele sõitjatele, kuid ökoturism ei tohi tuua kaasa kannatusi kohalikele.

Majutus

Juhul kui ökoturismi ettevõtja ise ei paku majutust, siis allhanke korras on soovitatav kasutada keskkonnahoidlike hotellide teenuseid. Näiteks Scandic Hotelsil on järgmised

¹³ <http://www.hansaco.ee/raudtee>. Tegemist on kitsarööpmelise raudtee kohta kogutud teabega.

¹⁴ <http://www.citybike.ee/?page=1004&selected=229>.

tunnustused või võetud kohustused: “Swan ecolabelled hotels”, “KRAV certified breakfasts” jms.

Euroopa Liidu ühiseks keskkonnamärgiseks on Euroopa ökomärgis Roheline Lilleke. Muu hulgas laieneb see turismile, täpsemalt majutusele ning puhkeküla või -laagri teenustele. Lähemalt saab selle kohta lugeda kodulehelt Keskkonnainfo.ee.

Paljud kohalikud hotellid on juhindunud Rohelise Võtme kriteeriumitest.¹⁵

Muidugi mõista ei saa elamusliku öömaja pakkuja (olgu see siis ettevõtja ise või naaber) taotleda uhkeid ja kalleid märgiseid, sest enamasti ei saa elamusmajutust liigitada. Samuti kaasnevad tuntumate keskkonnamärgistega võrdlemisi suured püsikulud ning bürokraatia. Siiski ei maksa meelt heita. Kui ikkagi on võimalus pakkuda eheda elamusi, nagu näiteks heinalakk, püstkoda või muldonn, siis see ju ongi ökoturism. Peamine, et majutus oleks puhas ja turvaline ning turistid oleksid piisavalt informeeritud tingimustest.

Toitlustus

Juhul kui tootja ei ole teada, **tasub usaldada tunnustatud kodumaiseid tooteid. Muu hulgas tasub jälgida, et toit ei oleks mitu korda töödeldud (külmutatud-sulatatud-küpsetatud-jahutatud jne) ning ei oleks kaugelt kohale veetud.** Seega on kõige parem kasutada kodumaiseid, veel parem lähipiirkonna toiduaineid. Toidu tunnustatuse kohta jagavad teavet Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoda¹⁶ ja Eesti Toiduainetööstuse Liit.¹⁷

Tunnustustest on mõistlik eelistada mahemärgiga tooteid ehk **mahetoitu** (märgise leiab kodulehelt Ceeet.ee; uus Euroopa Liidu mahetoidu märgis jõustus juulis 2010). Kohalikku mahetoitu hinnatakse eelkõige keskkonnasäästlikkuse ja tervislikkuse pärast, tähtsusetu pole aga ka positiivne mõju kohalikule majandusele. Eestiski leidub juba küllalt palju mahetootjaid, kuid laiem avalikkus teab mahepõllumajandusest veel vähe.

Kui ökoturismiettevõtte teeb koostööd kohaliku toidutootjaga, siis piisab sellest, kui on omavaheline usaldus. Näiteks kui on teada, et naabritädi 45 kana (50 kana on suure äri ja harrastuse piir) on rõõmsad sõnnikuhunnikus siblijad ning munevad igati maitsvaid mune, siis võib neid toidus vabalt kasutada. Sellisel juhul pole märgis nii määrav. Siin kaalub selle üles kohaliku majanduse toetamine.

Igatahes tasub toidu varumisel lähtuda traditsioonidest ja tervest mõistusest. Kõhkluste korral tasub küsida argumenteeritud nõuannet veterinaar- ja toiduameti¹⁸ või terviseameti¹⁹ spetsialistidelt. Juhul kui ametnik keelab ühe või teise tegevuse näiliselt ebaõiglaselt, siis tuleb küsida kirjalikku selgitust ning nõuda viiteid seadustele.

¹⁵ Ettevõtete nimekiri: http://www.thegreenkey.org/faktasider/estonia_hotels.htm.

¹⁶ <http://epkk.ee>,

¹⁷ <http://toiduliit.ee>.

¹⁸ <http://www.vet.agri.ee>.

¹⁹ <http://www.terviseamet.ee>.

Toitlustamisel võib kasutada eri lähenemisi. Näiteks peale üldlevinud toitlustamise on uuemateks viisideks “**ühiskokkamine**” ja **ilma arveta söömine**. “**Ühiskokkamisel**” kaasatakse kliendid aktiivselt toiduvalmistamisse. Sealjuures võib seda teha nii, et näiliselt valmib toit justkui vaid klientide panusena, kuid tegelik koka osakaal on sihilikult varjatud. Nii kasvatatakse toidu väärtust ja toimub klientide meeskonnatöö. Ökoturismiga seob seda tegevust vähesem tööjõukulu ja klientide teadlikkuse kasv.

Ilma arveta (annetuspõhist) söömist võib pidada ennekõike alternatiiviks toitlustamisega seotud bürokraatialle. Värskeima tooraine kasutamisel ei saa alati täita kõiki seadusest tulenevaid nõudeid. Osa turult või üksikult (tunnustamata) kasvatajalt varutud kraami on tihti keelatud, sest puudub kontroll (kuid turuosaliste vahel valitseb usaldus). Sellest hoolimata saab hoole ja armastusega valmistatud toitu sõpradele edukalt pakkuda – tasuta. Kui sõpradele anda võimalus annetusteks, siis saavad kaetud tooraine- ja valmistamiskulud ning jääb ülegi. Sellist kohvikut on katsetatud ka Eestis. Kohviku menüü on lihtne, teenindus kiire ja igal laual on laegas, kuhu saab lisada meelepärase summa, niipalju kui toit seda väärt on. Seesugust kohvikut võib julgelt pidada ökokohvikuks, kuna nii saab kasutada kõiki kohalikke võimalusi sanktsioone kartmata. Sellisel põhimõttel tegutsevaid kohvikuid on kogu maailmas (soovitus: külastage Põhjaka mõisa²⁰).

Jäätmekäitlus

Ökoturism ei pääse jäätmeprobleemist. Tänapäevane jäätmekäitlus algab jäätmete tekkimisest. Juba kauba soetamisest alates tuleb **vältida liigset pakendamist**. Paraku seavad õigusaktid teatud piirid, määratledes, millal pakendamine on kohustuslik. Näiteks on kergelt riknevate toiduainete puhul reeglid karmimad kui muul toidul ning gaasikeskkonnas (erilises kilepakendis) säilib toit ilma säilitusaineteta.

Matkadel kehtib printsiip “**Kui jaksad pakendi loodusesse viia, siis jaksad selle ka koju tagasi tuua!**”. Sellest hoolimata on matkakorraldajal moraalne kohustus tagada puhtus nii oma klientide järel kui ka piirkonnas üldisemalt. Selleks peab olema valmisolek tekkinud prügi kogumiseks (soovitavalt kohe sorteerituna).

Jäätmete ja üldse ressursside kasutuse kohta ökoturismis saab lugeda juhendmaterjalist “Säästva turismi tegevusjuhend”.²¹

Majutusasutustes on heaks abimaterjaliks keskkonnateabe juhend Rohelise Võtme kodulehel Green-key.org. Juhenditest efektiivsem on läbida Rohelise Võtme koolitus. Asjakohast infot jagab Ettevõtluse Arendamise Sihtasutus.²²

Kõike, mida ära visatakse, nimetatakse jäätmeteks. Samas on enamik sellest taaskasutatav ehk siis toore. Peame muutma mõttemaailma ja suhtumist, et jäätmed

²⁰ <http://www.pohjaka.ee>.

²¹ http://www.e-ope.ee/_download/euni_repository/file/30/saastva_turismi_tegevusjuhend.pdf.

²² <http://www.eas.ee>.

on tegelikult toormed!

Majapidamise koristusvahendid ja -varustus

Majapidamises vajaminevaid teadmisi saab ammutada juba 2004. aastal Ilo Kirjastuses avaldatud, Lia Padu ning Sirje Schumanni kirjutatud **raamatust “Puhas kodu ja puhtad rõivad”**. Samasse rubriiki liigitub teinegi Ilo raamat aastast 2003: Endla Kuura kirjutatud **“Puhastusteenindus”**.²³

Lisaks veel mõned lootustandvad uuemad tehnoloogiad, nagu **auruga puhastamine**²⁴ (ja **kemikaalideta puhastus** (näiteks mikrokiudlapid²⁵ või mikrostruktuuriga švammid kuivalt või vähese veega puhastamiseks). Aur annab steriilsuse ning hõlbustab mustuse eemaldamist pinnalt. Mikroosakestega puhastuslapid ja -käsnaad võimaldavad vältida kemikaalide kasutust koristustööl. Üldine suund koristustehnoloogiates on väiksem kemikaalivajadus või hoopis kemikaalideta puhastussüsteemid.

Hooned

Kuna turismis on hoonete tähtsus suur (näiteks majutuses), siis on oluline selgitada mõningaid olulisi aspekte, mida tuleb jälgida ja tagada hoonete puhul ökoloogilise tasakaalu säilitamisel.

Käsitlust vajavad teemad on:

- ehitus ja planeeringud
- automaatika
- küte ja ventilatsioon
- vesi

Ehitus ja planeeringud

Kõikvõimalik ehitustegevus on reguleeritud seadustega. Seega tuleb igasugune ehitus kooskõlastada. Õkoturismis on vältimatult vaja arvestada kõiki keskkonnamõjusid, ka neid, mida seadus otseselt ei maini. Hooneid planeerides tuleb arvestada kogukonda, ehituse võimalikku mõju nii ehitamise ajal (ehitusplats, ehituskulu), materjalides (materjali keskkonnamoormus) kui ka eksploatatsiooni käigus (keskkonnamoormus ajas) jne. Ökoloogilise ehituse põhimõtteks ongi ehituse kui elukeskkonna olulise elemendi kõikide arengustaadiumite keskkonnamooldlikkus. Ökoloogilised hooned ei pruugi alati olla ehitatud traditsioonilistest ega looduslähedastest materjalidest. Samas on selle tingimuse täitmine kombinatsioonis teiste ökoloogiliste kriteeriumitega mõistagi soovitatav. **Võib tulla ette olukordi, kus puitehitus võib osutuda vähem ökoloogiliseks kui betoonehitus. Keskkonnamooldlikuks teeb hoone ennekõike rakendatavate planeerimispõhimõtete kooskõla, mitte ainult materjalivalik.** Samas pole kasutatavad materjalid sugugi teisejärgulise tähtsusega. Hoonete puhul võiks ökoloogilisus tähendada

²³ <http://www.ilo.ee>.

²⁴ <http://www.thomas.ee/est/steam.cfm> ja <http://www.ox.ee/est/product/132666>.

²⁵ http://www.cleanmell.ee/Mikrokiudsysteemi_tutvustus.pps.

ja peaks tähendama ka ökonoomsust. Hoonete tava- ja ökoehituslahenduse kulude analüüsiks on olemas spetsiaalsed meetodid.

Ökoloogilise ehituse üheks eesmärgiks on inimesele ohutute ehitusmaterjalide kasutamine, vältimaks selliste materjalide nagu asbest, mitmesuguste liimide ja teiste toksilisi ühendeid sisaldavate ainete kasutust. Lähemat teavet ökoehituse põhimõtetest, ehitusmaterjalide ja tehnoloogiate keskkonnahoidlikkuse hindamisest (olelusringi hindamine, ehitusmöödik), keskkonnahoidlikust planeerimisest ja projekteerimisest, hoone sisekliimast, materjalide looduslikest ja tervislikest omadustest leiab kodulehtedelt Ceet.ee või Okoehitus.ee, kus on ka kirjeldatud mitmesuguseid keskkonnahoidlikke tooteid ja nende kasutamist.

Automaatika

Automaatikavajadus on viimase poolsajandi paratamatus. Majanduse arenedes vajatakse aina enam moodsaid kommunikatsioone (valgus, küte, valve jms). Majapidamise automatiseerimine säästab pikas plaanis raha. Kuid kas säästu nimel tuleb teha iga hinna eest suuri automaatikakulutusi? Mida sellega võidetakse või kaotatakse? Samas peavad suurematest asulatest eemal paiknevad ettevõtted arvestama elektrikatkestusest tulenevate riskidega. Kõike iga hinna eest automatiseerides võib juhtuda olukord, kus näiteks taastuval kütusel küttesüsteem ei tööta, kuna automaatika tarbeks puudub elekter. Automatiseeritud süsteemide puhul peab olema arvestatud võimalusega, et elektrivarustus katkeb.

Küte ja ventilatsioon

Küttesüsteemidest võib rääkida kordi pikemalt. Ökoturismis on soovitatav kasutada väiksema keskkonnamõjuga taastuvkütte süsteeme (puit, puiduhake, põhk vms). Oluline on küttesüsteemide ohutus. Selleks on resoluutne soovitus uute või renoveeritud küttekollete puhul järgida standardit EVS 812-3:2007 "Ehitiste tuleohutus. Osa 3: Küttesüsteemid". Selle dokumendi järgi tehtud pottsepatööd on ohutud ja tagavad muretu elu. Küsi julgelt oma pottsepalt, kas ta ikka teab selles valdkonnas kehtivaid nõudeid, sest varas võtab kuue, aga jätab varna alles, kuid tuli ei jäta midagi! Veelgi enam on tuleohutus probleemiks siis, kui see jätta külaliste endi hooleks. Tänapäeval on inimesed võõrandunud elusast tulest ning võivad küttekolletega (ja lahtise tulega) väga ettearvamatult käituda. Teisisõnu peab kliendi kätte usaldatud elav tuli olema lollikindel.

Tuuletihedad seinad ja aknad takistavad loomulikku ventilatsiooni. Olukorra lahendab kontrollitud ja juhitud sundventilatsioon. Õhutussüsteemides kasutatakse tänapäeval heitõhu (hoonest väljaõhu) soojust. Selleks on olemas soojusvahetid, mis eraldavad heitõhust ülejääva soojuse ning suunavad selle siis siseneva õhu kütteks ja/või tarbevee soojendamiseks. Neid komplekse nimetatakse ventilatsiooni kombiseadmeteks.

Vesi

Vesi kui ressurss on Eestis näiliselt piiramatu, kuid vee kokkuhoid on pikas perspektiivis

oluline. Praegune muretu seis muutub lähikümnenditel tunduvalt. Energia kallinedes kallineb ka puhta vee saamine ning reoveepuhastus. **Mida vähem kasutame puhast joogivett, seda vähem tekib omakorda reovett.** Loomulikult on vaja vett hügieeni tagamiseks ja toidu valmistamiseks, kuid vesiklosetis või pesumasinas saab kasutada kogutud vihmavett. Vihmavee kogumiseks, säilitamiseks, filtreerimiseks ja hoonetes kasutamiseks tuleb teha kulutusi.

Juhul kui hoones puudub veevõrk või renoveeritakse veevarustust, tasub igakülselt kaaluda vee kasutuse vajadust. Võttes arvesse asjaolu, et **pesemisel tekkinud reovesi on vähem reostunud kui käimlaveega segatud reovesi**, tasub kaaluda vesikloseti asendamist ökoloogilise kuivkäimlaga. Sellega saavutatakse puhta vee kokkuhoid. Kui reovett puhastatakse oma krundil, siis säästetakse puhastusseadmete ehituskulust pool kuni kolm neljandikku võrreldes sellega, kui puhastada tuleb ka vesikloseti reovett. Turismivaldkonna parim eeskuju on Soomes. Umbes sajale inimesele peoteenust pakkuva menukohta Patakukko²⁶ on ehitanud peomajja viiekohalise ökoloogilise kuivkäimla (2 M + 2 N + 1 INVA).

Ökoloogiliste kuivkäimlate kohta on pikem artikkel raamatus “**Harmonia võimalikkus süsteemis inimene-keskkond-ühiskond**”.²⁷

Lisateavet internetist

<http://biolan.fi> -> keskkonnatooted -> kuivkäimlad

<http://www.separett.ee> – hulk tooteid ning abi ka siis, kui sooviks on vaid vana kempu moderniseerida või teha osaliselt poetailidest.

<http://huussi.net/vanhat/Leader/mallikohteet/index.html> – soomekeelne koduleht eri mudelite kasutusvõimalustest. <http://www.naturum.fi> – Naturumi ökokäimla, vee- ja käimlateema ilus näide.

http://www.geo.ut.ee/pinnasfilter/pinnasfilter_juhend.zip – viimane kokkuvõtlik kodumaine teadustöö neile, keda huvitab reoveepuhastus.

Kokkuvõte

- Ökoturismitoote komponentide keskkonnamõju peab olema minimaalne.
- Ökoturismitoote pakkuja saab keskkonnamõju minimeerida, kasutades mitmesuguseid keskkonnajuhtimise viise.
- Ökoloogilised tehnoloogiad on tehnilised lahendused ja nendega kaasnev/seotud käitumisviis, millega saavutatakse olukord, kus keskkonnatasakaal jääb muutumatuks või paraneb.
- Ökoturismi toote logistikas tuleb peale turismitootes kasutatava transpordi mõelda ka transpordile, millega jõutakse toote tarbimise piirkonda.

²⁶ <http://www.patakukko.fi>.

²⁷ Koostanud, toimetanud, pildistanud, kujundanud ja küljendanud Peeter Vissak. Virtsu, Tallinn: Ülo Siinmaa Grupp, 2005. ISBN 9949-10-836-5.

- Raudteetransport on kõige väiksema keskkonnamõjuga veondusviis, sest ressursi-, energia- ja ruumikulu ühiku kohta on mitu korda väiksem kui näiteks maantee- ja õhustranspordil.
- Toitlustuses tuleb jälgida, et toit ei oleks mitu korda töödeldud (külmutatud-sulatatud-küpsetatud-jahutatud jne) ega oleks kaugelt kohale veetud. Seega on kõige parem kasutada kodumaiseid, veel parem lähipiirkonna toiduaineid.
- Jäätmekäitlus algab jäätmete tekkimisest, juba kauba soetamisest alates tuleb vältida liigset pakendamist.
- Ökoretkede printsiip: “Kui jaksad pakendi loodusesse viia, siis jaksad selle ka koju tagasi tuua!” (isegi siis, kui metsa on paigutatud prügikastid).
- Oluline on silmas pidada, et enamik jäätmetest on taaskasutatavad, s.t jäätmed on tegelikult toormeks!
- Hoone teeb keskkonnahoidlikuks ennekõike rakendatavate planeerimispõhimõtete kooskõla, mitte ainult materjali valik.
- Kuigi vesi tundub Eestis piiramatu ressursina, on vee kokkuhoid ka siin väga oluline. Pesemisel tekkinud reovesi on vähem reostunud kui WC-veega segatud reovesi. Suure kokkuhoiu annab WC asendamine ökoloogilise kuivkäimlaga.

Kasutatud internetiallikad ja lisalugemine

www.equilibre.ee – hobu- ja ökoasjanduse koolituskeskus (huvitavaid viiteid saab omakorda kodulehelt www.equilibre.ee/kontakt.htm)
www.savikodu.pri.ee – põhu- ja saviehitajate kohtumispaik
www.tuit.ut.ee/eetl – energiatõhusa ehituse tuumiklabor
www.renoveeri.net – Säästva Renoveerimise Infokeskus Tallinnas
www.materjalid.net – ehitusmaterjalide taaskasutus
www.srik.ee – Säästva Renoveerimise Infokeskuse ühendused Eestis
www.miljooala.eu – miljööväärtuslikud piirkonnad
www.tapeedil.com – ehitushooldus ja kultuurimiljö
www.roomaja.ee – OÜ Roomaja, pilliroost tooted
www.limex.ee – AS Limex, traditsiooniline märgkustutatud lubi
www.safran.ee – [Safran OÜ](#), täiesti looduslikud viimistlusmaterjalid
www.majatohter.ee – Majatohter OÜ, naturaalsed ja traditsioonilised ehitusmaterjalid
www.ukusavimaja.eu – OÜ Saviukumaja, Lõuna-Eesti savimajade taastamine
www.unite.ee – OÜ UNITE, tervislike ja madala energiatarbega elamute projekteerimine
www.futuren.ee – Futuren OÜ, keskkonnahoidlikud väikelahendused energiatootmises
www.passiivmaja.ee – [OÜ PassiveHouse](#), passiivmaja projekteerimise nõustamine
www.huussi.net – Soome kuivkäimlaühingu koduleht
www.drytoilet.org – rahvusvaheliste kuivkäimlakonverentside (toimuvad Tampere) kodulehekülg
www.worldtoilet.org – ülemaailmne sanitaartingimuste parandamise portaal
<http://kesa.edu.ee> – üksikisiku või organisatsiooni ökoloogilise jalajälje kalkulaator
www.ut.ee/mobility/jalajalg – ühe inimese ökoloogilise jalajälje kalkulaator

Raamatud

“Oma kodu luubi all” – ilmunud küll juba 2003. aastal, kuid käsitleb maja üksikasjalikult alates planeerimisest ja lõpetades viimistlusega.

“Looduslikud ehitusmaterjalid” sarjast Maja Tervis (ilmunud veel “Looduslikud värvid ehituses”, “Maja aken” ja “Maja ja niiskus”) – see ja teised sarja raamatud on väärt kirjandus.

“Ehitaja käsiraamat”, 9. väljaanne – mahukas A4 formaadis viimaseid ehitusnõuandeid kajastav teos. Samas on see pea igal aastal ilmuv kogumik, mis vananeb moraalselt.

8. Ökoturism looduspärandi säilitajana ning looduskaitse tõhustajana. Mart Reimann, Rein Kuresoo

Turismis, mis ei ole otseses sõltuvuses looduskeskkonnast, ei väärtustata sageli keskkonda kõrgelt. Selle tulemuseks võivad olla üle-ekspluateeritud turismirajatised, mis on ehitatud ilma korraliku infrastruktuurita ja keskkonnaekspertiisita. Selline turism toob kaasa keskkonnakahju ja turismiressursi hävimise. Kui nii juhtub, leidub firmasid, kes lihtsalt jätkavad oma tegevust mujal. Piirkondades, kus turism sõltub otseselt keskkonna kvaliteedist, on täheldatud turismiettevõtjate tähelepanu ja huvi loodusressursside säilitamise ja täiendamise vastu. Puhtad rannad, kaitsealused märgalad ja korallrifid Kesk-Ameerikas; kaitsealade külastustasud, kallid jahiload, elevantide ja ninasarvikute kaitsmise projektid Sambias ja Zimbabwes, ulukite kaitsealad Keenias – kõik need ettevõtmised annavad keskkonnale otsese rahalise väärtuse. Sellistes projektides suunatakse märgatav osa turismist saadavast tulust kohaliku looduse kaitseks ja kohaliku kogukonna toetuseks.

Pakkudes kohalikule kogukonnale sissetulekut, vähendab turism kaitstavate liikide salaküttimist ja maa kurnamist, stimuleerides samal ajal teisi kohaliku majanduse sektoreid, nagu põllumajandus ja käsitöö. Ökoturism loob töökohti ja suurendab sissetulekuid traditsioonilise eluviisi ja loodusliku ilmega aladel. Sageli korvavad sellistel aladel ökoturismist saadavad tulud looduskaitseliste piirangute tõttu saamata jäänud tulud.

Ökoturistid kui tarbijad võivad toetada kohalikele elanikele kasutoova turismi olulisust ja osakaalu kohalikus majanduses. Kui elanikud saavad tulu, on nad altimad toetama looduskaitset ja turismi, samuti kaitsma kohta salaküttimise ja muu õigusvastase tegevuse eest.

Ökoturismi peetakse sageli eelkõige arengumaades toimivaks majanduslikuks meetmeks. Tõepoolest, turismist saadav raha on kindlasti oluliselt suurema tähtsusega arengumaade kohalikus majanduses kui arenenud riikide omas. Majandusliku toe pakkumise kõrval on ökoturismil täita märkimisväärne roll ka kohalike inimeste väärtuste kujundajana. **Arenenud riikides võibki pidada oluliseks just eelkõige turistide mõju kohalike inimeste tõekspidamiste muutjana.**

Kui uurida kohalikke tõekspidamisi ja hoiakuid näiteks loomade küttimise kohta, siis käsitavad kohalikud elanikud küttimist sageli nende traditsioonilise õigusena ja valitsuse kehtestatud seadusi ei peeta sageli õiglaseks. Seega ei ole (sala)küttimine kohaliku kogukonna arvates kuritegu, vaid õiglane reaktsioon valitsuse tegematajätmisele või kohalikke diskrimineerivatele seadustele. Nii esineb näiteks maailma ühes oma valitsusele lojaalsema elanikkonnaga riigis Rootsis huntide salaküttimise juhtusid. Rootsis elab umbes kakssada, s.t umbes sama palju kui Eestis, kuigi riikide suuruse vahe on kümnekordne. Eestis on kiskjatolerants märksa suurem kui Rootsis, kus käib väga aktiivne diskussioon huntide olemasolu üle. Paljude inimeste arvates tähendab riiklik

hundikaitse kohalike elanike vara ja julgeoleku ohtu seadmist ning oma vara (koduloomade) ja julgeoleku tagamine on vajalik, mistõttu hunte salakütitaksegi. Kohalike turismifirmade alustatud hundivaatlusretked annavad rohkelt teavet ning aitavad hundi müstifitseeritult ohtlikku kuvandit muuta nii turistide kui ka kohalike seas. Mida rohkem inimesed sellest loomaliigist teavad, seda rohkem nad ka hoolivad.

Arengumaades on turism sageli olulisim sissetulekuallikas ning looduskaitse tõhustaja, kuna loomade näitamise eest saab kokkuvõttes rohkem raha kui nende laskmise ja müümise eest. Seda ei saa alahinnata ka Eestis, kus nn jahimehejutte saaks mitmel juhul edukalt turismitoodetes kasutada.

Ökoturism on kohalikule kogukonnale alternatiiviks, mille kaudu nad saavad säilitada oma traditsioonilise kultuuri ja parandada oma elukvaliteeti, müümata oma looduslikke ressursse.

Parim turism piirkonnale on kohaliku kogukonna juhtimisel toimiv ökoturism, mida pidevalt kontrollitakse nii seest- kui ka väljastpoolt (s.t kontrollijateks on kohalike elanike kõrval ka valitsusasutused ja valitsusvälised organisatsioonid) ja kus osalevad aktiivselt nii piirkonnas elavad inimesed kui ka loodusatraksioonide omanikud. Tegelikult on palju võimalusi, kuidas ökoturism looduskaitsele kaasa saab aidata.

Ökoturism vs. traditsioonilised majandusharud

Kõige suuremaks mehhanismiks, millega ökoturism saaks looduskaitset tõhustada, oleks suuremõõtmeliste ja suuremõjuliste majandusharude ümberpaigutamine ning asendamine turismi ja looduskaitsega. Suurtootmist saaks mujale siirda nii uute töökohtade loomisega kui ka lobitegevusega. Eri poliitilistel põhjustel juhtub seda tegelikkuses harva, isegi sellistes piirkondades, kus turism on ilmselgelt kordi kasumlikum kui näiteks metsandus ja muud traditsioonilised tegevused. Metsamajandus on väga visa märkama turismi suuremat kasumlikkust, kuna see tegevus eeldab traditsioone ja oskusi, turismisektor teeb lobitööd eelkõige rahvusparkides, kuna need on paremini tuntud ja seal on juba olemas raha eest rajatud infrastruktuur. **Seega on maailmapraktikas traditsioonilised tegevused asendunud turismiga eelkõige tänu altpoolt tulevale initsiatiivile (kui kohalikud ise hakkavad turismiga tegelema), mitte valitsuse või kohaliku omavalitsuse turismipoliitika tulemusena** (Buckley 2004). Valitsus hakkab turismile kaasa aitama enamasti siis, kui traditsioonilised majandusharud on ajale jalgu jäänud ja tööpuudus kasvanud suureks.

Ökoturistid kui looduskaitseõnumi levitajad

Üheks looduskaitse tõhustamise viisiks on see, kui turismitooted suudavad veenda ja innustada turiste piirkonna probleemide eest seisma ja looduskaitseõnumit levitama. **Ökoturism on ka potentsiaalseks mehhanismiks turistide elustiili muutmisel, nii et külastajad pööravad senisest enam tähelepanu oma ökoloogilisele jalajäljele. Ootusi**

ei saa ometi liiga kõrgeks seada. Turistid on ikkagi eelkõige puhkusel; piirkonnast saadud teave on kindlasti positiivseks lisaks nende teadmistepagasisse, aga seda on palju oodata, et nad mõne ökoretke tulemusena teeksid oma ellu põhjalikke muudatusi. Tahes-tahmata teeb iga uus kogemus siiski korrekture inimese väärtushinnangutes ja suhtumises ning tänu sellele on ökoturism kahtlemata oluline vahend ühiskonna suhtumise muutmisel. **Ökoturismi kaudu saadud teave võimaldab tulevikus vältida teadmatusest tulenevaid väärtegusid.** Näiteks arvavad nii mõnedki Eestimaa looduse külastajad, et telkimise järel metsaloomadele toidujäätmete jätmine on väärt ja loodushoidlik tegu, kuid ökoturismi kaudu saavad nad teada, et selline toidu jätmine võib osutuda kahjulikuks nii loomadele kui ka järgmistele külastajatele. Turismiga käib sageli kaasas meediakajastus, seetõttu jõuab sõnum palju enamate inimesteni kui reaalse ökoturistideni.

NÄIDE 4. Eestimaa Looduse Fondi talgureisid

Eestimaa Looduse Fond (ELF) on juba üle kümne aasta korraldanud talgureise. Talguid korraldatakse enamasti looduskaitsealadel. Talgute objektiks on kõige sagedamini puisniitude niitmine või hooldamine (nt raied, okste põletamine, heina kogumine), aga talgute käigus on parandatud ka laudteid ja rajatud loodusradasid, ehitatud karjaaedu, puhastatud kõrede kudetikke jne. Talgutele katsutakse tavaliselt leida rahastust doonororganisatsioonidelt, et katta osaliselt transpordi-, toidu- ja ööbimiskulud, töö eest raha ei maksta. Sellised talgud on osutunud väga populaareks ja ELFi andmebaasis on juba üle pooleteise tuhande vabatahtliku talgulise. Sellist jõudu on mobiliseeritud näiteks üleriigilise prügikoristuskampaania “Teeme ära!” käigus, mille korraldamisel oli ELF üheks juhtorganisatsiooniks.

Talgutel käib inimesi ka välismaalt. Näiteks British Trust of Conservation Volunteers (BTCV) saadab igal aastal Eestisse vabatahtlikke. BTCV peamiseks töövormiks ongi talgud, sh talgureisid, mille käigus turist saab anda oma tööpanuse külastatava maa looduse kaitseks. See on ökoturism parimal kujul, sest turist kompenseerib siin mingis mõttes reisimisest tekkivat ökoloogilist jalajälge. Selline reisimisviis on üha enam populaarsust kogumas.

Turismiorganisatsioonid kui looduskaitse tõhustajad

Turismifirmad toetavad looduskaitset otseselt looduskaitseliste töid rahastades või näiteks talgutööl oma tööjõuga panustades. Looduskaitse valdkonnas tegutseb ka mittetulundusühinguid, kes ühtlasi turismiga tegelevad. Eestis on heaks näiteks Eestimaa Looduse Fond, kes muude looduskaitseliste projektide seas tegeleb ka talguturismiga, mille käigus taastatakse poollooduslikke kooslusi (vt näidet 4).

Maailmapraktika näitab, et enamik looduskaitsele panustavaid firmasid on kohalikud väikeettevõtted. Suuremad loodusturismiga tegelevad turismifirmad ei tee eraldi kulutusi looduskaitseks. Nad tasuvad vajalikud külastustasud ja maksud lubade eest, kuid sellest saadav raha on nii väike, et ei kata sageli lubade süsteemi kulutusi, rääkimata konkreetset looduskaitsele panustamisest. Turismiettevõtted maksavad enamasti

niisama palju kui individuaalsed kaitsealade külastajad ning sageli saavad ka allahindlust (Buckley 2004). Sellest võib ka aru saada, kuna turismifirmade eesmärk on ikkagi kasumit teenida ning suuremad firmad tegutsevad eri piirkondades ning võivad igal hetkel oma tegevuseks valida uue piirkonna. Väiksemad firmad, kes tegutsevad väiksemal territooriumil ning seostavad ka oma kaugemat tulevikku selle piirkonnaga, on rohkem motiveeritud looduskaitsele panustama.

Kõigest hoolimata annavad ökoturismifirmad olulise panuse looduskaitsele just inimesi teavitades ja harides, aidates sellega kujundada kogu ühiskonnas loodushoidlikumat suhtumist. Iga äriettevõtte on huvitatud oma ressursi kaitsest, kui tal on pikemaajalised äriplaanid. Pikema perspektiiviga loodusturismiettevõtjad on looduskaitsest huvitatud pea sama palju kui looduskaitseametnikud, motiivid on mõnevõrra erinevad, kuid eesmärk sama.

Turismifirmasid ei saa ka alahinnata looduskaitse järelevalve seisukohast. Giidid ja matkajuhid liiguvad gruppidega looduses rohkem, kui suudab mis tahes looduskaitse järelevalve organisatsioon. Motiivid võivad mõnevõrra erineda, aga eesmärk on sama.

Ükski turismifirma klient ei taha minna kohta, mille eelmised turistid on lagastanud. Teiseks, kui ametlikud järelevalveorganisatsioonid näevad väärtöö jälgi, küsivad nad sageli teavet (lihtsalt info saamiseks, kuid ka etteheidete tegemiseks) piirkonnas tegutsevate turismifirmade käest. Kolmandaks, igaühes tärkab tugev protestivaim, kui tema on pingutanud ja kõiki hea tava ning looduskaitse nõudeid täitnud, aga ta näeb, et on teisi külastajaid, kes seda ei tee.

Mõnedes riikides on kaitseala loodusvahid turismifirmade palgal. Paljudes riikides leidub ka erakaitsealasid. Kaitsealad on eravalduses nii arenenud riikides traditsiooniliste aadlipere omandina kui ka arengumaades loodushoidlike kolonialistide maavaldustena.

2003. aastal tehtud üleilmne uuring 130 ökoturismiettevõtte seas (Buckley 2003) näitas, et ökoturism panustab looduskaitsele tõhusalt vaid juhul, kui on olemas tugevad looduskaitse mehhanismid, alustades korralikust õigusraamistikust ja lõpetades korralike praktiliste korraldusmehhanismidega.

Ökoturismi positiivsed mõjud karismaatilistele loomaliikidele

Otsesed füüsilised ökoturismi mõjud loomadele on enamasti negatiivsed. Esineb ka positiivseid mõjusid, nagu selgus Kanadas Briti Kolumbias tehtud uuringust, mille järgi tuli inimese lähedus kasuks emastele pruunkarudele, kuna hoidis eemale agressiivsed isasloomad (Nevin ja Gilbert 2005). tookord uuriti eri riskitegurite mõju poegadele emakarude toitumisele toitumiskohtades, mille läheduses liikusid turistid, ning nendes toitumiskohtades, kus turiste ei liikunud. Selgus, et toitumiskohtade läheduses, mida külastasid ka turistid, isakarusid ei liikunud. Kuid isakarusid võis leida selliste kohtade läheduses, kus turiste ei käinud. Kohtades, kus varitses oht isakarusid kohata, oli

emakarude lõhesaak ja tarbimine kolmandiku võrra väiksem. Hoolimata üksikutest positiivse mõju näidetest on turistide kohalolu loomade jaoks pigem negatiivse kui positiivse mõjuga.

Viimasel aastakümnel on maailmas andnud rohkesti kõneainet ökoturism kui nn karismaatiline megafauna kaitsja. Just suurte ja atraktiivsete loomaliikide heaks saab turismiga palju ära teha.

Aastal 2008 sai maailma ühe autoriteetsema looduskaitseorganisatsiooni IUCN noore looduskaitsejuhatajana ruandalane Edwin Sabuhoro. Noorel ruandalasel õnnestus omandada magistrikraad Inglismaal Kenti Ülikoolis. Koju naastes asus ta oma magistritöö teemat praktiliselt ellu viima, rajades Iby'Iwacu Kultuuriküla Põhja-Ruandas, mis on kohalikku kogukonda kaasav turismiprojekt gorilla elupaikade kaitseks. Projekti tulemused olid paari aastaga muljetavaldavad: 100% kohalik omand, ökoturismi kasv 40% piirkonnas ning mis kõige olulisem – salaküttimise langus 60% võrra. Turismist saadav tulu on kohalikku kogukonda motiveerinud gorillasid kaitsma (University of Kent 2008, Wildlife Conservation Society 2007).

Indias on tiigriturism aidanud palju tähelepanu pöörata sellele karismaatilisele kaslasele. Alguses peamiselt (90% ulatuses) välismaalastele suunatud tiigrivaatlusretked äratasid tähelepanu kohalike seas ning praeguseks on juba 95% tiigrivaatlejatest India keskklassi seast, mis on teatavasti maailma suurim riigi keskklass 300 miljoni inimesega. Samas ei ole turism kahjustanud tiigripopulatsiooni, vaid tiigrite asustustihedus on suurim just kõige intensiivsemalt külastatavates tiigriale pühendatud rahvusparkides.

Alaskal pöörasid turismitööstus ja turistid tähelepanu hundijahile lennukitelt. Nimelt protestiti õhust hundiküttimise vastu. Need protestid ei ole küll veel avio-hundijahile piiri pannud, kuid on suutnud sellele märkimisväärselt tähelepanu tõmmata.

Kokkuvõte

- Pakkudes kohalikule kogukonnale sissetulekut, vähendab turism kaitstavate liikide salaküttimist või maa kurnamist, stimuleerides samal ajal teisi kohaliku majanduse sektoreid, nagu põllumajandus ja käsitöö.
- Ökoturism loob töökohti ja annab sissetulekuid traditsioonilise ja loodusliku ilmega aladel. Sageli korvavad ökoturismist saadavad tulud sellistel aladel looduskaitsepiirangute tõttu saamata jäänud tulud.
- Turism võib luua finantsvahendeid looduskaitsepiirangute tegevusteks, otsestest finantsidest sagedamini muudab aga ökoturism inimeste väärtushinnanguid ja aitab purustada paljusid müüte, näiteks suurkiskjatest kui inimese halastamatutest vaenlastest.
- Eestis on suurkiskjatolerants võrreldes meie naabritega palju kordi kõrgem, kuid kindlasti aitavad ka Eesti uued turismitooted, nagu karuvaatlus ja hundiretked, suurendada meie teadmistepagasit nende loomade kohta.
- Ökoturism on kohalikule kogukonnale alternatiiviks, mille kaudu nad saavad parandada oma elukvaliteeti, müümata oma looduslikke ressursse või olemata sunnitud

tegema kompromisse kultuuri vallas.

- Parim turism piirkonnale on kohaliku kogukonna juhitud ökoturism, mida pidevalt kontrollitakse nii seest- kui ka väljastpoolt ja kus osalevad aktiivselt nii piirkonna elanikud kui ka sealsed loodusatraktsioonide omanikud.
- Üheks looduskaitse tõhustamise viisiks on see, kui turismitooted suudavad veenda ja innustada turiste piirkonna probleemide eest seisma ning looduskaitse sõnumit levitada. Ökoturism on ka potentsiaalseks mehhanismiks turistide elustiili muutmisel, nii et külastajad pööravad senisest enam tähelepanu oma ökoloogilisele jalajäljele.
- Turismifirmad toetavad looduskaitset otseselt looduskaitseliste töid rahastades või näiteks talgutööga panustades.
- Ökoturismifirmad panustavad looduskaitsele just inimesi teavitades ja harides, aidates sellega kujundada kogu ühiskonnas loodushoidlikumat suhtumist. Tänu ökoturismist saadud teabele saavad turistid edaspidi vältida teadmatusel tulenevaid väärtegusid.
- Turismifirmasid ei saa ka alahinnata looduskaitse järelevalve seisukohast. Giidid ja matkajuhid liiguvad gruppidega looduses rohkem, kui suudab mis tahes looduskaitse järelevalve organisatsioon. Motiivid võivad mõnevõrra erineda, aga eesmärk on sama.

Kasutatud allikad

Buckley, R. C. (2003). *Case studies in ecotourism*. UK: Wallingford, CABI.

Buckley, R. C. (2004). *Environmental impacts of ecotourism*. UK: Wallingford, CABI.

Nevin, O., Gilbert, B. (2005). Measuring the cost of risk avoidance in brown bears: Further evidence of positive impacts of ecotourism. *Biological Conservation*, 123. 453–460.

University of Kent (2008). Conservation Program In Rwanda Helps Turn Gorilla Poachers Into Ecotourism Guides. *ScienceDaily*.
<http://www.sciencedaily.com/releases/2008/09/080919075127.htm>, (27.12.2009).

Wildlife Conservation Society (2007). Uganda's Mountain Gorillas Increase In Number. *ScienceDaily*.
<http://www.sciencedaily.com/releases/2007/04/070420143329.htm>, (27.12.2009).

9. Ökoturism ja kaitsealad. Mart Reimann, Rein Kuresoo

Alates esimese rahvusparki asutamisest USAs 1872. aastal on rajatud palju kaitsealasid ning rahvusvaheliselt on loodud palju piirkondi looduse kaitseks ning rekreatsiooniks. 20. sajandil laienesid maailma kaitsealad 5 miljonilt hektarilt 200 miljoni hektarini ning praegu moodustavad need 13% kogu maast (UNEP-WCMC 2005).

Eestis on üle 400 kaitseala, mis jagunevad rahvusparkideks, looduskaitsealadeks ja maastikukaitsealadeks. Kui rahvusparki kontseptsioon on rahvusvaheliselt suhteliselt ühesugune, siis kõikide teiste kaitsealade kontseptsioonid võivad eri riikides olla küllaltki erinevad.

Näiteks on meie looduskaitsealad üldiselt rangema kaitsekorraga kui rahvusparkid, USAs on see aga vastupidi. Maailma esimene rahvuspark Yellowstone, loodi USAs 1872. aastal ning Ameerika suured puutumatu looduse kaitseks loodud rahvusparkid olid pikka aega malliks, mille järgi loodi rahvusparke ka mujal maailmas. Näiteks Soomes ja Rootsis paiknesid rahvusparkid kuni 1990. aastateni maa põhjaosa kõnnumaadel, alles hiljem hakati rahvusparke moodustama ka pärandkultuurimaastikuga aladele.

Eestis seevastu sai omamoodi malliks esimesena (1971) asutatud Lahemaa, mille kaitse-eesmärgiks oli algusest peale ühtaegu nii looduse kui ka kultuuripärandi kaitse.

Eesti kaitsealade tüübid on määratud looduskaitseseadusega. Kaitsealade tüübid erinevad üksteisest kõige üldisemalt võttes tsoneeringu alusel. Kaitsealad jagunevad kolmeks võõndiks.

Loodusreservaat on otsesest inimtegevusest puutumata loodusega ala, kus tagatakse looduslike koosluste säilimine üksnes looduslike protsesside tulemusena. Keelatud on igasugune majandustegevus ja loodusvarade kasutamine, samuti inimeste viibimine seal (välja arvatud järelevalve-, teadus- ja päästetöödel). Loodusreservaadiks määratakse suhteliselt väikese pindalaga ja raskesti ligipääsetavaid alasid, kus leidub mõne I kategooria kaitsealuse loomaliigi elupaik või kasvab mõni I kategooria kaitsealune taim.

Sihtkaitsevöönd on kaitseala selline osa, kus lubatakse tegevust, mis toetab seal väljakujunenud või kujundatavate looduslike ja poollooduslike koosluste säilimist. Teisisõnu on seal keelatud kõik, mis pole seaduses või kaitse-eeskirjas lubatud. Kaitse-eeskirjaga võidakse sihtkaitsevööndis lubada kaitstava objekti säilitamiseks vajalikku või seda mittekahjustavat tegevust: olemasolevate maaparandussüsteemide hooldustöid;

hooldus- ja valikraiet, marjade, seente ja muude metsa kõrvalsaaduste kasutamist; ulukite arvukuse reguleerimist; kalapüüki. Kaitsevööndi poollooduslike koosluste ilme ja liigilise koosseisu tagamiseks võib olla kohustuslik kaitsekorrast tulenev tegevus, nagu niitmine, karjatamine, puu- ja põõsarinde harvendamine ning kujundamine kaitse-eeskirjaga sätestatud ulatuses. Sihtkaitsevöönditesse on sageli tehtud loodusradu, teiste rajatiste, eriti piknikukohtade loomine sihtkaitsevööndisse ei ole kooskõlas nende kaitse-eesmärgiga.

Piiranguvöönd on kaitseala majanduslikult kasutatav osa, kus majandustegevuses tuleb arvestada kaitse-eeskirjas kehtestatud tingimustega. Selles vööndis on lubatud kõik, mis pole seaduses või kaitse-eeskirjas keelatud. Turismi ja eriti aktiivpuhkusega seotud tegevusi on seetõttu kõige mõistlikum planeerida piiranguvööndisse.

Nende vööndite omavaheline suhe ja kaitstavate objektide väärtus määravadki laias laastus ära kaitseala tüübi

Rahvuspark on erilise rahvusliku väärtusega kaitseala looduse ja kultuuripärandi, sealhulgas ökosüsteemide, bioloogilise mitmekesisuse, maastike ja rahvuskultuuri kaitsmiseks, uurimiseks ja tutvustamiseks. Eesti rahvusparkid on Lahemaa, Karula, Soomaa, Vilsandi ja Matsalu rahvuspark.

Ehkki rahvusparkide tsoneeringus on sarnaselt looduskaitsealadega olemas nii loodusreservaadid, sihtkaitsevööndid kui ka piiranguvööndid, on rahvusparkid looduskaitsealadega võrreldes üldsusele siiski rohkem avatud ja turismisõbralikumad – kas turistidele avatud kaitsetsoonide osakaalu või välja arendatud turismiinfrastruktuuri kaudu.

Looduskaitseala on looduskaitsealalise või teadusliku väärtusega kaitseala looduslike protsesside ja haruldaste ning hävimisohus olevate või kaitstavate taime-, seene- ja loomaliikide ning nende kasvukohtade ja elupaikade, eluta looduse, samuti maastike ja looduse üksikobjektide säilitamiseks, kaitseks ja uurimiseks.

Kui võrrelda Alam-Pedja looduskaitseala näiteks Soomaa rahvusparkiga, siis võib täheldada, et Alam-Pedjal on reservaatide ja liikumispiirangutega sihtkaitsevööndite osakaal suurem. Alam-Pedjal on kaks õpperada Soomaa viie-kuue vastu ning puudub külastuskeskus.

Maastikukaitseala (looduspark) on haruldase või Eestile iseloomuliku loodus- või pärandkultuurimaastikuga kaitseala, mis on moodustatud looduskaitsealadel, kultuurilistel või puhke-eesmärkidel. Maastikukaitseala eritüüpina käsitatakse ka kaitse alla võetud

parke, arboreetumeid ja botaanikaaedu. Maastikukaitseala (looduspark) jaguneb sihtkaitsevööndiks ja piiranguvööndiks, reservaate selles ei ole. Tuntumad maastikukaitsealad on Kõrvemaa, Vooremaa, Paganamaa, Hiiumaa laiud ning Haanja, Otepää ja Naissaare looduspargid.

9.1. Kaitsealade külastatavus

Urbaniseerumine ja ühiskonna kaugenemine loodusest on ülemaailmne tõsiasi. Maailma paljude piirkondade statistika näitab kaitsealade külastamise kiiret kasvu ning nii looduskaitsetajatel kui ka ühiskonnategelastel ei ole põhjust kahelda, et peale primaarse eesmärgi (bioloogilise mitmekesisuse säilitamine) on kaitsealadel ka oluline roll loodushariduses ja inimühiskonna ning looduse sideme säilitamises. Sellest tulenevalt on kaitsealade olemasolul looduskaitsete põhjenduste kõrval ka väga oluline sotsiaalmajanduslik roll.

Viimastel aastatel on täheldatud kaitsealade külastajate hulga vähenemist mitmes arenenud riigis (Pergams, Zaradic 2008; Reed, Merenlender 2008; Williams 2008; Kareiva 2008). See on pannud paljud teadlased muretsema, et käes on aeg, mil paiksed tubased meelelahutused, nagu televisioon, internet, arvutimängud jne, hakkavad tingima teatud ühiskonnasegmentide eemalejäämist looduses liikumisest (Pyle 2003; Kareiva 2008; Balmford, Cowling 2006). See on tekitanud kirglikke diskussioone teadlaste ja rekreatsioonikorraldajate seas. Neid tulemusi on tõlgendatud kui tõendit, et “toimub fundamentaalne ja valdav eemaldumine looduses liikumisest”, mis tekitab äärmiselt suuri väljakutseid looduskaitsele, kuna nende inimeste puhul, kes enam looduses liikumist ei koge, ei saa ju eeldada, et nad loodusest hooliks.

Rahvusvahelisest diskussioonist ajendatuna valmis hiljuti Cambridge'i Ülikooli teadlaste uuring (Balmford *et al.* 2009), milles kasutati senini kõige mahukamat ja laiahaardelisemat andmekogu – uuriti ajalisi trende külastajate arvus 280 kaitsealal 20 riigis. See geograafiliselt representatiivseim andmestik näitab, et samal ajal kui kaitsealade külastatavus näiteks USAs ja Jaapanis tõepoolest langeb, kasvab see mujal üldiselt. Külastatavuse koguarvud kasvavad 15 riigis 20st, kusjuures külastuse kasv on negatiivselt seotud riigi heaoluga.

Kasvu pidurdumise ja külastatavuse vähenemise põhjuseid rikkamate riikide puhul on raske leida, kuna värskeid uuringuid on selleks liiga vähe. Üheks oluliseks põhjuseks võib olla rahvusvahelise turismi vähenemise trend ning seega võib külastatavus olla vähenenud just välituristide arvelt. Olenemata seletusest on selge, et hoolimata olulisest langusest mõnedes riikides ei ole loodusturism kaugeltki igal pool langemas ning sel on endiselt suur potentsiaal, et tekitada raha looduskaitseks ning kujundada inimeste suhtumist loodusesse.

Kaitsealade külastamise huvi vähenemine turistide seas on suur väljakutse just arenenud demokraatlikes riikides, kus riiklikud prioriteedid otsustab rahvas, s.t demokraatlik enamus. Kuna looduskaitse vajab ühiskondlikku toetust rohkem kui kunagi varem, on üha olulisem see, kui atraktiivsed on kaitsealad turistidele. Kuna Eesti areneb järjest enam arenenud demokraatlike riikide suunas, on ka siin varasemast rohkem vaja mõelda kaitsealadele kui turismiatraktsioonidele.

9.2. Kaitsealad kui turismiatraktsioonid

Kuna kaitsealade ideed tekkisid üle sajandi tagasi, on rahvusparke ja teisi kaitsealasid kogu maailmas museaalseks muudetud ning kujundatud nii turistide kui ka ühiskonna jaoks (MacCannell 1992, Saarinen 2004, Sandell 2005). Paljudes riikides on kaitsealadest saanud turismitooted, mida edendatakse ja müüakse, ning paljud riigid reklaamivad oma kaitsealasid kui “seda-peab-nägema (*must see*) vaatamisväärsusi”. Mõnedel juhtudel on kaitsealade populaarsus nii turunduse kui ka hea ligipääsu tulemus. Teistel juhtudel on paikade unikaalsus ainus põhjus, miks turistid neid külastavad (Boyd 2004).

UNESCO maailmapärandi paikadel on kõigist maailma kultuurilistest vaatamisväärsustest kõige suurem nähtavus ning neil on sümbolne väärtus, mis võib olla ebaproportsionaalne nende suuruse või iluga (Shackley 1998: 205). Rahvusparki kontseptsioon on ainult üks piirkonna kaitse liik kõrvuti UNESCO pärandi paikade, Natura 2000 aladega, kõnnumaa, biosfääri kaitsealade ning teiste kaitseala liikidega. Enamik riike kasutab mitut kaitsekategooriat, sealhulgas erinevaid kaitsealade korralduse eesmärgi ning kohti, kus on lubatud erineva intensiivsusega majandustegevus.

Rahvuspark ning UNESCO pärand on saanud oluliseks turismi edendamisel ning need on pidevalt turunduses nähtavad kui tugevad kvaliteedi- ja kaubamärgid. Paljude uuringute andmetel on just rahvusparkidel tunduvalt parem brändiidentiteet ning rahvusparkidel on märksa tugevam turunduslik väärtus kui teistel kaitsealadel (Palmer 1999, Eagles 2001, Nolte 2004).

See tuleneb asjaolust, et rahvusparki kontseptsioon on maailma avalikkusele rohkem tuntud, kuna rahvusparke leidub peaaegu kõikides maailma riikides ning igapäevase seostub midagi rahvusparkiga. Seevastu näiteks biosfääri kaitseala või Natura 2000 ala jääb paljudele müstiliseks terminiks.

Mõnedki uuringud käsitlevad kaitsealade staatuse mõju seoses rekreatiivse kasutusega ning turistide arvu muutustega. On uuringuid, mis täheldavad positiivseid muutusi (Shackley 1998), kui ka neid, mis muutusi ei tähelda (McCooli 1985). Külastatavuse kasvu täheldasid Weiler ja Seidl (2004) kaheksas uues USA rahvusparkis tehtud uuringus. **Fredman (2007) korraldas enne ja pärast parki moodustamist uuringu Rootsi rahvusparkis ja leidis kohapealsete turistide loendurite põhjal, et peale parki**

moodustamist suurenes külastatavus peaaegu 40 protsenti. Uuringus maailmapärandi paikadest OECD (majanduskoostöö ja arengu organisatsioon) riikides 1998. a raporteeris üle kahe kolmandiku paikadest külastatavuse kasvu keskmiselt üks kuni viis protsenti aastas alates rahvusparki loomisest (Hall, Piggin 2001).

Põhjuslik seos maailma kultuuripärandi nimekirjade ja suurenenud külastatavuse vahel on siiski tühine, sest kasv ei olnud märkimisväärselt erinev keskmisest turismi kasvu määra-st uuritud riikides (Hall 2006). Buckley (2004) uuris, kas külastatavus suurenes, kui kuus Austraalia rahvusparki said UNESCO kultuuripärandi paikadeks. Ta leidis, et maailma kultuuripärandi nimekirjal oli positiivne mõju turismi kulutustele tänu rahvusvaheliste turistide suurenenud määrale. Uuringu tulemused Rootsi mägi- ja piirkonna kaitsealadel (Reinius, Fredman 2007) näitavad, et kaitsestaatus läheb turistidele korda ning see mõjutab otsust piirkonda külastada, kuid erineval määral eri uurimiskohtadega võrreldes. Võib teha kokkuvõtte, et erinevad kaitsealade turismi tähised funktsioneerivad turismi märgistena, aga rahvusparki nimel on turistidele tugevam mõju kui maailma kultuuripärandi ja biosfääri kaitseala märgistel.

Selle teema kokkuvõtteks võib öelda, et kaitsealadel, eriti rahvusparkidel on loodushariduses ja turismis olulisem roll, kui paljud meist arvata oskavad. Selleks, et inimesed huvituksid loodusest ja looduskaitsest, on vaja, et rahvusparkid oleksid suurele osale elanikkonnast atraktiivsed.

Üldsusele teevad kaitsealad huvitavaks hea tutvustamine/turustamine, elamuslikud turismitooted ja hea infrastruktuur. Tõenäoliselt on nii mõnelegi looduskaitsealale üllatuseks, et kaitseala luues tegelevad nad ühtlasi ka loodusturismi turundamisega, kuna peale looduskaitsealade piirangute kehtestamise hindavad nad piirkonda nn kvaliteedimärgisega ja teevad reklaami potentsiaalsetele kaitseala külastajatele.

Näiteks Tallinna turismiinfot külastavad välituristid ei küsi sageli, kus asuvad paremad Eesti looduse vaatamisväärsused, vaid küsivad kohe, kus asub lähim rahvuspark, kuna rahvuspark võrdub nende jaoks riigi paremate loodusobjektidega. Seetõttu on rahvusparke nimetatud ka riigi looduse visiitkaartideks.

9.3. Kaitsealad ja kohalik kogukond

Kaitsealad ei kaitse enam ainult bioloogilist mitmekesisust, vaid mängivad olulist rolli ka kohaliku kogukonna elus. Kui veel paarkümmend aastat tagasi kaitsti loodust inimeste eest ning kohalik kogukond oli sageli selle tegevuse takistuseks, siis praegu aktsepteeritakse kaitsealadel järjest enam selliseid tegevusi, mida kunagi ei peetud kaitsealade kontseptsiooniga kooskõlas olevaiks. Näiteks tunnustatakse põlisrahvaste seaduslikku õigust elada aladel, mis esialgu määrati looduse kaitseks ning kus varem üritati kõrvaldada igasugune, sealhulgas traditsiooniline inimtegevus.

Kui inimtegevust kaitsealal soodustatakse turismi või rekreatsiooni vormis, siis tehakse seda sageli argumendiga kasust kohalikule kogukonnale. Positiivseteks kaitseala asutamisele järgneda võivateks majanduslikeks mõjudeks on: töökohtade lisandumine; veonduse, kaubanduse, majutuse, puhkepaikade ja turismiettevõtlike arendamine (Hall 2006, Marsh 2000, Weiler ja Seidl 2004). Samas peab rõhutama, et kui paljudes piirkondades võib kaitsealade majandamine olla majanduslikult kasumlik, leidub paljudel kaitsealadel vähe rajatisi, pakutakse vähe teenuseid või tooteid ja turistid peavad olema väga iseseisvad. Eesti kaitsealadel ei takista majandusliku tulu teenimist mitte niivõrd infrastruktuuri puudulikkus, kuivõrd lühike hooaeg.

Siiski võivad kaitsealaga kaasnevad kultuurilised ja majanduslikud tagajärjed ning nende korraldus avaldada ebaproportsionaalselt suurt mõju kohalikule kogukonnale, mis võib tuua kaasa rahulolematuse nii turismi kui ka kaitsealaga. Kaitseala loob olulised piirangud traditsiooniliseks majanduseks, kuid lähtuvalt kaitse-eesmärgist võib soodustada traditsioonilisi tegevusi.

Kaitsealade majandamine on jõudnud stabiilsuse ajastust sotsiaalsete ja poliitiliste muutuste ajastusse. Huvigruppide mitmekesisus suureneb, mis teeb kaitsealade korraldamise palju keerulisemaks. Traditsiooniliste väärtuste ja kasutuse seadustamine muudab kaitsealade juhtide töö keerukamaks ja raskemaks. Eestis oleme me peale kõige muu läinud ka üldises poliitikas üle totalitaarselt riigikorralt demokraatlikule, kus staažikad looduskaitsetöötajad peavad oma otsuseid paljudele põhjendama, mida veel paarkümmend aastat tagasi looduskaitstes teha ei olnud vaja. Seetõttu nõuab nüüdne looduskaitse ametnikelt ka häid suhtlus- ja psühholoogioskusi.

NÄIDE 5. Turismi mõju kohalikule kogukonnale Eesti rahvusparkides.
Mart Reimann, Mari-Liis Lamp, Liina Allikas, Raul Järvamägi, Alvar Kanepi, Juta Pertel

Eestis on viis rahvusparki, mis erinevad kohalike elanike arvu, kaitse-eesmärkide ja ka piirangute poolest. Kõik meie rahvuspargid on ühtlasi atraktiivsed turismipiirkonnad. Turism võib tekitada kohalikes vastumeelsust, kuid turismist saadav tulu võib parandada elanike rahulolu nii turismi kui ka looduskaitsega. 2005.–2007. a korraldati uuring kõigi viie rahvuspargi elanike seas.

Tabel 1. Eesti rahvuspargid.

	Pindala km ²	Asutamisaasta	Elanike arv	Vastanute arv
Lahemaa	725	1971	2500	62
Matsalu	486	2004	760	79
Soomaa	396	1993	45	30
Vilsandi	237	1993	70	26
Karula	110	1993	178	76

Väga erineva elanike hulga tõttu erines ka valimi koostamine. Peatähtis oli teada saada nende elanike arvamust, kes identifitseerisid end rahvuspargi kogukonna liikmetena ning omasid arvamust kohalikust elust. Suuremates rahvusparkides nagu Lahemaa ja Matsalu küsitleti kohalikke arvamusi liidreid (külavanemad, ettevõtjad, suuremad maaomanikud, õpetajad); Karulas ja Vilsandil küsitleti ühte inimest igast leibkonnast ning Soomaal kuulus valimisse kogu elanikkond, kellest õnnestus küsitleda 63 protsenti.

Küsitlusest selgus, et kohalikud elanikud olid isegi rohkem mures rahvuspargi looduslike väärtuste kahjustamise pärast kui selle pärast, et turistid segaksid nende endi elu (tabel 1, 2). Kumbki probleem ei olnud vastajate arvates liiga tõsine, kuna enamik vastajatest olid külastajate suhtes positiivselt meelestatud kõikides rahvusparkides.

Tabel 2. Kas külastajad on kahjustanud rahvuspargi loodus- ja/või kultuuriväärtusi?

	Lahemaa	Vilsandi	Soomaa	Matsalu	Karula
Jah	39	15	40	20	25
Ei	27	54	40	58	60
Ei oska öelda	34	31	20	22	15

Kõige suurema asustusega rahvuspargi, Lahemaa, ning kõige väiksema elanike arvuga rahvuspargi, Soomaa, elanikud olid turistide suhtes kriitilisemalt meelestatud kui teiste rahvusparkide elanikud. Kuigi Soomaa on tõenäoliselt madalaima külastajate arvuga rahvuspark Eestis, tegeleb suur osa Soomaa külastajatest kanuumatkamisega jõgedel. Jõgede ääres elavad ka kõik Soomaa vähesed elanikud, seetõttu tekivad ka konfliktid. Üldiselt olid olulisemate vaatamisväärsuste läheduses elavad kohalikud külastajate

tegevusest rohkem häiritud.

Tabel 3. Kas külastajad häirivad kohalikke?

	Lahemaa	Vilsandi	Soomaa	Matsalu	Karula
Üldse mitte	40	70	30	62	70
Mõnikord	42	27	70	31	30
Tihti	13	3	0	5	0
Alati	5	0	0	2	0

Enamik vastanutest oli veendunud, et turism parandab kohalike elanike heaolu (tabel 4). Vilsandil ja Matsalus, kus turismiteenuste arv on väiksem kui teistes rahvusparkides, näitasid kohalikud suurimat huvi turismi arendamise vastu. Suuremateks takistusteks turismiga tegelemisel olid vastajate arvates raha vähesus, millele järgnesid puudulik haridus ja turismi liigne sesoonsus. Vastajad olid küllaltki kriitilised kohalike elanike passiivsuse suhtes. Lahemaal, Soomaal ja Vilsandil arvas üle 90% vastanutest, et kohalike aktiivsus on madal või väga madal. Matsalus ja Karulas oli nii pessimistlik alla 70% vastajatest. Kui vaadata kogukondlikke projekte ja ürituste arvu, siis on Matsalu ja Karula kogukonnad aktiivsemad kui teistes rahvusparkides. Karulas on ka hea koostöö näide, Metsamoori Perepark, , kuhu on kaasatud suur osa rahvuspargi elanikest.

Tabel 4. Kas turism parandab kohalike elanike heaolu?

	Lahemaa	Vilsandi	Soomaa	Matsalu	Karula
Jah	72	58	57	73	75
Ei	15	0	13	13	12
Ei oska öelda	13	42	30	14	15

Kokkuvõtteks võib öelda, et Eestimaa rahvusparkide elanikud on turismi suhtes tolerantsemad, kui võib arvata paljude rahvakoosolekute tulemusena. Sageli jäävad koosolekutel peale just aktiivsemate ja kõige negatiivsema hoiakuga inimeste hääled. Üldiselt olid vastanute arvamused realistlikud, nad nägid turismis nii ohte kui ka teenimisvõimalusi. Küsitatud olid huvitatud uutest ideedest ja koolitusest. Turismi koolitusvõimalused ning edulood teistest piirkondadest (Karula) loovad head eeldused tasakaalustatud turismiarenguks ning kohaliku kogukonna kaasamiseks Eesti rahvusparkides.

9.4. Külastuse mõjud kaitsealadel

Ökoloogiliste põhimõtete valguses on oluline, et ökoturismi mõjud loodusele olenevad ökosüsteemist niisama palju kui tegevusest. Eri tegevused toovad eri ökosüsteemides kaasa erisuguseid mõjusid. Näiteks matkaja saabaste kahjustused taimedele on palju suuremad nõmmemetsas kui aruniidul, aga umbrohuseeme ja mulla haigusetekitajad matkaja saabaste all on palju ohtlikumad niidule kui nõmmemetsadele. Väikese soo- või metsajärvekese reostusohu on palju suurem kui merel või suurel jõel. Ka inimhääled võivad olla loomastikule häirivamad metsades, mitte niivõrd mägedes.

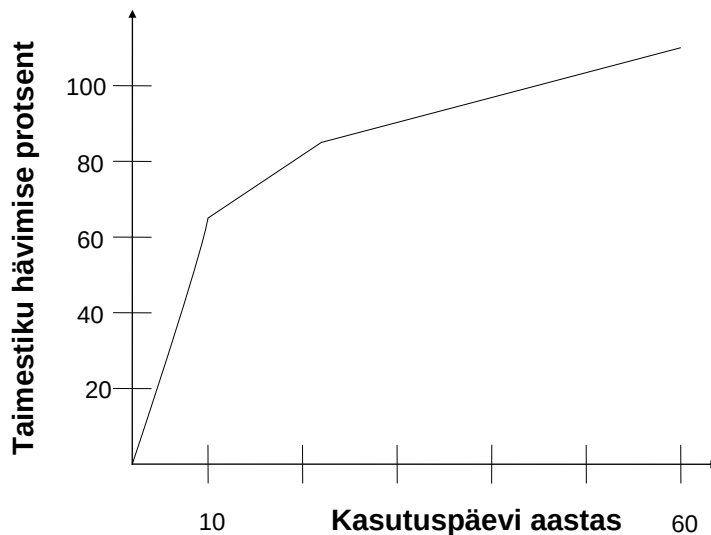
Ökoturismi mõjusid võib klassifitseerida väga mitmel viisil: tegevuse järgi (matkamine), ökosüsteemi järgi (mets), ökosüsteemi komponendi (ürgne loodus või vee kvaliteet), mõju kestuse või tähtsuse järgi. Mõni mõju on väga hästi nähtav, nagu näiteks taimestiku tallamine, mõni mõju aga palju vähem silmatorkav, mistõttu on teadmata ka selle kahjulikkus. Näiteks mootorsaan pressib lume kokku, selle tagajärjel pinnas külmub. Kõik see võib aga mõjutada taimestikku ja loodust. Korduv metsiku looduse häirimine, karudest kuni hiirte, sookurest kuni hülge hülge häirimiseni välja võib segada häiritavate toitumist ja sigimist, mis võib kokkuvõttes tähendada populatsiooni kahanemist. Selliseid kompleksseid ja tahtmatuid mõjusid on aga vähe uuritud nii Eestis kui mujal maailmas. Ei ole ka ulatuslikku kirjandust nende mõjude kohta. **Vähe on teadmisi näiteks selliste mõjude kohta nagu müra või ka pinnase ja vee kaudu levivad haigused. Nii on teadmata ka loomastiku ja taimestiku populatsioonide dünaamika ja geneetika häirimise mõju, millel on tõenäoliselt palju suurem ökoloogiline tähtsus.**

See, milliseid turismi tegevusi võib lugeda ökoturismiks, sõltub mitmest asjaolust, näiteks sellest, kas tegevus toimub vähese infrastruktuuriga maastikel, kas mootorsõidukite osalusel või ilma nendeta. Kui mootorsõidukeid kasutatakse ainult transpordiks, mitte esmase rekreatiivse tegevusena, siis võib tegevust nimetada ökoturismiks. Näiteks kui väike grupp sõidab vaikselt loodusesse, et loodust tundma õppida, arvestades sealjuures teisi ökoturismi põhimõtteid, siis võib seda lugeda ökoturismi alla kuuluvaks tegevuseks.

Paljusid tegevusi, nagu näiteks linnuvaatlemine, paadisõit, süstasõit, kalapüük, jaht, rattasõit, pildistamine, suusatamine, hülgevaatlus, purjetamine jne saab rühmitada nii rekreatsiooni, ökoturismi, seiklusturismi kui ka hariduse alla. Kõik oleneb sellest, kuidas ja kus neid tehakse. Selge on aga, et igasugune tegevus jätab oma jälje loodusele.

Tallamise mõju taimestikule on uuritud nii Eestis kui mujalgi maailmas rohkem kui teiste rekreatiivsete tegevuste mõju loodusele – arvatavasti seepärast, et seda on kergem uurida, kuna kahjud on selgelt näha. Kahju sõltub surve suurusest, tallamiste arvust ja aastaajast. Samuti sõltub see taimestiku tüübist ja taime iseärasustest. Isegi inimeste vähene kokkupuude taimedega võib tuua kaasa fütoloogilisi ja biokeemilisi muutusi taimedes

(Hylgaard ja Liddle 1981, Buckley 2001). Enamiku taimeliikide puhul toob isegi vähene trampimine kaasa olulise muutuse taime kudedes. Tugev trampimine kahjustab ka kõige vastupidavamaid liike (Cole 2004). Suuri kahjustusi taimedele tekitavad ka sellised tegevused nagu ratsutamine ja jalgrattaga sõitmine (Pickering ja Hill 2006). Kõige otsesema ja märgatavama mõjuga taimestikule on aga rajatiste ja ehitiste püstitamine (Newsome *et al.* 2002, Pickering ja Hill 2006). Samas on täheldatud, et taimekahjustuste kasv ei ole lineaarses sõltuvuses külastajate arvu kasvuga. Joonisel 5 on kujutatud klassikaks kujunenud uuringu tulemusi USA telkimisaladel (Marrion ja Merriam 1985). Graafikust selgub, et 60 külastuspäeva järel on telkimisaladel taimekahjustused vaid veidi suuremad kui 10 külastuspäeva järel, suurem osa kahjustustest tekitatakse juba esimeste külastuspäevade jooksul. Hilisemad uuringud on tõendanud, et samasugune suundumus ilmneb enamiku koormustaluvusuuringute puhul.

Joonis 5. Koormustaluvuse uuring USA telkimisaladel (Marrion ja Merriam 1985).

9.5. Külastuskonfliktid

Eri eesmärkidega külastajad käituvad kaitsealadel väga erinevalt, seetõttu võivad tekkida konfliktid. Need on sagenenud kaitsealade külastajate arvu kasvu ning ka mootorsõidukite üha kasvava populaarsuse tõttu. Siiski ei ole probleemid Eestis pooltki nii tõsised kui Ameerika Ühendriikides või Lääne-Euroopa rahvusparkides (Saksamaal, Šveitsis, Suurbritannias). On uuritud ülerahvastatust rahvusparkides, konflikte järvedel, jõgedel ning ka mittemotoriseeritud liikumisviise harrastavaid külastajagruppe. Klassikalised konfliktid on näiteks jalgratturid vs. ratsutajad, jalgsi matkajad vs.

mägiratturid, kalastajad vs. veematkajad.

Rekreatsiooniga kaasuvad konfliktid kipuvad sagenema ja süvenema tehnoloogia arengu tõttu, mis loob pidevalt uusi võimalusi ja vahendeid. **Üldiselt kipuvad rekreatsiooniga kaasuvad konfliktid olema asümmeetrilised ehk ühesuunalised, eriti just motoriseeritud ja motoriseerimata rekreatsiooni puhul:** ATV-sõitja häirib jalgsi liikujat, aga vastupidist häirimist tuleb ette harva. Rekreatsioonikonfliktid on seotud mitme muutujaga, milleks on rekreatsiooni motiivid, sotsiaalsed väärtused ja sallivus teiste külastajate vastu, stereotüüpne suhtumine teistesse külastajatesse (kas süstamatkajad on sarnased jalgsimatkajatega, kas ATV-sõitjad on alati ülbed ja agressiivsed), eri tehnoloogiad, kogemus ja pühendumus, turvalisuse tunne ja sätestatud normid jne. Mõlemad, nii otsesed kui ka kaudsed kontaktid teiste isikutega nii samast grupist kui ka teisest külastajagruppidest võivad tuua kaasa konflikti. See võib tekkida huvigrupi sees, kahe huvigrupi vahel või grupi liikmete ja juhtide vahel. Mõni grupi liige võib omaks võtta kellegi teise (nt grupijuhi) käitumise ja hoiaku, et enda suhtes ära hoida konflikti või siis seda leevendada.

Infrastruktuuri loomine eri tegevuste tarvis, kindlate alade kehtestamine ja külastajagruppide üksteisest eraldamine on võimalus, kuidas konflikte saaks ära hoida. Näiteks eraldi rajad ratsutajatele ja jalgratturitele, eraldi telkimiskohad veematkajatele ja jalgsimatkajatele jne.

9.6. Infrastruktuur ja külastuse korraldamine kaitsealadel

Suureneva külastusega kaasnevate kahjulike mõjude vältimine on iga kaitseala kohustus, et kaitsta oma olulisi ressursse. Planeeringu ja korralduse eri meetodikad on loodud külastatavuse aspekti arvestades. Koormustaluvus on üheks aluseks, millel kaitsealade külastuskorralduse meetodid põhinevad. Hoolimata olulistest katsetest kasutada seda kui külastuskorralduse alust, on koormustaluvuse uurimine andnud kaitsealade juhtidele vähe praktilisi suuniseid (liiga teoreetiline). Peamisi põhjusi on see, **et rekreatiivset kasutust on sageli mõjutanud muud näitajad kui kasutajate hulk. Palju olulisem sellest, kui palju inimesi looduses liigub, on see, mida nad teevad ning kuidas ja kus nad liiguvad.** Mitukümmend linnuvaatlejat, kes vaikselt istuvad, et mitte linde hirmutada, on loodusele kindlasti väiksema mõjuga kui paar lärmavat piknikulist.

On mitu eri vaatenurka, millest külastajad ja kaitseala administreerijad võivad täiesti isemoodi aru saada. Näiteks määratlevad külastajad piirkonda pigem oma kasutuse järgi kui looduskaitsete algselt planeeritud eesmärkide alusel. Rekreatiivsed harjumused on äärmiselt pikkade traditsioonidega. Paljud inimesed käivad vaba aega veetmas seal, kus nad lapsena on harjunud käima, aga lapsena käisid nad seal, kus nende vanemad olid harjunud käima. Seega võib näiteks mõni ujumiskoht või piknikukoht olla samas suguvõsas kasutusel mitu inimpõlve. Sellised püsikülastajad ei pane sageli tähele, kui piirkonnas on midagi muutunud, kas on loodud kaitseala või muudetud olemasoleva kaitseala kaitsekorda.

Külastajate teadlikkus ja informeeritus on väiksem kui korraldajad arvavad. Kuigi muutuste kohta on eri kanaleid kasutades võidud teavet edastada, ei pruugi püsikülastajad seda infot tähele panna, kuna harjumuspärase keskkonnas ei otsita aktiivselt infot.

Sageli lähtuvad kaitsealade majandajad pigem loodusteaduslikust kui sotsiaalteaduslikust vaatenurgast. Selge on see, et kaitsealad on loodud eelkõige bioloogilise mitmekesisuse säilitamiseks ja kaitsealade spetsialistid teavad väga hästi, miks need on loodud ning kuhu kaitsealal tohib minna ja kuhu mitte. Kas külastaja tahab sinna minna, kuhu looduskaitsealadest nõuetest lähtudes tohib minna? Mõnikord on kõrge looduskaitsealase väärtusega kohad madala rekreatiivse väärtusega ja vastupidi. Kui looduskaitsealad sellele tähelepanu pööravad, saab külastajaid suunata kõrge rekreatiivse ja madala looduskaitsealase potentsiaaliga piirkonda. Korraldajate mulje kujuneb sageli aktiivsemate külastajate põhjal, kes tegelikult võivad moodustada vaid väikese osa kogu külastajate hulgast, mistõttu on külastusuuringud väga olulised.

9.7. Külastusuuringud kaitsealadel

Kaitse- ja puhkealade külastuse korraldamine ei saa põhineda üksnes spetsialistide arvamusel, kuna infrastruktuur luuakse eelkõige külastajate jaoks, kuid külastajate soov on raske ette aimata. Seetõttu on kaitsealade külastuse paremaks korraldamiseks vajalikud külastusuuringud. Nende abil saadakse teavet kaitse- ja puhkealade rekreatiivse kasutuse ning külastajate arvamuste, ootuste ja harjumuste kohta. Eriti olulised on külastajate arvamuse uuringud puhkerajatiste kavandamisel, sest need kohad, mis korraldajatele meeldivad, ei pruugi meeldida külastajatele. Külastusuuringud on olulised ka tööjõu ja muude ressursside planeerimisel. Võimaluse korral saab külastusuuringuid kasutada ka looduskaitset puudutavate probleemide lahendamisel.

Külastuse korraldamise meetodid

Otsesed külastuse korraldamise meetodid

- Külastajate hulga reguleerimine
- Külastuse hajutamine
- Külastuse kontsentreerimine
- Sesoonne külastuse reguleerimine
- Külastuse pikkuse piiramine
- Tegevuste keelustamine (lõke, kalapüük jne)
- Tsoneerimine

Kaudsed külastuse korraldamise meetodid

- Külastajate teavitamine ja harimine
- Teede kvaliteet
- Puhkerajatiste hulk ja kvaliteet

- Analoogete võimaluste loomine puhkeala läheduses
- Maksustamine

Teatud ala liigne külastatavus võib avaldada kahjulikku mõju pinnasele, taimestikule, loomastikule, vee kvaliteedile ja samuti puhkajate endi külastuselamusele. Seetõttu tuleb külastusi korraldades vaadelda koos looduslikku koormustaluvust ja külastajate vajadusi. Mõnikord arvatakse, et kui piirkonda kasutatakse rekreatsiooniks väljaspool rajatisi ning on tekkinud mitteametlikud lõkkekohad ja ujumiskohad, siis suureneb rajatiste tegemisega piirkonnale avaldatav koormus. See ei pruugi sageli nii olla, kuna kui lõkkeplats on risustatud, siis risustavad seda ka järgmised külastajad. Kui rajatised on korras, käituvad ka külastajad hoolikamalt.

Kaitseala ettevalmistamine rekreatsiooniks ja informatsiooni jagamine mõjub piirkonnale paremini kui metsik rekreatsioon, kuna külastaja hoolib seda rohkem, mida rohkem ta teab. Samas toob teabe levitamine piirkonda ka uusi külastajaid, kes tulevad tutvuma sealsete loodus- ja kultuuriväärtustega. Kui inimene on tulnud kauni loodusega tutvuma, siis on ta huvitatud sellest, et loodus säiliks kaunina.

Sodi loobivad metsa alla need, kelle jaoks loodus on lihtsalt kontrast ja vaheldus linnale – looduses saab end vabalt tunda ja lärmata, ilma et naabrid politseid kutsuksid, ning purjuspäi autorooli istudes ei ole karta lubadest ilma jäämist. On küllalt juhtusid, et loodusväärtustega tutvuma tulnud inimesed on pidutsejaid korrale kutsunud. **Seega on nn korralik külastaja ka parim kaitseala järelevalve, mis tõendab, et külastajate mõju loodusele sõltub rohkem kvalitatiivsetest kui kvantitatiivsetest teguritest.**

Külastust korraldades ei saa lähtuda “keskmisest külastajast” , vaid tuleb luua võimalusi erinevate vajadustega külastajate gruppide jaoks. Mõnikord võib juhtuda, et keskmist külastajat ei olegi olemas. Näiteks kui uurida ööbimisvajadusi, võib selguda, et pooled külastajatest tahavad telkida ja pooled tahaksid hotellis ööbida. Statistika reegleid arvestades tahaks siis keskmine külastaja ööbida hostelis. Kui nüüd külastusuuringule tuginedes rajataksegi hostel, ei tahagi tegelikult keegi tegelikult seal ööbida. Seega on vaja välja selgitada külastajate eri grupid ja piirkonnad ning valida sobivad külastuse korraldamise meetodid.

Puhkerajatise luues tuleb mõelda ka hooldamise peale, sageli taotletakse puhkerajatiste tegemiseks projektiraha. **Rajamise hinda ei ole raske planeerida, kogenud ehitajad oskavad puhkeobjektide ehitamise hinnakalkulatsioone hästi teha. Seda aga, kui palju kulub tööjõudu ja raha hooldamise peale, ei oska keegi ette planeerida, kuna see sõltub nii ilmastikust kui ka külastajate käitumisest.** Võib juhtuda nii, et telkimiskoha rajatise tuleb uuendada kümme aastat peale rajamist, kuid pahatahtlike külastajate korral tuleb seda teha juba järgmisel aastal pärast rajamist. Mida paremas korras on puhkerajatised, seda hoolikamad on ka külastajad.

NÄIDE 6. Külastusuuringute ja koormustaluvuse uuringute rakendamine RMK Peipsi põhjaranniku puhkealal. Heinar Juuse

RMK Peipsi põhjaranniku puhkeala hõlmab piirkonda Raadnast Vasknarvani. Siin asuvad Järvevälja ja Smolnitsa lüüed ning Peipsi-äärne laulev liiv. Maastik vaheldub pikkade luiteahelike ja nende vahele jäävate soodega. Puhkeala eesmärk on pakkuda riigimetsas ja kaitsealadel erisuguseid puhkamise võimalusi nii, et säiliks loodusväärtused ja oleks tagatud liikide kaitse. Peipsi põhjaranniku puhkeala territooriumile jääb ka viisteist kaitseala.

RMK külastus- ja koormustaluvusuuringuid on RMK puhkealadel tehtud 2002. aastast. Külastusuuringutega on saadud paremat teavet puhkealade kasutuse kohta. Otseselt ühtegi uut rajatist külastusuuringu tulemustele tuginedes rajatud ei ole. Nii mõnigi objekt on puhkeala korraldajatele üllatuseks olnud külastajatele raskesti leitav, mistõttu on vastavalt külastusuuringutele parandatud viidastust ja tehtud teave külastajale kättesaadavamaks.

Koormustaluvusuuringud, mida paljud praktikud maailmas peavad liiga teoreetilisteks, on Peipsi põhjaranniku puhkealal saanud hea praktilise väljundi. Uuringute tulemused on võimaldanud taimestiku põhjal senisest paremini hinnata seda, kui intensiivne on piirkonna kasutus. Samas saab eri katselappide võrdluse abil hinnata, milliseid kahjusid võib tekitada suurenev külastatavus. Kui on teada kahjustuste tekitajate hulk, saab prognoosida, milliseid kahjustusi suurenev külastatavus võib kaasa tuua. Siis on ka lihtsam astuda praktilisi samme külastuste reguleerimisel.

Koormustaluvusuuringute üheks oluliseks kasuks on olnud ka kahjustuste põhjustajate selgem määramine. Tähelepanelikulgi vaatlemisel ei saa mõnikord kindlaks teha, millised kahjustused on tekitanud saabas, millised autorehv. Uuringud on välja selgitanud indikaatorid, mille abil üht või teist kahjustust kindlaks määrata. Nii arvati näiteks pikka aega, et Raadna telkimisalal on metsas ulatuslikke kahjustusi tekitanud puhkajad ja telkijad. Täpsemal uurimisel tuli välja, et kõige suuremaid kahjustusi olid tekitanud hoopis kohalikud kalamehed. Kõne all olev telkimisala suleti seetõttu taastumiseks. Nüüdseks on valminud uus külastatavust toetav infrastruktuur ning ala on taas avatud. Koormuse pideva seire tulemusena on olemas ülevaade alade olukorrast. Tänavuste seiretulemuste alusel saame öelda, et hoolimata pidevast külastuskoormuse tõusust on pinnase taluvuse näitajad paranenud. Vähenenud on liivade liikumine ja paranenud on taimestiku taastumine.

Kokkuvõte

- Eestis on üle neljasaja kaitseala, mis jagunevad rahvusparkideks, loodus- ja maastikukaitsealadeks. Kui rahvusparki kontseptsioon on rahvusvaheliselt suhteliselt sarnane, siis kõikide teiste kaitsealade kontseptsioonid võivad eri riikides küllaltki palju erineda.
- Ameerika suured puutumatu looduse kaitseks loodud rahvusparkid olid pikka

aega malliks, mille järgi loodi rahvusparke ka mujal maailmas. Eestis seevastu sai omamoodi malliks esimesena (1971) asutatud Lahemaa, mille kaitse-eesmärgiks oli algusest peale ühtaegu looduse ja kultuuripärandi kaitsmine.

- Peale primaarse eesmärgi (bioloogilise mitmekesisuse säilitamine) on kaitsealadel ka oluline roll loodushariduses ja inimühiskonna ning looduse sideme säilitamises. Sellest tulenevalt on kaitsealadel oluline sotsiaalmajanduslik roll. Tõenäoliselt on nii mõnelegi looduskaitsejale üllatuseks, et kaitseala luues tegelevad nad ühtlasi ka loodusturismi turundamisega.
- Kui veel paarkümmend aastat tagasi kaitsti loodust inimeste eest ning kohalik kogukond oli sageli selle tegevuse takistuseks, siis praegu aktsepteeritakse kaitsealadel järjest enam tegevusi, mida kunagi peeti kaitsealade kontseptsiooniga vastuolus olevaiks.
- Üldiselt kipuvad rekreatsiooniga kaasuvad konfliktid, eriti just motoriseeritud ja motoriseerimata rekreatsiooni konfliktid olema asümmeetrilised ehk ühesuunalised.
- Rekreatiivset kasutust on sageli mõjutanud muud näitajad kui kasutajate hulk. Palju olulisem sellest, kui palju inimesi looduses liigub, on see, mida nad teevad ning kuidas ja kus nad liiguvad.
- Küllastajate teadlikkus ja informeeritus on väiksem, kui korraldajad arvavad. Kuigi muutustest võidakse eri kanaleid kasutades olla teavitatud, ei pruugi püsiküllastajad seda infot tähele panna, kuna harjumuspärases keskkonnas ei otsita aktiivselt infot.
- Kaitse- ja puhkealade külastuse korraldamine ei saa põhineda üksnes spetsialistide arvamusel, kuna infrastruktuur luuakse eelkõige küllastajate jaoks, kuid küllastajate soov on raske ette aimata. Seetõttu on kaitsealade külastuse paremaks korraldamiseks vajalikud külastusuuringud.
- Kaitseala ettevalmistamine rekreatsiooniks ja informatsiooni jagamine mõjub piirkonnale paremini kui metsik rekreatsioon, sest mida rohkem küllastaja teab, seda rohkem ta hoolib. Samas toob info levitamine piirkonda ka uusi küllastajaid, kes tulevad tutvuma sealsete loodus- ja kultuuriväärtustega. Kui inimene on tulnud kauni loodusega tutvuma, siis on ta huvitatud sellest, et loodus kaunina säiliks.
- Korralik küllastaja on kaitseala parim järelevalvaja. See tõendab, et küllastajate mõju loodusele sõltub rohkem kvalitatiivsetest kui kvantitatiivsetest teguritest.
- Puhkerajatiste tegemise hinda ei ole raske planeerida. Seda aga, kui palju kulub tööjõudu ja raha hooldamise peale, ei oska keegi ette planeerida, kuna see sõltub nii ilmastikust kui ka küllastajate käitumisest.

Kasutatud allikad

Balmford, A., Clegg, L., Coulson, T., Taylor, J. (2002). Why conservationists should heed Pokémon. *Science*, 295. 2367.

Balmford, A., Cowling, R. (2006). Fusion or failure? The future of conservation biology. *Conservation Biology*, 20. 692–695.

- Balmford A., Beresford J., Green J., Naidoo R., Walpole M., Manica A. (2009). A Global Perspective on Trends in Nature-Based Tourism. *PLoS Biol* 7(6). e1000144. doi:10.1371/journal.pbio.1000144
- Boyd, S. (2004). National Parks: Wilderness and Culture. In *A companion to tourism*, Lew, A., Hall, M., Williams, A., (eds), Malden, Blackwell, 473–483.
- Buckley, R. C. (2001). Environmental Impacts. Chapter 24. In: Weaver D. B. (ed.), *The encyclopedia of Ecotourism*, Australia: Queensland.
- Cole, D. N. (1993). Trampling Effects on Mountain Vegetation in Washington, Colorado, New Hampshire and North Carolina. *Research Paper. INT-464*. Utah: Odgen, USDA Forest Services Intermountain Forest and Range Experimental Station.
- Eagles, P. F. J., McCool, S. F. and Haynes, D. A. (2002). *Sustainable Tourism in Protected Areas: Guidelines for Planning and Management*. IUCN – The World Conservation Union, Switzerland: Gland and UK: Cambridge.
- Hall, M., Piggin, R. (2001). Tourism business knowledge of world heritage cites: a New Zealand case study. *International Journal of Tourism research*, 4. 401–411.
- Kareiva, P. (2008). Ominous trends in nature recreation. *Proc Natl Acad Sci USA*, 105. 2757–2758.
- Marion, J. L., Merriam L. C. (1985). Recreational impacts on well established campsites in the Boundary Waters Canoe Area Wilderness. *Station Technical Bulletin ADSB2502*, Agricultural Experiment Station, University of Minnesota.
- Marsh, J. (2000). Tourism and national parks in polar regions. In: *Tourism and national parks: Issues and implications*, Butler, R., Boyd, S. (eds), Chichester, Wiley, 127–136.
- Newsome, D., Moore, S. A., Dowling, R. K. (2002a). Natural Area Tourism: Ecology, Impacts and Management. *Channel View Publications*. Sydney.
- Palmer, C. (1999). Tourism and Symbols of identity. *Tourism Management*, 20. 313–321.
- Pergams O. R. W, Zaradic P. A. (2008). Evidence for a fundamental and pervasive shift away from nature-based recreation. USA: *Proc Natl Acad Sci*, 105. 2757–2758.
- Pickering, C. M., Hill, W. (2006). Impacts of recreation and tourism on plant Biodiversity and vegetation in protected areas in Australia. *Journal of Environmental Management*. 791–800.
- Pyle, R. M. (2003). Nature matrix: reconnecting people and nature. *Oryx* 37.206–214.
- Reed, S. E., Merenlender, A. M. (2008). Quiet, nonconsu.

Reinius S. W., Fredman P. (2007). Protected areas as attractions. *Annals of tourism research*, 34, 4. 839–854.

Saarinen, J. (2004). Tourism and touristic representations of nature. In: *A companion to tourism*, Lew, A., Hall, M., Williams, A. (eds), Malden, Blackwell. 438–449.

Sandell, K. (2005). Access, Tourism and democracy: A Conceptual framework and the nonestablishment of a proposed national park in Sweden. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 5. 1–13.

Weiler, S., Seidl, A. (2004). What's in a name? Extracting econometric drivers to assess the impact of national park designation. *Journal of Regional Science*, 44. 245–262.

Williams, N. (2008). Backs to nature. *Current Biology*, 18. 136–137.

Lisateave internetis

Keskkonnaministeerium, <http://www.envir.ee>.

Keskkonnaamet, <http://www.keskkonnaamet.ee>.

Riigimetsa Majandamise Keskus, <http://www.rmkk.ee>.

Keskkonnaministeeriumi Keskkonnateabe Keskus, <http://www.keskkonnainfo.ee>.

Eesti Looduse Infosüsteem, <http://www.eelis.ee>.

Natura 2000, <http://www.natura2000.envir.ee>.

Euroopa kaitsealade võrgustik, <http://www.europarc.org>.

Rahvusvaheline Looduskaitseliit, <http://www.iucn.org>.

Maaailma Looduse Fond, <http://www.wwf.org>.

Eestimaa Looduse Fond, <http://www.elfond.ee>.

10. Loodus- ja kultuuripärandi interpreteerimine ökoturismis. Asta Tuusti

“Kirjeldamatu õie ilu, kõrguses lendava linnu graatsia, tuule mühin puudes: üks kord või siis mõni teine kord elus puudutab loodus sind, mind ja meid kõiki oma täiesti erilisel isiklikul moel. Tema ääretu müstika avaneb meile hetkeks ja me kogeme uimastavat puhtust, mis meenutab meile, et Elu on märksa võimsam kui inimeste väikesed toimetused.” (Cornell 1979)

Ettevõtja, kes soovib alustada oma ökoturismitoote arendamist, seisab silmitsi terve hulga tähtsate küsimustega. Kõige tavalisem lähenemine on alustada küsimusega “Mida?”. Mida on meil külastajale näidata, mis on need huvitavad ja silmapaistvad loodus- ja pärandkultuuri objektid, mis meelitaksid ligi turiste, kes oleksid nõus maksma meie pakutava teenuse eest? Igasse Eestimaa paika ei jätku Taevaskoja paljandeid, võimsat pankrannikut, Tamme-Lauri tamme või Munamäge. Samas on igal paigal oma ainukordne loodus- ja kultuuripärand, mille lugu jutustades saab avada seoseid kogu universumi ja inimkultuuriga. Lugu ise põhineb maastiku märkide tähenduste tõlkimisel – loodus- ja kultuurikeskkonna interpreteerimisel. Mõistes loodust kui kogu materiaalsel maailma, kogu universumit ning inimest koos tema tegevuse tulemuste ja tagajärgedega osana loodusest, kasutatakse siin artiklis mõistet “looduse interpreteerimine” ka kultuuripärandit käsitledes.

Looduse interpreteerimise olulisus

Looduse interpreteerimise mõiste võttis kasutusele Freeman Tilden (1957): “Looduse interpreteerimine on hariduslik tegevus, mille eesmärgiks on avada tähendusi ja suhteid alapäraste objektide, otseste kogemuste ja illustratiivsete vahendite kaudu. Looduse interpreteerimine ei ole ainult faktilise informatsiooni edastamine.”

Looduse interpreteerimine – vahendamine – sisaldab loodusteaduste või nendega seotud valdkondade oskuskeele tõlkimist võhikule mõistetavasse, huvitavasse ja nauditavasse keelde. Mõiste “looduse vahendamine” tuleneb ingliskeelsest terminist *nature interpretation*. See ei tähenda ainult teadmiste jagamist looduse kohta, vaid põhineb loodusteadustel, kultuurilool, sotsiaalteadustel ning kaunitel kunstidel, olemata siiski lihtsalt loodus- või sotsiaalteaduslik loeng, kultuuriline ettevõtmine või kaunite kunstide töötuba.

Loodust interpreteerida tähendab tutvustada loodust vormis, mis teadmiste jagamise kõrval kujundab arusaama, et inimene on osa loodusest, et loodus on majanduse ning kultuuri alus. Looduse interpreteerimise juures on oluline roll praktilistel kogemustel ja elamustel, mis kujundavad väärtushinnanguid – positiivset suhtumist ümbritsevasse keskkonda emotsionaalse, aktiivse ja mõtestatud tegevuse kaudu.

Looduse interpreteerimise vajalikkus ökoturismi ettevõtjale

Selleks et tagada ökoturismi jätkusuutlikkus, on oluline, et inimesed oskaksid ja tahaksid käituda loodust kahjustamata. See eeldab looduse ja inimtegevuse seoste mõistmist, mida saab kujundada just konkreetsetes keskkonnas praktiliste näidete najal. Samas on loodusturismi toote tuumaks loodusobjektid, mida tutvustades näidatakse seoseid looduse ja inimkultuuri vahel ning pakutakse mõtestatud elamusi, mis mõjutavad osalejate väärtushinnanguid. Järelikult on ökoturism otseselt seotud looduse interpreteerimisega nii eesmärkide kui ka tegevuste tasandil.

Turismikorralduse aabitsatõde on see, et toote edukaks müügiks peab toode eristuma konkureerivatest pakmetest. Kuna loodus- ja kultuuripärand on kõikide ettevõtjate jaoks ühesugune, siis on **parim viis oma turismitoodet teistest eristada asjakohase ja oskusliku interpreteerimise kaudu**. Hästi läbimõeldud ja sihtgrupile kohandatud interpreteerimisprogramm **lisab turismitootele väärtust ning rikastab turisti kogemust tunduvalt**. Kõrge maksevalmidusega klientidel on ka kõrged nõudmised. Loodus- ja kultuuriobjektide füüsiline muutmine ei ühti ökoturismi põhimõtetega. Parimal moel saab objektide väärtust ja klientide maksevalmidust tõsta just interpreteerimisega, s.t interpreteerimine **võimaldab ligi meelitada kõrgema maksevalmidusega sihtgruppe**, samas lisainvesteeringuid tegemata.

Interpreteerimine loob turismiobjektidele lisaväärtust. Piisab mingi paiga või koosluse seostamisest mõne olulise protsessi või isikuga, kui koht, kust turistid oleksid muidu lihtsalt mööda jalutanud, omandab kohe erilise tähenduse. Olulised persoonid võivad eri sihtgruppide jaoks olla erinevad: alates ajaloolistest kangelastest ja lõpetades popmuusikutega. Seega aitab interpreteerimine **kasvatada turistide lugupidamist mingi piirkonna või objekti vastu**.

Giid saab oma etteaste käigus edastada nii isiklikke kui ka tema organisatsiooni jaoks olulisi eetilisi tõekspidamisi, mis on ühest küljest hariv teave turistidele, teisest küljest **mainekujundus nii giidile kui ka esindatavale organisatsioonile**. Loodus- ja kultuuripärandit interpreteerides tegeletakse turistide harimise ja teavitamisega, toetades muinsus- ja looduskaitsete eesmärke. Meisterlikult interpreteeriv giid saab sageli positiivset tagasisidet, mis omakorda suurendab giidi enda rahulolu.

Kuidas loodust interpreteerida

Kui ökoturismiettevõtja on leidnud ümbritseval mikro- või makromaastikul objekti, mille põhjal oma toode kujundada, kerkib päevakorda küsimus “Kuidas?”, mille puhul kehtivad teatud üldistatud põhimõtted.

Sam H. Ham on esitlenud kolme lähenemist looduse interpreteerimisele (2005):

- 1) õpetamine (*“teacher-tell”*),
- 2) informeeriv meelelahutus (*“infotainment”*),
- 3) tähenduse loomine (*“meaning-making”*).

Järgnevalt käsitletakse eri lähenemisi ja interpreteerimise põhimõtteid, lähtudes Sam H. Hami üldistustest koos konkreetsete interpreteerimise näidetega.

1. Õpetamine (*“teacher-tell”*)

“Kui nad teavad seda, mida meie teame, hakkavad nad hoolima asjadest, millest meie hoolime.”

Seda lähenemist iseloomustavad akadeemilises, teadmiste jagamine, teaduslikud terminid, loengu vorm. Kui hõivatud kuulajaskond (õpilased, tudengid, täiendusõppel osalejad) võib sellise esitlusega leppida, siis hõivamata kuulajaskonnal (kelle hulka kuuluvad ka turistid) ei ole motivatsiooni teaduslikke inforikkaid esitlusi kuulata.

Näide. Rändrahnu tutvustus “See kivi koosneb rabakivigraniidist, mis kuulub faneriitse struktuuriga süvakivimite hulka. Graniit koosneb põhiliselt kvartsist ja päevakivist, sisaldades vähemal määral biotiiti ja amfibooli” võib kuulaja heal juhul vaid õlgu kehitama panna.

2. Informeeriv meelelahutus (*“infotainment”*)

“Kui me suudame nauditava meelelahutuse abil hoida publiku tähelepanu, muutuvad inimeste hoiakud.”

Selle lähenemise korral peetakse peamiseks eesmärgiks elamuslikkust, seikluslikkust, lõbu, kuid unustatakse meelelahutust pakkudes keskkonnahoidlikud väärtused ja suhtumised, mida soovitakse kujundada.

Näide. Pärast seda kui oleme gruppi rändrahnu mineraalsest koostisest informeerinud, korraldame rändrahnu otsa ronimise lõbusa meeskondliku võistluse. Tegevusest jääb meelde eelkõige seikluslik elamus ... ja võib-olla hävitatud sambla- ja samblikukooslus.

3. Tähenduse loomine (*“meaning-making”*)

“Inimesed hakkavad hoolima siis, kui me paneme nad mõtlema, looma oma seoseid ja tähendusi.”

See lähenemine on vabatahtliku kuulajaskonna puhul kõige tulemuslikum. Loodusobjekte köitvalt ja arusaadavalt tutvustades luuakse elamuslikult ja kogemuslikult seoseid looduse, kultuuri ja sotsiaalse keskkonna vahel.

Näide. Kuulajatele saab tähendusi luua, tutvustades rändrahnu temaatilises raamistikus “Kivid jutustavad Maa ajaloost”, kasutades märksõnu “mustrid Maa kuumast südamest”, “Põhjala põgenik”, “jääaja rändur” jne või uurides luubiga “kivikasuka asukaid” .

Looduse vahendamise seos keskkonnaharidusega

Heal ökoturismitootel on suur keskkonnahariduslik mõju, sest looduse vahendamine kujundab loodus- ja keskkonnahoidlikke väärtushinnanguid, pakkudes teadmiste kõrval emotsionaalseid looduskogemusi.

Looduse vahendamise eesmärgid kattuvad keskkonnahariduse eesmärkidega, milleks on mitmekesist keskkonda väärtustava, inimese ja looduse seoseid mõistva ning vastutustundlikult käituva inimese kujundamine. Usun, et iga ökoturismiettevõtja soovib just selliste omadustega külastajaid ning saab selle nimel väga palju ära teha, lähtudes oma tegevuses keskkonnahariduse põhimõtetest, mis on lühidalt järgmised (Henno 2002).

- Elamuslikkus – kõigi meelte kasutamine.
- Kogemuslikkus – vahetud kogemused.
- Tegevuslikkus – aktiivne tegevus ehedas keskkonnas.
- Probleemikesksus – oluliste küsimuste esitamine, uurimuslik lähenemine, keskendumine lahendustele.
- Hinnangulisus – väärtustamine, oma tegevuse hindamine.
- Optimistlikkus/positiivsus – sh turvaline suhtlemine.
- Integratiivsus/terviklikkus – seoste ja tähenduste loomine.
- Tulevikku suunatus – vastutus oma tegude tagajärgede eest.

Siit tuleneb otsene seos looduse vahendamise ja keskkonnahariduse vahel: sarnased eesmärgid ja põhimõtted, sarnased meetodid. Kuigi looduse vahendamine katab vaid osa keskkonnahariduslikust temaatikast, toetab see väga paljude üldhariduse eesmärkide saavutamist. Oluline on see, et looduse vahendamine pakub meetodeid praktiliseks loodusõppeks, mille korraldamine võib olla turunišiks ka ökoturismiettevõtjale juhul, kui on kaasatud sobiva kvalifikatsiooniga giid/looduse interpreteerija.

Kes on looduse interpreteerija

Looduse interpreteerija ülesandeks on äratada huvi looduse ja kultuuriloo vastu ning kujundada keskkonnahoidlikku maailmavaadet. See ülesanne nõuab seostatud mitmekülgsed eri valdkondade teadmisi ning eeldab oskusi tööks eri sihtrühmadega.

Loodusretke juhi ABC (Belials 2006) põhjal on loodusretkede eesmärgid:

- tutvustada meie maa loodust ja kultuuri,
- anda ülevaade looduskeskkonna hetkeolukorrast,
- tutvustada looduskaitsealasid,
- edendada loodusharidust, vaba aja tegevust ja matkamist looduses,
- pakkuda inimestele elamusi ja lõõgastumisvõimalusi,
- õpetada inimesi looduses käituma,
- arendada keskkonnahoidlikku mõtteviisi.

Kõik need punktid võib kokku võtta ühe eesmärgi alla: edendada keskkonnateadlikkust

laias mõttes. Nende eesmärkide saavutamine eeldab heatasemelist looduse interpreteerimist. Looduse interpreteerijaks on giid, õpetaja või retkejuht, kelle jaoks maastiku objektid on nagu noodid interpreedile, kes noodikirja helide keelde tõlgendab. Looduse interpretatsiooni “muusikaks” on tähenduslikud lood puudest, kividest, ehitistest, teedest, loomadest, taimedest, seentest, kooslustest – elus ja eluta, inimese mõjutatud või temast mõjutamata looduse objektidest.

Kui loodusturismi ettevõtja ei pea ennast pädevaks looduse vahendajaks ning otsib koostööpartnerit, peab ta arvestama, et nii nagu muusikamaailmas, on ka looduse interpreteerijate hulgas eri isiksusetüüpe. Sam H. Ham (1992) toob eristab “politseinikke”, “masinaid”, “kõigeteadjaid” ja “võõrustajaid”, keda on iseloomustatud järgmiselt.

- “Politseinikud” – kohaliku keskkonna ustavad kaitsjad. Nende põhiliseks suhtlusvahendiks on reeglid, manitsused ja keelud. Selle asemel et panna külastajaid tundma end teretunnuna, käituvad “politseinikud” tõrjuvalt, kahtlustades kõiki kui potentsiaalseid looduse kahjustajaid.

“Politseiniku” karakteritüüpi esindavad sageli looduskaitstjad, kes pole enda jaoks lahti mõtestanud, kui võrreldamatult tulemuslikum on keeldude/käskude asemel kujundada suhtumist, vahendada oma teadmisi ja väärtushinnanguid.

- “Masinad” – käituvad nagu grammofoniplaadid. Kuulajatele saab üsna ruttu selgeks, et sama ekskursiooni/retke on korraldatud palju kordi täpselt samal viisil. Eriti oluline on “masinate” esitusstiilis arvutilaadne toon – esineja ei lisa midagi isikupärast. Suhtlus on ühesuunaline ning “masina” hästiharjutatud stiilist kõrvalekaldeid ei esine. “Masinatele” ei meeldi, kui neid katkestatakse küsimustega või ükskõik millega, mis on planeerimata või jääb väljapoole “stsenaariumi”.

“Masinate” hulka kuuluvad giidid, kes oma giidireferaati igal juhul igasugusele sihtrühmale samal kombel ette kannavad. Tundub, et varasem giidide atesteerimine on soodustanud giidide-masinate teket, sest liiga suurt tähelepanu pöörati pelgalt faktide teadmisele. Õnneks on see olukord juba muutunud. Jääb loota, et üha vähem tuleb ette olukordi, kus giidi kuulaja peab mõtestamata teabetulvast piinatuna mõtlema: “Palun keerake see raadio kinni!”

- “Kõigeteadjad” – giidide maailma andmepaiskajad. “Kõigeteadjad” on pühendunud eesmärgile näidata, kui palju nad oma teemast teavad. Nad pikendavad ekskursiooni meelsasti tunni võrra, olemaks kindlad, et kuulajad on saanud kogu informatsiooni. Õelda “ma ei tea” tekitab neis kimbatust. “Kõigeteadjate” ekskursiooni teema on kogu aeg sama: “Pange hästi tähele ja te näete, kui palju ma teist targem olen.”

“Kõigeteadjad” on võrreldes “masinatega” kahtlemata väga isikupärased. Stiilipuhas “kõigeteadjaja” suhtleb rühmaga, esitades ohtrasti kuulajate (fakti)teadmisi kontrollivaid küsimusi, millele ta tavaliselt ise suure entusiasmiga vastab. “Kõigeteadjaja” kipub unustama oma kuulajate põhivajadusi ning ekskursiooni/retke lõpus otsivad teabetulvast

räsitud, janused ja näljased turistid lähimat tualetti.

- “Võõrustajad” – sõbralikud väärtuste vahendajad, tähenduste loojad. “Võõrustajad” loovad teadlikult sõbraliku õhkkonna, mis võimaldab kahesuunalist kommunikatsiooni, pakkudes inimestele rõõmu suhtlemisest. Nad ei tegutse nagu “politseinikud” (kuigi nad on väga huvitatud piirkonna kaitsmisest), nagu “masinad” (kuigi nende ekskursioonid on hästi planeeritud ja harjutatud), ega nagu “kõigeteadjad” (kuigi nad tunnevad oma valdkonda hästi). “Võõrustajad” kehastavad karakterit, mis on omane inimestele, kui nad oma koju külalisi kutsuvad.

Siinkohal jääb soovida, et leiaksite oma partneriteks “võõrustajad”, sest nemad on parimad looduse vahendajad. Nad suhtuvad külastajatesse kui külalistesse, mitte kui passiivsetesse kuulajatesse, küllastamatutesse õppuritesse või füüsiliselt ohtlikesse teguritesse. Kui “masinad” ja “kõigeteadjad” iseloomustab väljend “räägib, mida teab”, siis “võõrustaja” keskendub oma publiku jaoks olulisele – “teab, mida räägib”.

Tegelikult on võõrustaja rollis iga turismiettevõtja. Ka majutus- ja toitlustusteenust saab üles ehitada looduse vahendamise kontekstis. Igal majal on oma lugu, mis räägib, miks just siin selles kohas on niisugune maja; miks on see ehitatud just nendest materjalidest; millise huvitava elulooga inimene on selle maja ehitanud; kes on siin elanud ja seda paika külastanud jne. Parim võimalus inimese ja ümbritseva looduse seoste näitamiseks on lugu toidust, mida pakutakse. Ma ei mõtle siin ainult tõdemust “porgand oma peenralt” või “oma kana munad”, vaid sügavat inimese ja ümbritseva looduse seoste mõistmist, mida illustreerib järgmine tekst:

“Loodus on alati lähedal. Ta on meie ümber, ta on meis endis. Iga veemolekul meie kehas on rännanud läbi aja ja ruumi, jõudnud meieni aurudes meredest, jäätudes liustikel, sulades jõgedesse, läbi taimede, loomade, inimeste, põhjavee igavese ringe ürgookeanist kivisöemetsade ja dinosauruste kaudu tänasesse päeva. Iga toitainet on tekkinud rohelises taimes ja jõudnud toiduahela kaudu meieni. Hapnik, milleta meie keha ei suuda vabastada toidus olevat energiat, on vabanenud veest rohelises lehes päikesekiirte toimetel. Ja energiagi, mille arvel elame, liigume ja mõtleme, on Päikeselt, kinni püütud ja toitainetesse pakitud jällegi roheliste taimede poolt.” (Tuusti 2005)

Looduse vahendamise EROT-mudel

Kui soovite loodusturismi ettevõtjana ise arendada oma oskusi looduse interpreteerijana, on suureks abiks looduse vahendamise EROT-mudel, mille on välja töötanud Sam H. Ham. Mudeli nimi moodustub looduse vahendamise oluliste põhimõtete esitähedest:

- *Enjoyable* – köitev, meelelahutuslik,
- *Relevant* – relevantne, tähenduslik (asjakohane),
- *Organised* – organiseeritud,
- *Thematic* – temaatiline.

Järgmisena seletatakse, kuidas neid põhimõtteid mõista ning looduse interpreteerimisel

rakendada.

1. Köitev, meelelahutuslik, huvitav

Väga tähtis on hoida tähelepanu. Kuigi meelelahutus ei ole looduse vahendamise peamine eesmärk, on see olulisemaid põhimõtteid. Igasugune hea suhtlemine on köitev selles mõttes, et hoiab kuulajaskonna tähelepanu.

Mõned näited, kuidas muuta esitlust köitvamaks.

- Naeratus

Inimesed peegeldavad oma emotsioone. Naeratav nägu tähendab heameelt enamikus kultuurides. Kui esineja on sõbralik ja rõõmsameelne, tunneb sama ka publik. “Kui sa naerata, naeratab kogu maailm koos sinuga.” Liigne tõsidus loob ametliku atmosfääri ega soodusta suhtlemist.

- Näidake põhjuse ja tagajärje seoseid

Inimesed tahavad teada, mis mida põhjustab. Püüdke näidata otseseid seoseid põhjuse ja tagajärje vahel.

Näide. Fakt, et Põhja-Eestis maapind kerkib, saab hoopis uue tähenduse, kui räägitakse jääaja paksudest liustikest, mille sulamise järel maapind raskusest vabanedes kerkima hakkas.

- Ühendage loodusteadus inimajalooga

Uurimused näitavad, et inimesed on loodusteaduslikest faktidest rohkem huvitatud, kui neid seostada kultuuriloo, eri rahvaste pärandkultuuriga. Näiteks sidudes informatsiooni taimede kohta looga, kuidas põliselanikud kasutasid neid oma toidus, kunstis ja religioonis, saab äratada huvi esmapilgul tavaliste taimede vastu.

Näide. Lugu kuusevaigust saadud nätsust, mida suus tundide viisi närvides valmistati ja mis ka laatadel kaubaks läks, avab uusi tahke kuusevaigu baktereid hävitavas toimes, muutes kõigile tuntud kuusepuu huvitavaks interpreteerimise objektiks.

Kasutage loovust, et esitada oma teema huvitavalt.

- Liialdage suurusega: “Kui te oleksite piisavalt väikesed, et liikuda koos sipelgatega nende kiirteel, oleksite imestunud, mida te seal näeksite.”

- Muutke ajaskaalat: “Kui aega saaks kiirendada nii, et igas sekundis mööduks sada aastat, võiksite siin rannaluitel seistes tunda, kuidas maapind kerkib ja meri kiiresti taganeb.”

- Kasutage piltlikke võrdlusi: “Turbasammalde värvus rabas on nagu vastupidi toimiv valgusfoor: punane lubab liikuda, roheline keelab astuda.”

- Kasutage väljamõeldud situatsiooni: tutvustades metsade majandamise vajadust, mõelge välja lugu kodust, kus pole üldse puitu või puidust tehtud asju; minge ajas tagasi või edasi (“Kujutlege end aega, kui see kolmesaja aasta vanune mänd kasvama hakkas”); püstitage hüpoteetiline probleem või esitage illustreeriv situatsioon (näiteks “Milline oleks elu Maal, kui keskmine temperatuur tõuseks kümne kraadi võrra?” või “Mis juhtuks siis, kui maailmast kaoksid bakterid?”).
- Kasutage ümberkehastumist: andke inimlikud võimed taimedele/loomadele (näiteks “Millest jutustaks see vana pargipuu, kui ta oskaks rääkida?” või “Mida võiksid tihased inimestest arvata?”).
- Mõelge välja tegelane, kellest pajatava loo abil saate tutvustada looduses toimuvaid protsesse (näiteks Veemolekul Valter, kes seikleb veeringes).
- Mängige keskkonnamänge: mängud loovad olukorra või kogemuse, kus loodus on õpetaja: iga mängu kaudu räägib loodus – mõnikord teaduslikult, mõnikord kunstiliselt, mõnikord müstiliselt. Mängud:
 - aitavad luua vaimset ja emotsionaalset harmooniat ümbritseva loodusega;
 - annavad elamuslikult ja kogemuslikult ülevaate looduslikest protsessidest;
 - arendavad tundlikkust otseste meeleliste kogemuste kaudu;
 - kujundavad hoiakuid ja väärtushinnanguid positiivsete emotsioonide kaudu.
 (Tuusti, Lotman 2002)

2. Relevantne, tähenduslik (asjakohane)

Relevantne info peab olema kuulajale arusaadav ja oluline. Arusaadav, mõistetav on info, mis on seotud asjade ja nähtustega, mida me juba tunneme, mille kohta on meil olemas varasemad teadmised. Uus teave saab mõistetavaks siis, kui arusaadavas keeles seletatakse termineid, mida me ei tunne. Inimeste jaoks on oluline see, millesse neil on juba oma suhe; mis on seotud nende huvide, hoiakute ja väärtustega – asjadega, millest nad hoolivad.

Näide. Tekst: “Eesti lihhenofloora sisaldab ligi 800 sümbiontset liiki, kelle vegetatiivne keha koosneb mükobiondist ja fotobiondist,” on arusaadav vaid kitsale spetsialistide ringile. Kui aga rääkida seenest ja vetikatest, kes sambliku organismis vastastikku kasulikku kooselu elavad, nagu mees ja naine abielus oma rolle jagavad, on esitatud info tähenduslik laiale kuulajate ringile.

3. Organiseeritud

Looduse interpreteerimine peab olema lihtsalt jälgitav, ei tohi nõuda kuulajaskonnalt liiga suurt jõupingutust. Oluline on nii struktuuriline ülesehitus kui ka teabe hulk. Osalejad peavad saama infot retke/programmi ajalise kestuse, läbitava teekonna pikkuse, huvipunktide arvu, planeeritud tegevuste jms kohta. Sissejuhatus, teema arendus ja kokkuvõtte on olulised nii retkel tervikuna kui ka iga üksikul esitlusel eri peatuskohtades ja tegevustes. Georg Miller (1956) tutvustab oma artiklis “Maagiline number seitse-pluss-miinus-kaks” printsiipi, et inimesed suudavad korraga vastu võtta ja mõista ainult 7 ± 2

eraldi seisvat mõtet, fakti või ideed. Seetõttu on oluline, et esitluses piirataks tundmatut informatsiooni sisaldavate peamiste ideede hulka kuni 7±2-ni. See seaduspärasus on rakendatav nii suulises kõnes kui ka kirjalike infostendide ja ekspositsioonide koostamisel.

4. Temaatiline

Temaatiline on looduse interpreteerimine siis, kui esitus kannab tähenduslikku sõnumit, mida tahetakse edastada. See tähendab, et teema sõnastamisel ei saa jääda üldiseks, näiteks “Linnud”, vaid oma sõnumi põhiidee tuleb esitada juba temaatilises pealkirjas, näiteks “Kotkad õpetavad looduskaitset”. Teema pealkirja saab siduda kõitvalt peamise idee, sõnumi, mida me tahame edastada. Näiteks puude tähtsust ja fotosünteesi käsitleva programmi teema võib olla “Puud püüavad Päikest”.

Kui looduse interpreteerija rakendab mudelist vaid E ja O, jääb ta informeeriva meelelahutusega lähenemise juurde. Relevantse (R) ja temaatilise (T) sõnumi edastamisega jõutakse tähenduste loomise juurde.

Kõiki kirjeldatud põhimõtteid on algajal looduse interpreteerijal kohe keeruline rakendada, seepärast sõnastas autor koos Kaja Lotmaniga 2000. aastal esimeseks looduse interpreteerimise koolituseks valmistudes nõuanded algajale looduse vahendajale. Koolitusel osalenute tagasiside põhjal saab väita, et need on heaks juhiseks praktilises tegevuses.

Nõuanded looduse interpreetrijale

Retke planeerides küsi endalt, milline on Sinu sõnum, mida Sa kindlasti käsitleda tahad. Jäta välja kõik üleliigne.

- Tutvusta päevakava, tutvu grupi liikmetega, lepi kokku reeglid.
- Lähtu osalejate huvidest, nende varasematest teadmistest ja kogemustest.
- Grupi aktiveerimiseks ja info saamiseks kasuta avatud küsimusi.
- Arvesta grupi arengu faase:
 - *sõltuvusfaas*
 - *konfliktifaas*
 - *eraldumisfaas*
 - *koostööfaas*
- Kasuta mitmekesiseid meetodeid, too piltlikke näiteid, loo seoseid.
- Tutvustades kohalikku keskkonda, ära unusta loodust kui tervikut ja inimese olulist osa selles.
- Väldi keerulisi mõisteid, võõrsõnu ja slängi; hoidu liigsetest faktidest.
- Väldi loengu pidamist – Sa ei pea ära rääkima kogu maailma ajalugu.
- Kasuta pause, jäta ruumi vaikusele.
- Toeta rühmaliikmete kõigi meelte avamist ja kasutamist.
- Leia uusi tahke ka tuntud asjades ja nähtustes.
- Esitluse juures pea silmas järgmisi põhimõtteid:

- esitlus koosneb kolmest osast: sissejuhatus, sisu, kokkuvõte
- vali sobiv kehakeel
- hoidu parasiitsõnadest
- kasuta erinevaid kõne intonatsioone
- väldi tähelepanu köitvaid harjumusi
- väldi spikerdamist
- Arvesta retkel osalejate vajadustega:
 - *füsioloogilised vajadused*
 - *eksistentsiaalsed vajadused*
 - *sotsiaalsed vajadused*
 - *tunnustusvajadus*
 - *eneseteostusvajadus* (A. Maslow)
- Leia aega retke lõpetamiseks kokkuvõttega.

Kõige tähtsam on jääda iseendaks: olla aus enese ja retkel osalejate vastu. Kasuta vaid meetodeid, mis on Sulle omased.

Kokkuvõte

- Igal paigal on oma ainukordne loodus- ja kultuuripärand, mida interpreteerides ning mille lugu jutustades saab avada seoseid kogu universumi ja inimkultuuriga.
- Looduse interpreteerimine tähendab looduse tutvustamist vormis, mis teadmiste jagamise kõrval kujundab arusaama, et inimene on osa loodusest, et loodus on majanduse ja kultuuri alus.
- Looduse interpreteerimise juures on oluline roll praktilistel kogemustel ja elamustel, mis kujundavad väärtushinnanguid – positiivset suhtumist ümbritsevasse keskkonda.
- Keskkonnaharidusliku praktilise loodusõppe korraldamine võib olla turunišiks ökoturismi ettevõtjale juhul, kui on kaasatud sobiva kvalifikatsiooniga giid/looduse interpreteerija.
- Paljud ökoturismi ettevõtjad pööravad olulist tähelepanu interpreteerimisele, selleks et
 - lisada oma tootele väärtust, eristudes nii massiturismitoodetest
 - rikastada turisti kogemust, aidates suurendada teadlikkust ja lugupidamist külastatava ala vastu
 - meelitada suurema maksevalmidusega sihtgruppe
 - suurendada giidi rahulolu
 - edastada personaalset või organisatsiooni eetikat
 - saavutada loodus- ja muinsuskaitseorganisatsioonide rahulolu
- Looduse interpreteerija ülesandeks on äratada huvi looduse ja kultuuriloo vastu ning kujundada keskkonnahoidlikku maailmavaadet.
- Looduse interpreteerimise EROT-mudel annab võtme looduse tähendusliku vahendamise põhimõtete mõistmiseks ja rakendamiseks.
- Looduse interpreteerimine pakub emotsionaalseid kogemusi ning tutvustab olulisi

seoseid inimese ja ümbritseva looduse vahel, kujundades väärtushinnanguid, millest võrsub vastutustunne ümbritseva keskkonna ees.

NÄIDE 7. Giidi roll Eesti maine kujundamisel ja turismitoote täiendamisel.

Olivia Olkkonen, Mart Reimann

Sageli oleneb piirkonna külastatavus riigi mainest ning potentsiaalse turisti kognitiivsetest eelarvamustest. Võib öelda, et piirkonna maine on teabe ja muljete lihtsustatud kogum, mis põhineb pigem kuuldustel kui faktidel ega pruugi seega olla täpne. Psühholoogid on välja uurinud, et inimesed pööravad rohkem tähelepanu nendele uudistele, mis kinnitavad nende eelarvamusi, kui nendele, mis neid kummutavad.

Uurimus keskendub ühele piirkonna mainekujunduse aspektile, milleks on giidi roll oma piirkonna tutvustamisel ja turisti arvamuse kujundamisel. Uurimuse eesmärgiks on analüüsida giidi rolli Eesti maine kujundamisel ja selgitada välja, mil viisil giidid tutvustavad Eestit ning millist informatsiooni peavad oluliseks turistile edastada.

Uurimismeetodina kasutati teemaintervjuusid 18 giidiga, kellest 5 olid soomekeelsed, 1 soome-rootsikeelne, 1 norrakeelne ja 11 rootsikeelset, kellest 8 on teinud ekskursioone ka norralastele. Kõik küsitletud giidid elavad Tallinnas, kuid teevad/on teinud ekskursioone, ringreise ja reisisaatmist ka teistes Eesti piirkondades.

Intervjuudest selgub, et giidid tajuvad vägagi oma vastutusrikast rolli Eesti maine kujundajatena ja leiavad, et Eestis on giidil mõnevõrra keerulisem roll kui näiteks Lääne-Euroopa riikides. Tuleb rohkem tähelepanu pöörata turistide seas levivatele stamp-eelarvamustele ja osata neid delikaatselt ümber lükata. Giidi tõlgendamisoskusest sõltub see, kas turist saab aru näidatu väärtusest ja tähtsusest meie maale, rahvale ning kultuurile. Et seda teha, hoiavad intervjuueeritud giidid ennast kursis välismaedias kajastatavaga. See annab võimaluse tunnetada seda pilti, mis turistil Eestist on, et sellest siis oma töös lähtuda. Kõik intervjuueeritud giidid pidasid oluliseks, et ekskursiooni jooksul tuleb rääkida muu hulgas ka sotsiaalsetest ja rahvuslikest küsimustest, ja mitte ainult faktidest, vaid põhjendada hoolega, miks olukord on selline. Kõik giidid pidasid oluliseks turistide eksiarmamusi kummutada, kuid teha seda taktitundeliselt.

Intervjuudest giididega selguvad huvitavad aspektid, mida varasematest küsitlustest Eesti maine kohta ei leia. Näiteks mainisid peaaegu kõik giidid, et rootslased ja soomlased on vägagi skeptilised eestlaste ja muulaste suhete koha pealt. Suur hulk turistidest usub, et Eestis diskrimineeritakse muulasi liialt – see arvamus tuleneb kindlasti suures osas meedias kajastatavast infost.

Samas saab tõmmata hulga paralleele giididelt kogutud informatsiooni ning turistide küsitluste vahele. Näiteks selgub mõlemast uuringust, et Eestile annavad palju positiivsema hinnangu Eestit juba vähemalt ühe korra külastanud turistid. Nad tulevad

siia palju positiivsema meelestatusega ja vähemate eelarvamustega ja samas on just nende seas palju huvitatuid, kes sooviksid peale Tallinna külastada ka Eesti teisi piirkondi ning Eestis isegi pikemalt puhkust veeta. Sellest võib järeldada, et umbusklikkus Eesti suhtes ei ole sageli teadlik ning eelarvamused vähenevad suuresti pärast esmakordset külastust Eestisse.

Teine järeldus, mille võib teha samuti nii turistide küsitluste kui ka giidide intervjuude põhjal, puudutab turistide eelarvamusi. Mõlemast järeldub, et rootslastele seostub Eestiga eelkõige vaesus, odavad hinnad, Nõukogude Liit, kuritegevus, Tallinna vanalinn, Estonia katastroof, soomlastele samuti kuritegevus, odavus ja mahajäämus teistest Põhjamaadest.

Ka näiteks turistide soovide ja ootuste kohta olid tulemused suhteliselt sarnased. Nii küsitlusest kui ka intervjuudest selgus, et Soome turisti huvitavad peale ostude sooritamise veel spaahotellid, vanalinn ja arhitektuur, kultuuriüritused, restoranid ja aktiivne tegevus. Samuti selgus, et Rootsis leiduks palju potentsiaalseid turiste, kuid reklaami ja infot Eesti kohta on vähe, mistõttu on rootslased ka palju vähem teadlikud väljaspool Tallinna pakutavatest võimalustest. Huvi oleks aga nii aktiivsete tegevuste (jaht, veesport, linnuvaatlus), puutumata looduse kui ka kultuuri (traditsioonid, mõisad, ajalugu) vastu.

Kõik intervjuueeritud giidid mõistavad oma rolli Eesti maine kujundajatena, on hoolikalt läbi mõelnud, mismoodi ja mil määral kajastada enim eelarvamusi tekitanud teemasid, ja teadvustavad endale, et mõndagi küsimust tuleb kajastada äärmise delikaatsusega. Samuti on nad hästi kursis turisti kodumaal toimuvaga ja sealse meediaga ning oskavad ennast asetada turisti olukorda, mis annab neile suure eelise teadmaks, millisel viisil kõige paremini üht või teist teemat seletada ja sellega turisti teadvusesse jõuda. Nii giidide intervjuudest kui ka turistide küsitlusest selgub, kui oluline on giidi roll piirkonna maine kujundamisel ja kuidas hea eeltöö teinud giid võib muuta turisti arvamust piirkonnast ning täiustada turismielamust.

Kasutatud allikad

Belials, V. (2006). *Loodusretke juhi ABC*. Tartu

Cornell, J. (1979). *Sharing Nature with Children*.

Edwards, S., McLaughlin, W. And Ham, S. (2003) A regional look at ecotourism policy in Americas. In: Ecotourism policy and planning. Wallingford, UK: CAB International, 293–307.

Ham, Sam H. (1992). *Environmental Interpretation A Practical Guide for People with*

Big Ideas and Small Budgets. USA, Colorado, Golden: Fulcrum, North American Press.

Ham, Sam H. (2005). *Looduse interpreteerija käsiraamat*. Eesti Loodushariduse Selts.

Ham, Sam H. (2005). *What is "Quality" Interpretation*. Expert Meeting Lüneburg BSR Eagle Project.

Henno, I. (2002). *Keskkonnaharidus koolis*. Tallinn.

Lotman, K., Tuusti, A. (2000) Looduse interpreteerimine. Loengumaterjalid. Metsakaitsealade võrgustiku projekt.

Tilden, F. (1957). *Interpreting our heritage*. North Carolina, Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Tuusti, A., Lotman, K., Loide, M. (2002). *Keskkonnamängude kogumik II*. Tartu: Eesti Loodushariduse Selts.

Lisateave internetis

Keskkonnaharidus Eestis, <http://www.keskkonnaharidus.ee>.

Eesti Loodushariduse Selts, <http://www.hot.ee/elhs>.

Soome Loodushariduse Selts, <http://www.vihrealippu.fi/pages/2.php>.

Eesti Bioloogiaõpetajate Ühing, <http://www.ebu.ee>.

Eesti Bioloogia ja Geograafia Õpetajate Liit, <http://www.biogeoliit.ee>.

Eesti Giidide Liit, <http://www.giidideliit.ee>.

European Network for Heritage Interpretation, <http://portal.uni-freiburg.de/interpreteurope>.

The National Association for Interpretation, <http://www.interpnet.com>. Interpreteerijate ühing, mis on alguse saanud USAst, kuid praeguseks koondab 4500 liiget 32 riigist.

Scottish Interpretation Network, <http://www.scotinterpnet.org.uk>.

11. Ökoturismitoode, koostöö, pakettimine. Aivar Ruukel

Reisitakse selleks, et kogeda elamusi. Kliendi seisukohast lähtudes on turismitoode terviklik kogum kõigest, mida klient reisil olles kogeb ehk siis terviklik külastuselamus. See on ka põhjuseks, miks koostöö on turismis ülioluline – ükski turismiettevõtte ei paku kõiki turistide soovitud teenuseid. Samuti on üksinda keeruline end turundada. Eri koostöövõrgustikes võivad ökoturismiettevõtted leida häid lahendusi oma turismiteenuste ja -toodete turundamiseks.

Selle asemel, et kanda näiteks brošüüri trüki- ja levitamise kulud üksinda, saab koostöös teistega neid kulusi jagada. Kui eri partneritel on koostöövõrgustikus sarnane sihtturg (näiteks loodus- ja kultuurihuvilised), on kõigil ettevõtetel võimalik ühisest turundusest võita. Tuleb otsida võimalusi koostööks teiste teenusepakkujatega oma lähipiirkonnas ja koos üksteist täiendades luua terviklikke pakkumisi, mis rahuldavad ökoturistide vajadusi. Eesti eri piirkondades on näiteid kohalikest koostöövõrgustikest, nagu Metsamoori Perepark Karulas või Ehedad Elamused Lahemaal.

Eesti Ökoturismi Klaster

Üle-eestilise koostöö näiteks on Ökoturismi Klaster. See moodustub Eesti territooriumil tegutsevatest aktiivsetest teenusepakkujatest, kes järgivad oma tegevuses ökoturismi põhimõtteid. Klastrisse kuulub üksteist aktiivset liiget, kes pakuvad turismiteenuseid, haridus-teadusasutustest osaleb Tallinna Ülikool. Ökoturismi klatri tuumiku moodustavad pikaajalised turismiteenuste pakkujad, kes juhinevad oma tegevuses loodus- ja kultuuripärandi säilitamise ning tutvustamise põhimõttest. Enamik ettevõtteid tegutseb aktiivse puhkuse valdkonnas. Seni on omavahel tehtud ka koostööd toodete pakkimisel, kuid koostöö ei ole olnud planeeritud ega sihipärane. Oleme seadnud üheks oma kvaliteeti näitavaks eesmärgiks EHE-märgise olemasolu, kuigi siiani ei ole kõigil liikmetel veel märgist. Koostööprojekti üheks oluliseks tegevuseks on klatri liikmete seas EHE-märgise tutvustamine, propageerimine.

Pakettimine

Pakettimine on mitme üksikteenuse ja -toote kombineerimine ja sellise komplekti müümine kliendile ühtse pakmehinnaga. Pakettimist kasutatakse paljudes tegevusvaldkondades oma toodete ja teenuste müügivõimaluste avardamiseks, uute turgude võitmiseks jne. Ökoturismitoodete kvaliteedimärgi EHE mõistes on turismitoodeteks ka pakmed – üksikteenustest (näiteks majutus, toitlustus, giiditeenus, transport) koostatud tootepakmed ehk komplekstooted. Ökoturismi komplekstoode võib olla liikumine, nagu reis, matk, retk, aga ka ühes paigas toimuv üritus, nagu laager, kursus, talgud vms.

Ökoturismiettevõtte vajadused pakmete koostamiseks ja pakkumiseks

Turismimajanduses on pakettimine väga laialt levinud, pakme peamiseks mõtteks on teha turismitoote ostmine kliendile lihtsamaks ja seeläbi ka terviklik puhkuseelamus meeldivamaks.

- Paljude klientide soov on osta üheskoos ja ühest kohast terviklikku turismitoodet, mis sisaldaks huviväärsustega tutvumise ja harrastuste kõrval ka kõiki vajalikke üksikteenuseid (näiteks majutus, toitlustus). See on mugavam kui kõiki üksikteenuseid eri ettevõtetelt tellida.
- Pakettimine on üks võimalus põhiteenust edasi arendada. Pannes kokku kergelt arusaadava ja atraktiivse pakme, on ka lihtsam leida õiget sihtturgu, sest pake sisaldab just seda, mida (teatud) inimesed soovivad ja mis neile huvi pakub. Näiteks ratsahuvilistele ratsamatkapake, kalastajatele kalastuspake jne.
- Pakettimine on võimalus uute turgude hõivamiseks, koondades piirkonna huvitavad loodus- ja kultuurinähtused ning arendades need heaks pakkumiseks. Kohalik loodus ja kultuur on olulised “tõmbetegurid”, et jõuda kliendigruppideni, kes on valmis ehedate elamuste eest ka maksma.
- Pakettimine on üks võimalus, kuidas “panna hind” loodus- ja kultuuriväärtustele, nendele “pehmetele” väärtustele, mille eest üksikteenuseid müües raha ei küsita. Seega saab teenitud vahendeid kasutada samade väärtuste säile tagamiseks.
- Majutusettevõttele, kelle põhiteenuseks on majutusteenus, pakub pakettimine võimaluse, kuidas olemasolevat ressursi (voodikohtade arvu) paremini aasta läbi ära kasutada.
- Universaalseid lahendusi pakettimises ei ole, pakme sisu sõltub ökoturismiettevõtte pakutavast põhiteenusest, partneritest, olemasolevast ressursist ja soovitatavast kliendigrupist. Pakettimine ei lahenda kõiki probleeme, ent on siiski efektiivne moodus oma teenuseid paremini müüa.

Eeldused pakettimiseks

- Pikaajaline perspektiiv – tähtis on kulutada aega, et analüüsida oma eeldusi ja potentsiaali. Uute toodete turule toomine võtab aega kolm kuni viis aastat. Seetõttu on oluline valida õige toode ja õige sihtgrupp.
- Tarvis on teadmisi pakme koostamisest, klientide ostukäitumisest, seadustest ning eri distributsioonikanalitest selleks, et mõista, kus ise selles jaotusketis asutakse.
- Kõige tähtsamaks eelduseks on koostöösoov ja arusaamine vahendajate reisikaubandusest, tegevusest ehk sellest, kuidas toode lõppkliendini jõuab.

Reisikaubandus

Koostöö reisikaubandusega annab ökoturismi pakkujatele suuremaid turundusvõimalusi. Reisikaubanduse ettevõtted ja organisatsioonid on reisibürood, reisikorraldajad, reisitoodete hulgimüüjad, reisiklubid, turismiorganisatsioonid (ka riiklikud), frantsiisid ja ketid, müügiesindajad ja agendid, lennukompaniid jt veendusettevõtted. Need kõik on turismitoodete pakkujate ja klientide vahendajaiks.

Reisivahendajatel on sageli suur mõju turismitoodete pakkujaile ja paljude turismiettevõtete edukusele. Sellepärast püüavad ka paljud ökoturismiettevõtjad sinnapoole, et nende teenused ja tooted oleksid reisikaubanduses esindatud. Reisivahendajate peamine roll on kombineerida ja integreerida klientidele kõiki turismitoodete komponente. **Reisivahendajad on väga efektiivsed turundajad, eriti kaugematel turgudel asudes, sest nad on teadlikud selle piirkonna reisijate soovidest, vajadustest ja nõudlustest. Nad saavad tooteid kokku panna konkreetsele turule kõige sobivamal viisil ning säästa ökoturismiettevõtete kulusid; sageli on nad väärtuslike turundusideede allikaks.**

Konkreetsed reisikaubanduse kanaleid valides tuleks eelkõige tugineda olemasolevatele klientidele ja toodetele, klientide tüüpidele ja nende geograafilisele asukohale, konkreetse piirkonna potentsiaalsete klientide arvule, finants- ja inimressursside olemasolule, rajatiste ja teenuste müüdavusele ning turismiettevõtte eesmärkidele ja poliitikale. Kõige efektiivsemaks turismiettevõtte toodete ja teenuste edendamise viisiks reisikaubanduses on isiklik müük ja müüki toetavate materjalide levitamine.

Pakettimises osalejad

Üheks eduka pakettimise eelduseks on selgusele jõudmine selles, milliseid rolle ettevõtte tahab ja suudab ise täita ning milleks tuleb otsida koostööpartnereid. Potentsiaalseid koostööpartnereid on ümberringi suur hulk, ökoturismiettevõtte saab nende teenuseid kasutada. Kui aga usaldusväärseid partnereid ei leita, tuleb endal täita eri rolle distributsiooniketis.

Toote koostaja/pakettija

Kui reisikorraldaja vastutab toote turustamise eest klientidele, siis toote koostaja ehk pakettija vastutab pakme koostamise eest. **Pakettija roll on kokku viia klientide soovid ja erinevad üksikteenused ning atraktsioonid.** Pakettija ülesandeks on suhelda eri teenusepakkujate, allhankijatega, koondada nende pakkumisi ja hindu, koostada pakmetooteid ja panna paika pakmehind. Pakettija kliendid, kellele ta pakmed suunab, võivad olla nii lõpptarbijad (turistid) kui ka vahendajad (reisikaubandus). Pakettija tööülesannete hulka kuulub:

- info hankimine pakme iga väiksemagi osa ja detaili kohta;
- kvaliteedikriteeriumite kehtestamine, võttes aluseks ühelt poolt klientide nõudmised, teiselt poolt allhankijate võimalused;
- lepingute sõlmimine allhankijate ja veondusteenuste osutajatega;
- suhtlemine ja läbirääkimine asjalistega, sealhulgas mitte ainult otseste äripartneritega, vaid ka teiste huvigruppidega piirkonnas;
- pakmetoodete koostamine ja nende hindade panemine.

Pakettija võib olla ise toote omanik, aga ka toote omaniku abiline, nõustaja. Ta võib olla toote omaniku poolt palgatud pakmeid koostama.

Toote omanik

Toote omanik on see, kellele kuulub üksikteenustest koostatud pakmetoode. Ta vastutab nii toote sisu kui ka selle korraldamise eest olenemata sellest, kas ta koostab selle ise või delegerib selle töö kellelegi teisele (pakettijale).

Jaotuskanalid ja -ketid

Mida keerukam on pakmetoode ja mida vähem tuntud toode või reisisiht, seda enam aktiivseid koostööpartnereid on vaja edukaks müügiks. Need vahendajad annavad ettevõttele müügivõimalusi oskusteabena kliendigruppidest, kontaktvõrguna, jaotuskanalitena jms. Ettevõtte peab olema valmis nende teenuste eest maksma. Nende teenuste eest on levinuim maksmise moodus provisjon ehk komisjonitasu, milleks on osa lõpptarbija makstavast hinnast. **Kui ökoturismiettevõtte ei kasuta vahendajate teenuseid, siis peab ta ise katma pakmete koostamise, turundamise, tellimise ja üldise administreerimise kulud. See võib aga olla liiga kulukas suhteliselt väikese käibega üksikule ettevõttele, kel tihti jääb ka puudu teadmistest eri turgude ja klientide kohta.**

Jaotuskanali valikul tuleb lähtuda eelistest ja puudustest.

Otse lõpptarbijale müügi eelisteks on:

- ainult oma müügikulud
- otsekontakt kliendiga

Puudusteks on:

- turg on suur, raske kõigini jõuda
- ettevõttel lasub reisikorraldaja vastutus
- kulud müügimaterjalile, brošüüridele, reklaamile
- suur hulk kliendikontakte võtab ka palju aega
- endal on vaja korraldada tellimuste vastuvõtt, s.o arvete väljastamine, tegelemine ebakindlate tellimustega
- väliskliente on peaaegu võimatu saada
- välismaa jaoks vajalik võõrkeeleoskus

Müügil **reisibüroode** kaudu on eelisteks:

- pole vaja otsekontakti kliendiga
- kindlamad tellimused, maksete laekumine
- tuntum müügikanal, kergem jõuda kliendini
- hea müügikanal müügiks Eestis ja lähiturgudel

Puudusteks on:

- kulu komisjonitasule
- palju büroosid, välismaal on nendeni raske jõuda
- reisikorraldaja vastutus
- oht kaduda pakutavate toodete hulkades

- tihti on hädavajalik tellimissüsteem
- vajalik on müügi- ja infomaterjal
- vajalikud on loodud kontaktid
- panga-ja administreerimise kulud
- välisturgudel on vajalik keeleoskus

Müügil **välismaiste reisikorraldajate** kaudu on eelisteks:

- head jaotuskanalid
- suur kontaktvõrk reisibüroode seas
- reisikorraldajad võtavad vastutuse endale
- tegelevad ise tellimustega (kliendid, edasimüüjad, muud teenused)
- suured teadmised turu nõudlusest
- peaaegu mingeid müügikulutusi pole vaja teha
- huvitatud toodet müüma
- vastutavad turunduse eest

Puudusteks on:

- suurem kulu komisjonitasule
- Eestis ja lähiturgudel on neid väga vähe
- oht kaduda pakutavate toodete hulkades
- mõnikord on vajalikud toetused (kulud) turunduseks
- nendeni jõudmiseks on vaja end teadvustada (messid jms)
- neile on vaja infot ja koolitust toote kohta
- maksed võivad viibida, pangakulud

Müügil **Eesti *incoming*-reisikorraldajate** kaudu on eelisteks:

- teadmised pakkumise poolest
- teadmised välisturu nõudlusest
- head kontaktid välismaiste reisikorraldajatega
- kohandavad toote kliendile
- tegelevad tellimuste administreerimisega
- asuvad Eestis, pangaülekannete kulud on väikesed
- parem kontroll ülekannete üle
- osalevad messidel
- suur kontaktvõrk, tihti paljudel turgudel

Puudusteks on:

- suurem kulu komisjonitasule
- kaob pakutavate toodete hulkades kergelt
- neile on vaja infot ja koolitust toote kohta
- nad ei müü Eesti turul

Pakme hind ja müük

Eesti ökoturismiettevõtetes on levinud netohinna loogika, mis tähendab seda, et hindu kalkuleerides ei ole arvestatud võimalusega anda potentsiaalsetele partneritele, klientide toojatele vahendustasu. See on probleemiks, kui tahetakse teha koostööd vahendajatega, sest reisikaubanduses valitseb brutohinna loogika.

Vahendajate teenuste eest on levinuim maksmise moodus komisjonitasu, milleks on osa lõpptarbija makstavast hinnast. Pakmele hinna määramine on tähtsamaid elemente pakme loomisel. Eri turismiteenuste pakettimine eri kombinatsioonides loodus- ja kultuurielamustega suurendab ettevõtte võimalusi kujundada erinevate hindadega pakkumisi eri kliendigruppidele, turgudele, hooaegadele jne.

Pakmele hinna määramine koosneb kahest osast: ühelt poolt ettevõtte enda põhiteenuse hinna määramine, teiselt poolt üksikteenustest koostatud komplekstootele – pakmele – hinna määramine. Oluline on teada, mille eest nimelt klient on valmis maksma. Üks pakettimise võimalus on see, et müüa ettevõtte põhiteenust klientidele, kelle peamine motivatsioon ja huvi pole mitte põhiteenus, vaid mingi muu lisaväärtus pakmes. Näiteks võib majutust külalistemajas kombineerida kalastusega ning seeläbi pakkuda kalastuspaket. Pakme omanik on külalistemaja, kelle eesmärk on müüa oma põhiteenust – majutust. Pakme sihtgrupiks on kalastajad, kes vajavad ka öömaja, kuid neid motiveerib paketi ostma kalastushuvi. Külalistemaja müüb oma põhiteenust, majutust kliendile, kelle peamine huvi on tegelikult lisateenus. Ilma pakettimata poleks aga majutust ilmselt sellele kliendile müüdud.

Hindade diferentseerimine

Eri pakmetele on otstarbeks kujundada erinevad hinnad. Üldiselt tuleb küsida suuremat hinda toote eest, millel on suurem nõudlus, ja lasta hinda alla siis, kui nõudlus on madal. Nõudlust võib suurendada madalamate hindadega, aga ka hoopis selle kaudu, et pakkuda toodet nii huvitavalt (näiteks pakmetes), et nõudlus kasvab. Samuti tuleb nii põhiteenuse kui ka pakmete hinnakujunduses arvestada eri sihtgruppide maksevõime ja -valmidusega. Näiteks võib seminariklientide käest tavaliselt küsida kõrgemat hinda kui lastega peredelt. **Tihti sõltub ökoturismiettevõtte mõlemast kliendigrupist, et tulemuslikult majandada.**

Kuidas määrata pakmele hind?

Esmalt tuleb endale selgeks teha, kellele me paketi müüme ja mille eest klient maksab. Kui ta maksab vaid esmavajaduste eest (vajab katust pea kohale), siis pole ka maksevalmidus tavaliselt väga kõrge. **Seevastu on klient tihtipeale valmis rohkem raha kulutama oma huvi või hobi peale (kalastus, ratsutamine, kunst jne) kombinatsioonis esmavajadustega, paratamatustega nagu transport või majutusteenus.** Teiseks tuleb pakmele hinda kalkuleerides arvestada ka kaudsete kuludega (pakme turundus- ja administreerimiskulud, vahendustasu potentsiaalsetele partneritele jne). Nii pakme koostamine kui ka turundamine on seotud kulutustega ja selle

eest tuleb ettevõtjal tasu võtta. Pakme letihind sõltub hulgast asjaoludest.

- Otsesed kulud, s.t üksikteenuste hinnad
- Administreerimise ja turundamise kulud
- Komisjonitasud vahendajatele
- Kliendigrupp (palju on klient valmis maksma)
- Nõudlus
- Pakettija kasum

Lõplik loodus- ja kultuuripuhkuse pakme hind kujuneb pakkumise ja nõudluse suhtest: ühelt poolt tulust, mis ökoturismiettevõttele on vaja teenida, teiselt poolt sellest, mida turg on valmis maksma.

Pakme kirjeldamine ja turundus

Turundust toetavad materjalid, näiteks trükised võivad olla vägagi erinevad, olenevalt sellest, kellele ökoturismiettevõtte tahab paketi pakkuda. Otse lõpptarbijale mõeldud materjali iseloom peab olema “müüvam” (sisaldama näiteks värvipilte) kui reisikorraldajate tarbeks koostatud materjal. Kui paketi tahetakse pakkuda välisturgudele ja pääseda eri vahendajate kataloogidesse, tuleb oma tegevust pikaajaliselt ette planeerida. **Reisikorraldajad vajavad pakme kirjeldust ja hinda tavaliselt aasta-poolteist ette, väga paljud ökoturismitooted ei ole turule jõudnud sel põhjusel, et ettevõtja ei ole suutnud oma pakkumist pikaajaliselt garanteerida.** Samuti on oluline varustada edasimüüjaid kvaliteetsete fotodega ning hea taustainformatsiooniga. Reisikorraldajad saavad iga päev palju erinevaid pakkumisi, millest vähesed jõuavad kataloogidesse.

Keelekasutus ja stiil on paketi kirjeldades äärmiselt oluline; sellest teeb potentsiaalne klient esimesed järeldused nii toote kui ka seda pakkuva ettevõtja kohta. Soovitav on kasutada omadussõnu, kuid hoiduda klišeest, mida kahjuks turismibrošüürides hulgaliselt leidub. Püüdke paketi kirjeldades rõhutada seda, mis teie toodet kõikidest teistest eristab. Inimene, kes pakme kirjelduse paberile paneb, peab ise olema veendunud, et tegemist on unikaalse tootega. Väga tähtis on seegi, et kirjeldus oleks aus. Kõik need ootused, mis kliendil pakme kirjeldust lugedes tekivad, tuleb ka täita, ja parem kui kuhjaga. **Välispartneritele saadetavad pakkumised kirjutatakse tavaliselt inglise keeles, aga veel parem kui sihtturu maa keeles. Tooteleht ei saa olla kunagi lihtsalt eestikeelse toote tõlge, olenevalt sihtturust on palju nüansse, mis vajavad selgitamist, lahti kirjutamist.** Parim on, kui alati konsulteerida vastava sihtturu kogemust omavate asjatundjatega. Reisikorraldajate, -büroode töötajad, aga samuti turismiametnikud võivad siin olla headeks nõuandjateks.

Kokkuvõte

- Spetsialiseerumine, oma pakkumise kujundamine kooskõlas sihtgrupi pideva tundmaõppimisega ja nende vajaduste rahuldamisega on edukas äristrateegia.
- Koostöö teiste teenusepakkujatega oma lähipiirkonnas on hea nii kulutuste jagamiseks kui ka terviklikuma turismielamuse pakkumiseks.
- Pakettimine on turismiäris laialt levinud vahend müügi tõhustamiseks, pakme peamiseks mõtteks on teha turismitoote ostmise kliendile lihtsamaks ja seega ka terviklik puhkuseelamus meeldivamaks.
- Pakettimine on mitme üksikteenuse ja -toote kombineerimine ja sellise komplekti müümine kliendile ühtse pakmehinnaga. Pakettimist kasutatakse oma toodete ja teenuste müügivõimaluste avardamiseks, uute turgude võitmiseks.
- Pakettija roll on ühendada klientide soovid ja mitmesugused üksikteenused ning atraktsioonid.
- Pakettija ülesandeks on eri teenusepakkujate, allhankijatega suhtlemine, nende pakkumiste ja hindade koondamine, pakmetoodete koostamine ja pakmehinna panemine.
- Keelekasutus ja stiil on pakme kirjeldamisel äärmiselt olulised; sellest teeb potentsiaalne klient esimesed järeldused nii toote kui ka seda pakkuva ettevõtja kohta.
- Eri pakmetele on otstarbeks kujundada ka erinevad hinnad: küsida suuremat hinda suurema nõudlusega toote eest, lasta hinda alla siis, kui nõudlus on madal.
- Lõplik pakme hind kujuneb pakkumise ja nõudluse suhtest: ühelt poolt tulust, mis ökoturismiettevõttel on vaja teenida, teiselt poolt sellest, mida turg on valmis maksma.
- Koostöö vahendajatega annab toote pakkujatele suuremad turundusvõimalused; mida keerukam on pakmetoode ja mida vähem tuntud on toode või reisisiht, seda enam aktiivseid vahendajaid on edukaks müügiks vaja.

11.1. Ökoturismi turundus. Aivar Ruukel, Mart Reimann

Roheline, keskkonnahoidlikkust rõhutav turundus kasvab jõudsalt kõigis majandusvaldkondades. Turism ja reisimine pole seejuures erandiks. Kümme aastat tagasi mõeldi ökoturismi all kahte teineteisest vägagi erinevat reisistiili: ühelt poolt kallihinnalisi luksuslikke ökosafareid ja teiselt poolt minimaalse eelarvega, seljakotid seljas, rändamist ja telkides ööbimist. 2010. aastaks on ökoturismi mõiste laienenud ja mahutab endas kõige erinevamate hinnatasemetega reise, mille fookuses on loodus- ning kultuuripärandi väärtustamine ja kohalike teenuste tarbimine.

Ökoturism kasvab kiiremini teistest reisimisviisidest. Keskkonnaprobleemide süvenemisega ning keskkonnateadlikkuse tõusuga globaalses turismis pööratakse järjest enam tähelepanu keskkonnamõtjude vähendamisele ning säästva arengu printsiipidele. Kõik need protsessid on andnud positiivse tõuke ka ökoturismi arenguks. Viimastel aastatel on jõudsalt kasvanud ökoturismi tooteid vahendavate müügikanalite ja turundusvõrgustike hulk, eelkõige tänu internetiturunduse võidukäigule.

Paljud sihtkohad on asunud brändima end roheliste, looduslike ja ökoloogilistena. Ka Eesti turunduskontseptsioonis on 2009. aastal esimest korda tõstetud loodusturismi esile ühena olulisematest teemast. Töötatakse välja loodusturismi strateegilise teemajuhtimise kontseptsiooni ja põhimõtteid ökoturismi tootepakkujate esitlemiseks Eesti veebivärvast Visitestonia.com. Ökoturismi laiemal turundamisel on otsene positiivne mõju Eestile – tsiteerides 1995. aasta teabelehte Ökoturism: *“Märkimisväärne on, et ökoturismist võidavad ka need Eesti inimesed, ettevõtted, asutused, organisatsioonid, keda ökoturism otseselt ei puuduta. Nimelt turundades Eestit kui loodusturismi maad, aitab see oluliselt kaasa Eesti imago parandamisele Läänes”*.

11.2. Olulisemad ökoturismi turundusmeetmed ja -kanalid

Olulisimaks lähtekohaks on arusaamine, et ei ole mas tooteid, mis sobivad ühtviisi hästi kõigile. **Kui turismiettevõtted üritavad müüa kõike ja kõigile, siis on selge, et tegelikult ei ole neil midagi väärtuslikku mitte kellegi jaoks. Seega esmalt tuleb määratleda oma “ideaalsed kliendid” – jõuda selgusele, millistele sihtgruppidele pakkumine suunata.** Edukad turundussõnumid on sellised, mis “kõnetavad” ideaalseid kliente, räägivad nende “keeles” ja rõhutavad väärtusi, mis on nendele olulised. Pakkumised peavad rahuldama ideaalsete klientide vajadusi ning soove ja üritama ületada nende ootusi. Turundusmeetmete ja -kanalite valiku aluseks on see, milliseid kanaleid kasutavad meie sihtgrupid.

Turismitrukised on kõige laiemalt levinud traditsiooniline turundusvahend. Internetimeedia osatähtsuse kasvuga on nende tähtsus aga langemas. Väljaspool kahtlust on samas küsimus, kas turismitrukiseid üldse on vaja on. Pigem tuleb eriti piiratud eelarve puhul hoolega kaaluda, milliseid trukiseid ja milliste vajaduste rahuldamiseks kliendid vajavad. Olulisemateks võib lugeda kaarte ja reisijuhte.

Reisijuhid

Inimesed armastavad reisida, raamat kotis, ja ka reise planeerides on reisjuhtide roll oluline. Paljudel peamistel reisijuhtide tootjatel on olemas eriraamatud Eesti ja/või Balti riikide, aga samuti “roheline” reisimise kohta. Osa reisijuhte on tasulised, kuid paljudes on sisu avaldamine tasuta, tarvis on vaid pakkuda sellist sisu, mida kirjastajad peavad avaldamisväärseks. **Nagu ka muudes turundustegevustes, on hea mõte rõhutada oma eristuvust (USP – unique selling proposition), samuti on ökoturismile spetsialiseerunud reisijuhtide juures oluline selgitada oma tööpõhimõtteid, sertifitseerimise ja ökomärgistamise skeeme, millega ettevõtte koostööd teeb.** Kõikidel reisijuhtidel on tänapäeval ka oma veebiväljaanded, mis annab lihtsama võimaluse uurida võimalusi oma teabe levitamiseks nende kaudu.

Näited reisijuhtide kohta

Lonely Planet, <http://www.lonelyplanet.com/estonia>. Juhtival reisiraamatute kirjastajal on ka roheline turismi eriraamat *Lonely Planet Code Green*.

Rough Guides, <http://www.roughguides.com>. Eesti on koos lõunanaabritega raamatus *The Rough Guide to The Baltic States*. Kirjastusel ilmus 2009. a ka ökoturismi reisijuht *Clean Breaks*, <http://www.roughguides.com/samplers/cleanbreaks/#/1>.

Alastar Sawday, <http://www.sawdays.co.uk> – Green Places to Stay. Eesti on seal veel puudu!

DK Eyewitness Travel Guides, <http://cn.dk.com/nf/Book/BookDisplay/0,,9780756639532,00.html>. Eesti on seal esindatud koos lõunanaabritega.

Meedia

Reisimeedia, sealhulgas ajakirjad, ajalehed, raadio, televisioon ja internetimeedia, otsib pidevalt uusi ja huvitavaid teemasid, millest kirjutada, persoane, keda intervjuuerida, sihtkohti, mille lugusid jutustada. Meediakanalid, mis ökoturismiettevõtetele huvi pakuvad, võib jagada piirkondlikeks, üle-eestilisteks ja rahvusvahelisteks. Valiku aluseks on see, millistele turgudele me oma sõnumit soovime levitada. Internet on suurepärane vahend, kus saame sooritada uuringu ja selgitada välja, millistes väljaannetes ja kes meie teemadel juba kirjutavad. **Populaarsed kanalid ja ajakirjanikud on väga hõivatud ning saavad iga päev rohkem sõnumeid ja teateid kui nad suudavad hallata, seepärast on enne, kui te oma teadet välja saadate, ülioluline mõelda, kasteie pakutav on piisavalt huvitav ja eriline.**

Turismimessid

Turismimessidel osalemise eesmärgid jagunevad kaheks:

- luua sidemeid ja suhelda otse oma lõpptarbijatega,
- luua sidemeid ja suhelda edasimüüjatega ning teiste ökoturismi valdkonna asjalistega.

Väikesel turismiettevõttel on kulukas üksinda minna enda tooteid müüma välismessidele. Küll aga on mõttekas koostööd teha ja olla kohal kas koostööorganisatsioonide kaudu, nagu MTÜ Eesti Maaturism, Eesti Ökoturismi Klaster või piirkondlikud turismikatused. Samuti tasub end kurssi viia võimalustega oma turundussõnumite levitamiseks EASi Turismiarenduskeskuse ja selle piirkondlike turismiinfokeskuste kaudu.

Messid jagunevad suurteks üldhuvimessideks, nagu näiteks Matka Helsingis, TUR Göteborgis, ITB Berliinis ja WTM Londonis, ning väikesteks erihuvimessideks, nagu näiteks Birdfair Inglismaal²⁸ või Reisepavillon Saksamaal²⁹. Samuti on viimastel aastatel saanud tavaks, et suurte messide, nagu ITB või WTMi raames korraldatakse ökoturismi valdkonna eriuuritusi.

Oluliseks iga-aastaseks üleilmseks suurürituseks on Adventure Travel World Summit³⁰, mis koosneb nii erialakonverentsist, töötubadest kui ka kontaktmessist. Ökoturismisektori reisikorraldusfirmad on paljudel messidel esindatud, see loob võimalused isiklikeks kohtumisteks ja koostöösuhte loomiseks. Samuti on reisimessidel suurepärane võimalus luua kontakte ajakirjanikega, blogijatega ning reisiraamatute kirjastajatega.

Online-keskkonnad ja ökoturismi portaaliid

Interneti osatähtsuse kasv igapäevase suhtlusvahendina ja kommunikatsioonikanalina on mõjutanud ka reisivaldkonda. Näiteid olulisemate ökoturismikeskkondade kohta veebis:

- Responsibletravel on vastutustundlikule reisimisele spetsialiseerunud suurim online-reisibüroo, <http://www.responsibletravel.com>.
- WHL.travel on ühise veebiplatvormina ja online-broneerimissüsteemina toimiv üleilmne kohalikest ökoturismi põhimõtteid järgivatest firmadest koosnev võrgustik, <http://www.whl.travel>.
- TIES, The International Ecotourism Society on rahvusvaheline ökoturismi selts, mis koondab nii mittetulundusühendusi, ülikoole kui ka ökoturismiettevõtteid, <http://www.ecotourism.org>.
- Ecoclub.com on üleilmne organisatsioon ja portaal, kuhu kuuluvad nii ökoturistid, keskkonnahoidlikud majutusasutused kui ka reisifirmad, <http://ecoclub.com/>

²⁸ <http://www.birdfair.org.uk>.

²⁹ <http://www.reisepavillon-online.de>.

³⁰ <http://www.adventuretravelworldsummit.com>.

- Muchbetteradventures.com on portaal, mis koondab ökoloogiliste seikluste operaatoreid ja rohelisi seikluspuhkusi, <http://www.muchbetteradventures.com>.
- Tripbod on ökoturismi põhimõtteid järgiv üleilmne sihtkohtades elavate ja tegutsevate reisiekspertide võrgustik, <http://tripbod.com>.

E-turundus

Internet on ennast tõestanud nii erialasuhtluse kui ka oma huvide ja hobidega seotud infovahetuse keskkonnana. Igal turismiettevõttel on oma kodulehekülg. Tänapäevane ja toimiv veebileht ongi eduka e-turunduse alus, niisama tähtis on aga aru saada, kuidas turundus internetis toimib.

Tänapäevane veebileht on:

- värske, uueneva sisuga
- sotsiaalne, kliente kaasav

Toimiv veebileht on:

- sinu klientidele nähtav ja leitav
- sihtgrupi vajadustele vastav
- sihtgruppi tegutsema panev, müüki genereeriv

Kuidas alustada

Vaata, millised on ökoturismi veebilehed laias maailmas. Googelda märksõnadega, mis on relevantssed sinu nišis, leia eri maades tegutsevaid sarnaseid turismiettevõtteid ja turismisihtkohti. **Kujutle ennast ökoturistiksi ja vaata, millised veebilehed ahvatlevad sind enam kui teised.** Nii saad ettekujutuse, milline peaks välja nägema sinu veebileht, et neid ideid teostada koos oma veebimeistriga.

Olulised küsimused, millele mõelda oma internetiturunduses.

- Määratle oma veebilehe eesmärk.
- Uuri, kas potentsiaalsed kliendid leiavad sinu veebilehe, ja kasvata nähtavust.
- Vali sõnumid, mis kõnetavad sinu ideaalset klienti.
- Mõtle, mida väärtuslikku sa pakud veebis oma kliendile.
- Eristu oma konkurentidest, rõhuta oma unikaalsust.
- Suuna leheküllastajad oma lehel tegema seda, mida sina tahad.
- Mõõda oma veebiturunduse tõhusust (näiteks kasutades Google Analyticsi programmi).

Lisalugemist turismiturunduse kohta internetis:

- blogi internetiturundusest turismiettevõttes, <http://veebikas.blogspot.com>
- turismiturundus internetis, Facebooki grupp

<http://www.facebook.com/turismiturundus>

11.3. Ökoturismi ökomärgised

Turismisektor on olnud aktiivsemaid ökomärgistajaid. Ökomärgised aitavad turismiteenuste pakkujatel välja selgitada olulisi keskkonnaküsimusi, kiirendada keskkonnahoidlike lahenduste ellurakendamist ning leida tõhusad meetmed keskkonnategevuste jälgimiseks ja aruandluseks. Ökomärgised aitavad müüa turismitooteid, kuid samas ka tähistavad tooteid ja teenuseid, mis võivad vähendada selliste ressursside nagu vee ja elektri kasutust, vähendades seega operaatori kulusid. Näiteks Rohelise Võtme ökomärgise rakendamine võimaldas Eesti majutusasutustel vähendada veekasutust kuni kolmandiku võrra. Ökomärgised on seega nii turunduse kui ka keskkonnajuhtimise vahendid.

Loodusturismi on käsitatud kui loodushoidlikku turismi, kuid maailmas on palju näiteid selle kohta, kuidas loodusturism on kasvanud massiturismiks ning on kõike muud kui loodushoidlik. Näiteks on turistide hordid Yosemite ja Suure Kanjoni rahvusparkides hakanud loodusele juba väga suurt mõju avaldama. Ka Eesti kaitsealadel võib kohati täheldada erosiooni ja muid keskkonnamõjusid, nagu Taevaskoja paljandisse kraabitud nimed või mudale tallatud laukaservad. Seetõttu defineeritakse loodusturismi maailmas eelkõige kui turismi, mis kasutab looduskeskkonda turismiatraktsioonina (Dufle 1981, Valentine 1984, Weaver 2001, Newsome *et al.* 2002, Fennel 2003) ja harvem toimimisviisist lähtudes. Seda osa loodusturismist, mis on loodushoidlik, nimetatakse ka säästvaks turismiks või ökoturismiks. **Üheks võimaluseks eristada loodushoidlik loodusturism ülejäänud loodusturismist ongi ökomärgistus.**

Samuti arvatakse tihti külaturism liiga ennatlikult ökoturismi hulka. Siinkohal on taluvuspiiride määratlemine juba märksa raskem kui looduskoosluste puhul, kuna sõltub konkreetsest situatsioonist äärmiselt palju. See, kas turistid on kohalikele vastumeelsed, sõltub sellest, kuidas nad käituvad, kui palju neid on, kui palju kohalikud nende külas viibimisest kasu saavad jne.

Ökomärgistamise programme võib jagada kolme põhimõttelise tunnustamise kategooria vahel: massiturismi, säästva turismi ja ökoturismi tunnustamine (Honey, Rome 2001).

Massiturismi ökomärgised

Massiturismi ökomärgised on märgistamisprogrammid, mis hõlmavad massituru ettevõtteid ja sihtkohti, näiteks suuri majutusasutusi ja hotellikette. Need põhinevad keskkonnajuhtimisel, mis on kujundatud vastavalt igale üksikule ettevõttele ning kirjeldab etappe, mida tuleb tunnustuse ja logo saamiseks läbida. Mõned märgistamisprogrammid toimivad korporatiivtasandil (hotelliketid või reisikorraldajad) või kogu sihtkoha tasandil (Green Globe 21). Massiturismi märgistamisprogrammid on kitsaim ning kõige ebaefektiivsem tunnustamismudel, kuid samas kõige paremini rahastatud, kõige tuntum ning enim reklaamitud (eriti seetõttu, et neid rahastavad suuremad turismitööstuse asjalised). Massiturismi programmid võivad aidata kaasa mõningatele “rohelistele” innovatsioonidele, kuid neist ei piisa, tekitamaks säästvat turismi (Honey, Rome 2001).

Säästva turismi ökomärgised

Säästev turism on kogu turismimajanduse kohandumine vastavalt säästva arengu põhimõtetele. Säästva turismi märgistussüsteem mõõdab keskkonna, sotsiaal-kultuurilist ja majanduse tasakaalu nii siseselt (ettevõtete, teenuste ja toodete siseselt) kui ka väliselt (ümbritsevale kogukonnale ja füüsilisele keskkonnale avaldatav mõju). Mõõtmaks tunnustust soovivaid ettevõtteid, kasutatakse peamiselt väljastpoolt määratud keskkonna-, sotsiaal-kultuurilisi ja majanduslikke kriteeriume või võrdlusi, samuti kasutatakse audiitoreid ning paljude asjalistega konsulteeritud küsitlusi.

Sageli kaasatakse üksikuid või kohaspetsiifilisi ettevõtteid, nagu hotellid ja puhkemajad. Säästva turismi märgised pakuvad parimaid võimalusi globaalsete standardite kehtestamiseks. Säästva turismi märgistuse kriteeriumid on piisavalt ulatuslikud, et sobida eri suurusega ettevõtetele ja eri tüüpi turismitoodetele. Kuna märgised keskenduvad nii ettevõttesisestele kui ka -välistele protsessidele, võimaldavad need terviklikumalt läheneda säästvale arengule. Säästva turismi ökomärgiseid rakendatakse enamasti kui globaalseid tunnustusmudeleid. Sellest hoolimata rakendatakse sageli regionaalsetest ja/või kliimaatilistest erinevustest tulenevaid spetsiifilisi kriteeriume, nagu näiteks Sinilipu ökomärgis randade ja väikesadamate puhul (Honey, Rome 2001). Peale Sinilipu ökomärgise on Euroopas edukas säästva turismi märgis ka Roheline Vöti, mis on mõeldud majutuskohadele.

Ökoturismi ökomärgised

Kuna ökoturism leiab aset väljaspool suuremaid turismirajatisi ja oluline on esile tuua piirkonna eripära, on ökoturismi märgised suunatud üksikutele või kohaspetsiifilistele ettevõtetele. Ökoturismi märgiste standardid on kujundatud vastavale riigile ja regioonile sobivaks ning neid administreeritakse kohalikul tasandil. Kriteeriumid selle mõõtmiseks, kuidas ettevõtte mõjutab ümbritsevat, on niisama olulised kui see, kuidas ettevõtte sisemiselt funktsioneerib ülesehituse, töötajaskonna ja külastajate suhete poolest.

Eelmised ökomärgised ei teinud vahet kohalikus ja välisomandis ettevõtetel. Ökoturismi märgistusprogramm peab kohalikku omandit oluliseks. Ökoturismi märgised lähevad kaugemale keskkonnahoidlikkuse küsimustest ning on vastutulelikumad riiklike ning kohalike asjaliste vajadustele, sageli on nende algatajaks valitsused, akadeemilised ringkonnad ning MTÜd ning sageli puudub turismisektorit saadav piisav rahastamine ja toetus (Epler Wood, Halpenny 2000). Ökoturismi märgiste seas on nii edukaid kui ka vähem edukaid näiteid. Edukas on näiteks NEAP-ökomärgis Austraalias, kuna märgistussüsteem on motiveerinud suure hulga ettevõtjaid liituma. PAN Parks'i ökomärgisega märgistatakse Euroopa rahvusparke ja seal tegutsevaid turismiettevõtteid. Ökomärgise süsteem on hästi käivitunud, kuna märgisel on mitme juhtiva loodusturismikorraldaja tunnustus. Näiteks eelistab Euroopa suuremaid loodusturismi reisikorraldajaid, Hollandis paiknev SNP reisisihtkohtadena just PAN Parks'i märgisega rahvusparke.

NÄIDE 8. Maailma edukamad ökoturismi märgistamisprogrammid Austraalias ja Rootsis.

NEAP (*Australian Nature and Ecotourism Accreditation Program*). Märgistamisprogramm käivitati 1996. aastal ning on pälvinud tähelepanu kui edukamaid ökomärgiseid maailmas. Märgistatakse ökoturismitooteid. Märgise töörühm võttis kriteeriumite väljatöötamisel aluseks minimaalse keskkonnamõjuga turismitoodete kogemused, kaitsealade kaitsekorralduspõhimõtted, seniste litsentseerimisprogrammide kogemused, keskkonnamõjude hindamise põhimõtted ning senised ökomärgistusprogrammid. Töörühma moodustasid ökoturismiettevõtjad, looduskaitstajad ja mitmesuguste MTÜde esindajad, looduskaitseametnikud ja teised riigiteenistujad ning akadeemiliste institutsioonide esindajad. 1996. aastal alustati 50 tootega, 2001. aastaks oli märgistatud 300 toodet, peale selle tunnustati 50 ökoturismigiidi.

NEAPil on kaks põhilist eemärki.

- Nõustada ettevõtjaid parimate võimalike vahendite valikul ning innustada neid pidevalt oma tooteid täiendama.
- Teha eeskujulikud ettevõtjad ja tooted nähtavaks nii primaarsetele turismitoodete tarbijatele (turistidele) kui ka sekundaarsetele turismitoodete tarbijatele (kaitsealade juhid, reisikorraldajad ja kohalikud kogukonnad).

NEAPi edu põhjuseks peetakse eelkõige seda, et programmi alustasid ettevõtjad (mitte valitsus või MTÜd nagu enamiku märgistusprotsesside puhul). Kiiresti märgistati oluline kogus tooteid, mis aitas märgi hästi nähtavaks muuta. Märgistamisel on kolm taset (loodusturism, ökoturism ja kõrge (*advanced*) taseme ökoturism) ning alahinnata ei saa ka valitsuse olulist finantstuge (Chester, Crabtree 2002, vt ka Ecotourism.org.au).

Naturens Bästa

Märgistamisprogrammiga alustati 2002. aasta veebruaris. Selle aasta oli ÜRO kuulutanud ökoturismi aastaks. Kuigi alguses arutati ka ökoturismifirmade märgistamist, kujunes Naturens Bästast ikkagi tootemärgis. Märgis juhindub järgmistest kriteeriumitest.

- Kohalikule loodusele ja kultuurile avaldatava kahjuliku mõju minimeerimine.
- Kohaliku majanduse toetamine.
- Tegevuste keskkonnahoidlikkus.
- Aktiivne panustamine kultuuri- ja looduspärandi kaitseks.
- Uute teadmiste edastamine ja avastamisrõõmu tekitamine.
- Kvaliteetsus ja turvalisus igal juhul.

Praeguseks on märgistatud toodetele välja töötatud kokku 90 põhikriteeriumit ja 40 boonuskriteeriumit. Peale konkreetsete mõõdetavate kriteeriumite on ka hulk kriteeriume, mis näitavad lihtsalt tootepakkuja soovi vastutustundlikult käituda ja mida ei saa reaalselt mõõta. Tooteid kontrollib komisjon juhuvalimi alusel, märgist tuleb

uuendada iga kolme aasta tagant.

Naturens Bästa edukuse põhjuseks peetakse märgise intensiivset turundusvõrgustikku ja suurt turundusväärtust, mis on muutnud ökoturismitooted hästi nähtavaks perifeersetes piirkondades. Hea turundusvõrgustiku tekkimise põhjuseks on jõuline värbamiskampaania ja suur meediakajastus, mis motiveeris liituma olulise osa ettevõtjaid (esimese kolme aastaga 70 ettevõtet 220 tootega). Alahinnata ei saa ka Rootsi valitsuse suurt poliitilist ja finantsilist toetust (Fredman *et al.* 2006, vt ka Naturesbestsweden.com).

Miks on kasulik märgistada?

- Pakkuda turistidele keskkonnateadlikke ning sotsiaalselt vastutustundlikke valikuid.
- Suurendada avalikkuse teadlikkust vastutustundlikust ettevõtlusest.
- Aidata koolitada ettevõtteid/pakkuda tehnilist nõuannet.
- Tõsta turismisektori standardeid.
- Kaitsta turismi ressursi.
- Pakkuda turunduseeliseid märgistatuile.
- Kaitsta riigi/piirkonna imagot.
- Garanteerida ühtlase kõrge kvaliteediga turismielamus.
- Toetada looduse, keskkonna- ja kultuuriväärtuste kaitset.
- Muuta kliendi leidmine turismiettevõttele lihtsamaks.
- Lihtsustada turismiettevõtte suhtlemist teiste asjalistega keskkonnakaitse ja kvaliteedijuhtimise asjus.

Märgistamisprogrammide olulised komponendid

- Tegutsemisel või tegutsemise protsessil põhinev metodoloogia.
- Programmi on loonud eri asjalised.
- Keskkonna, sotsiaalsed ja majanduslikud kriteeriumid.
- Mõõdavad mõju ettevõtte sees ning väljaspool.
- Sisaldavad kohalikule/regionaalsele realiteedile sobivaid kriteeriume.
- Sõltumatu, kolmanda osalise audit.
- Kohapealne kontroll.
- Palju tasandeid.
- Annavad välja kuupäevaga logo.
- Korraldavad regulaarseid hindamisi.

Ökoturismi märgistamissüsteemid võtavad väga palju ressursse ning aega, et tekitada teadlikkust ning usaldusväarsust. Sageli läheb aastaid, enne kui märgistussüsteem saab endale kriitilise koguse turismitooteid ja piisaval määral üldsuse tähelepanu. Ükski märgis ei tööta aga ilma tarbija nõudluseta, ja tarbija teadlikkus on osutunud sageli oodatust väiksemaks. Edukad on olnud sellised ökomärgised, mille on algatanud ettevõtjad ja mis seejärel on antud kolmanda sektori

juhtida. MTÜde algatatud märgistamissüsteemidele on sageli raske saada ettevõtjate toetust. Praegusel ajal on kriteeriumid väikeste kohaliku kogukonna juhitud ettevõtete jaoks liiga kõrged, seetõttu on mitmel juhul olnud vajadus leevendada standardeid. Mõnedki ökomärgised seisavad silmitsi finants- ja juhtimisraskustega. Selleks et ökomärgised end majanduslikult ära tasuksid, on liitunud ettevõtjatel vaja piisavalt palju panustada, ja ka ettevõtjate kogus peab olema küllalt suur, et kriitilist massi saavutada.

Peale aastaid keskkonnamärgiste uuringuid on kokkuvõtte sihtkohaturundajatele järgmine: keskkonnabrändid, logod ja tunnustusmärgid on kasulikud ainult siis, kui need aitavad otseselt kulusid vähendada, neil on reklaamiväärtus, need suurendavad müüki või parandavad konkurentsivõimet (Michalic 1998, tsiteeritud Font ja Buckley 2001 põhjal).

Kokkuvõtteks võib öelda, et ökomärgised on üheks oluliseks võimaluseks eristada ökoturismitooteid ülejäänud turismist. Ettevõtjatele on ökomärgised oluliseks turunduseeliseks. **Maaailma kogemus on näidanud, et ökomärgised on edukad siis, kui on koondunud kriitiline hulk ettevõtjad, kellel on sarnased arusaamad ökoturismindusest. Liiga väikese ettevõtjate arvuga jääb märgi turundusjõud väikeseks.** Oluline on ka ettevõtjate huvi ja motiveeritus osalemaks märgistussüsteemis. Kui märgistamise on algatanud MTÜ mingi projekti raames ja ettevõtjatega ei ole piisavalt palju konsulteeritud, võib huvi jääda kesiseks. Potentsiaalset sihtgruppi tunnevad enamasti ikka ettevõtjad ise kõige paremini. Kui huvitavat ja ainulaadset loodust saavad inimesed sageli ka omal käel nautida, siis kultuuripärandist on ilma kohalike elanike ja ettevõtjateta väga raske osa saada. Seetõttu on edukamad just sellised märgised, kus looduspärandi kõrval on olulisel kohal kultuuripärandi tutvustamine. Nii on see ka EHE-märgise puhul.

NÄIDE 9. EHE – Ehtne ja Huvitav Eesti.

Vastavalt maailma parematele ökomärgiste praktikatele on ka Eestis välja töötatud oma ökoturismi kvaliteedimärgis: EHE. Märgistamisprotsessi algatas Eesti Ökoturismi Ühendus 2000. aastal. EHE praegused kriteeriumid ja juhendmaterjalid töötas välja Eesti Ökoturismi Ühendus koostöös Rootsi ökoturismimärgise Naturens Bäst'iga. Ökomärgiseid on mitmesuguseid. On selliseid, mis märgistavad ettevõtteid, ja selliseid, mis märgistavad vaid tooteid. Kuna ettevõtetel võib olla palju tooteid ja neid kõiki on sageli keeruline ökoturismi kriteeriumitega vastavusse viia, siis märgistab EHE tooteid. Kuid toode peab pärinema tunnustatud turismiettevõttelt.

EHE-märgi eelised

EHE-märgise väljatöötamisel on lähtutud maailma praktikast edukate ökomärgiste juurutamisel. Eelkõige teeb EHE-märgis kliendile lihtsamaks selliste reiside leidmise, mis pakuvad ehedaid loodus- ja kultuurielamusi. EHE-märgis garanteerib ühtlase kõrge kvaliteediga turismielamuse ning on kliendi jaoks usaldatav. Turismitoodete puhul tekib klientidel sageli palju küsimusi. EHE-tooted annavad vastused olulistele küsimustele toote elamuskvaliteedi, kohaliku iseloomu ja keskkonnahoidlikkuse kohta. Kuna ökoturism on osale potentsiaalsetest klientidest veel tundmatu, soodustab ökoturismiettevõtete koondumine EHE-märgise alla ökoturismi kasvu ja tõstab selle kvaliteeti. Peale selle, et klientidel on ökoturismitoodete leidmine lihtsam, on ka ettevõtjal tänu EHEle lihtsam klienti leida. EHE-märgi komisjoni on kaasatud paljude institutsioonide esindajad (keskkonnakaitse, muinsuskaitse ja kvaliteedijuhtimisega seotud organisatsioonid). See lihtsustab ökoturismiettevõtjate suhtlust teiste institutsioonidega ning muudab EHE-märgi tunnustatud turismiettevõtete jaoks turundus- ja imagoeliseks. EHE-märk aitab kaasa ka paremate ökoturismiettevõtjate võrgustiku loomisele Eestis. Koondunud ettevõtjatel on lihtsam leida üheskoos ühiseid turunduskanaleid. Pikemas perspektiivis hakkab EHE seonduma või toimima koos teiste tunnustatud kvaliteedimärgiste süsteemidega, nagu Naturens Bästa, Roheline Võti jt.

EHE kriteeriumid

1. Sihtkoha taluvuspiiridega arvestamine

Ökoturism on ökoturism niikaua, kuni sihtkoha ökoloogilist ja sotsiaalset taluvuspiiri ei ole ületatud. Seepärast kohandatakse reisikorraldus sihtkoha looduse ja kultuuri taluvusvõimega. See nõuab turismiettevõtjalt sihtkoha põhjalikku tundmist ning koostööd teiste sama piirkonna asjalistega. EHE-turismiettevõtjad püüavad oma ettevõttes ökoloogilise terviku nägemise poole. Kümme külastajat võivad tekitada rohkem kahju kui sada, juhul kui üritus on halvasti läbi mõeldud või viidud. EHE-märgi taotleja häirib sihtkoha loodust ja kultuuri alati nii vähe kui võimalik. Selle hindamiseks peab turismiettevõtja tegema sihtkoha põhjaliku analüüsi.

2. Kohaliku majanduse toetamine

Kohalikke elanikke ei tohi kõrvale jätta turismitulu saamise võimalustest. Looduse ja kultuuripärandi kaitse on palju tõhusam, kui ka kohalikud elanikud seda toetavad. Kui piirkonna asukad saavad turismist mitmel moel kasu, tõstab see nende sotsiaalset taluvusvõimet. Kui külavahel jalutavad inimesed mõnda talusse ööbima või sööma lähevad ja sellega kohalikele tulu toovad, siis on külaelanikud nõus leppima palju enamate külalistega kui lihtsalt uudistajad, kes kohalikku majandust ei toeta. Seepärast peab iga EHE-märgi toode võimalikult palju toetama sihtkoha majandust ning taotleja peab selgitama, kuidas ta kasutab maksimaalselt kohalikke tooteid ja teenuseid.

3. Tegevuse keskkonnahoidlikkuse tagamine

Reisimise ja veondusega kaasneb keskkonnamõju. Mõnedes piirkondades on see väga oluline mure. Seepärast otsivad EHE-turismiettevõtjad pidevalt meetodeid ja tehnikaid, kuidas minimeerida oma tegevusega keskkonnale avaldatavat mõju. Seejuures saab ka raha kokku hoida. Õkoturismiettevõtjad püüavad rakendada korduvkasutuse põhimõtteid. Sihiks on ettevõtja kõigi tegevuste võimalikult suur keskkonnahoidlikkus. EHE teeb koostööd juba olemasolevate keskkonnamärgistussüsteemidega (näiteks Roheline Võti) ja toetub neile võimalikult palju. Olulisim rõhk on seatud võimalikult väheste keskkonnamõjule loodusretkel.

4. Loodus- ja kultuuripärandi kaitse aktiivne toetamine

Õkoturism tähendab endale vastutuse võtmist looduse ja kultuuri väärtuste säilimise eest kõiges, alates puutumata loodusmaastikest kuni kultuurimaastikeni. See tähendab otseselt või kaudselt majanduslikku ja praktilist tuge looduskaitsele ning eri vormides kultuuriväärtuste säilitamisele. Külastajaid kaasatakse selles töös osalema. Peale konkreetse majandusliku toetuse ja praktilise looduskaitse on oluline, et külastajaid kutsutaks üles oma kodukohas levitama teadmisi ja infot sihtkoha eriliste väärtuste kohta. Üheks meetodiks võib olla haruldaste või tundlike liikide aktiivne demonstreerimine neid häirimata ning nende parem kaitsmine just seeläbi, et suurendatakse nende tuntust.

5. Suunatus avastamisrõõmule, teadmiste ja respektile

Õkoturism tähendab reisimist uudishimuliku, kuid samas respektiiva suhtumisega. Teavitamine, suhtumise mõjutamine ja teadmiste edasiandmine on seepärast EHE-märgisega õkoturismitoodete oluliseks osaks. Võimekad ja head giidid oskavad suurepäraselt edasi anda avastamisrõõmu ja teadmisi ning suudavad tekitada küllastajates entusiasmi. Eelkõige kasutatakse õkoturismis kohalikke giide, kes suurendavad tihti ehtsate kohtumiste võimalust kohalike elanikega ning annavad sageli küllastajatele tugevama elamuse.

6. Kvaliteet ja turvalisus

Õkoturism on kvaliteetturism. Kliendil peab olema kindlus, et EHE-turismitoodete on algusest lõpuni kõrge kvaliteediga. Ürituse kvaliteedi all mõeldakse võimet rahuldada ning eelistatult

isegi ületada kliendi ja ümbritseva kogukonna ootusi. Oluline on ka turvalisuse küsimus. Külastaja tajutud kvaliteet sõltub suures osas ettevõtja külalislahkusest, ettenägelikkusest, hoolitsusest detailide eest ja teeninduskultuurist. Samas peab ettevõtja kinni pidama turvalisuse nõuetest ning turvalisuse põhimõtteid ka klientidele selgitama. Mõnikord võivad turvalisuse nõuded ehedust vähendada, näiteks võivad mõned kliendid vihjata sellele, et vanasti ei kandnud rannarahvas merele minnes päästeveste. Ettevõtjate suuremaid väljakutseid ongi traditsioonilise tegevuse korraldamine vastavalt nüüdisaegsetele turvanõuetele.

Lisateavet EHE-märgise kohta saab Eesti ökoturismi koduleheküljelt Ecotourism.ee.

Kokkuvõte

- Ökoturismi mõiste on eri maade kontekstis erinev, ökoturismi pakkumine on mitmekesisestunud ja hõlmab kõige erinevamate hinnatasemetega reise, mille fookuses on loodus- ning kultuuripärandi väärtustamine ja kohalike teenuste tarbimine.
- Oma turundusstrateegia loomisel on esmatähtis määratleda oma “ideaalsed kliendid” – jõuda selgusele, millistele sihtgruppidele oma pakkumine suunata.
- Sihtgruppide järjepidev tundma õppimine on oluline, et luua oma turundussõnumid, mis klienti kõnetavad, ning valida õiged kanalid, mida “ideaalsed kliendid” kasutavad.
- Trükistest on populaarsemad reisijuhid, mida kasutavad eelkõige iseseisvalt reisivad üksikturistid (*FIT – Fully Independent Travellers*). Kõikidel reisijuhtidel on tänapäeval ka oma veebiväljaanded, mis pakuvad lihtsat viisi uurida võimalusi oma teabe levitamiseks nende kaudu.
- Internetiturundus on väga kiirelt arenev valdkond, oma veebilehe ja -turunduse strateegia loomisel on hea viis õppida ökoturismi veebilehtede parimast praktikast laias maailmas.
- Internetiturunduse alus on hea koduleht, mis tänapäeva kontekstis peab olema värske, uueneva sisuga, sotsiaalne ehk kliente kaasav, klientidele nähtav ja leitav, sihtgrupi vajadustele vastav, sihtgruppi tegutsema panev ehk müüki genereeriv.
- Reisimeedia, sealhulgas ajakirjad, ajalehed, raadio, televisioon ja internetimeedia ning blogid on turunduses olulisteks partneriteks.
- Turismimesside tähtsus seisneb võimaluses isiklikeks kohtumisteks ja koostöösuhte loomiseks.
- Ökomärgised on nii keskkonnajuhtimise kui ka turunduse vahendid, need aitavad turismiteenuste pakkujatel välja selgitada olulisi keskkonnaküsimusi, kiirendada keskkonnahoidlike lahenduste ellurakendamist ja ka müüa ökoturismitooteid.
- Ökoturismiettevõtjatele on ökomärgised oluliseks turunduseeliseks.
- Turistile on ökomärgised üheks oluliseks võimaluseks eristada ökoturismitooteid massiturismitoodetest.
- Ökoturismi märgistamissüsteemid võtavad väga palju ressursse ning aega, et saavutada klientide teadlikkust nendest ning usaldust nende vastu. Sageli läheb

- aastaid, enne kui märgistussüsteem saab endale vajaliku koguse turismitooteid ja piisaval määral üldsuse tähelepanu.
- Ökomärgised on edukad siis, kui on koondunud kriitiline hulk ettevõtjad, kellel on sarnased arusaamad ökoturismindust.
 - Keskkonnabrändid, logod ja tunnustusmärgid on kasulikud ainult siis, kui need aitavad otseselt kulusid vähendada, neil on reklaamiväärtus, need suurendavad müüki või parandavad konkurentsivõimet.

Kasutatud allikad

Brasser, A., Font, X. (2002). PAN Parks: WWF's sustainable tourism certification programme in Europe's national parks. In: Williams, P., Griffin, T. & Harris, R. (Eds). *Sustainable Tourism: A Global Perspective*. Oxford: Butterworth-Heinemann.

Cotrell, S. P. (2006). *Monitoring socio-economic aspects of PAN Parks. PAN Parks Methods and Techniques Manual*. PAN Parks Foundation Hungary.

Duffie, J. (1981). Who will watch the birdwatchers? *Wildlife Review*, 10 (7). 22–23.

EHE-märgi programm (2006). Eesti Ökoturismi Ühendus. <http://www.ecotourism.ee/EHE-2001-2006.html>, (20.12.2009).

Epler Wood, M., Halpenny, A. (2001). Ecotourism Certification and Evaluation: Progress and Prospects. In: Font, X., Buckley, R. C. (Ed.). *Tourism Ecolabeling: certification and promotion of sustainable management*. Oxon: CABI Publishing.

Fennel, D. (2003). *Ecotourism. An Introduction*. Second edition. Routledge.

Global Ecological Network, <http://www.gen.gr.jp/index.html>, (20.12.2009).

Honey, M., Rome, A. (2001). *Protecting Paradise: Certification Programs for Sustainable Tourism and Ecotourism*. Washington D.C.: Institute for Policy Studies.

Introduction to Ecolabelling (2004). Global Ecolabelling Network (GEN). Information Paper.

Newsome, D., Moore, S. A., Dowling R. K. (2002). *Natural area tourism. Ecology, impacts and management*.

Valentine, P. S. (1984). Wildlife and tourism: Some ideas on potential and conflict. In: O'Rourke, B. *Contemporary issues in Australian tourism*. 29–54. Sidney: University of Sidney, Department of Geography.

Weaver, D. (2001). *Ecotourism*. John Wiley & Sons Australia Ltd.